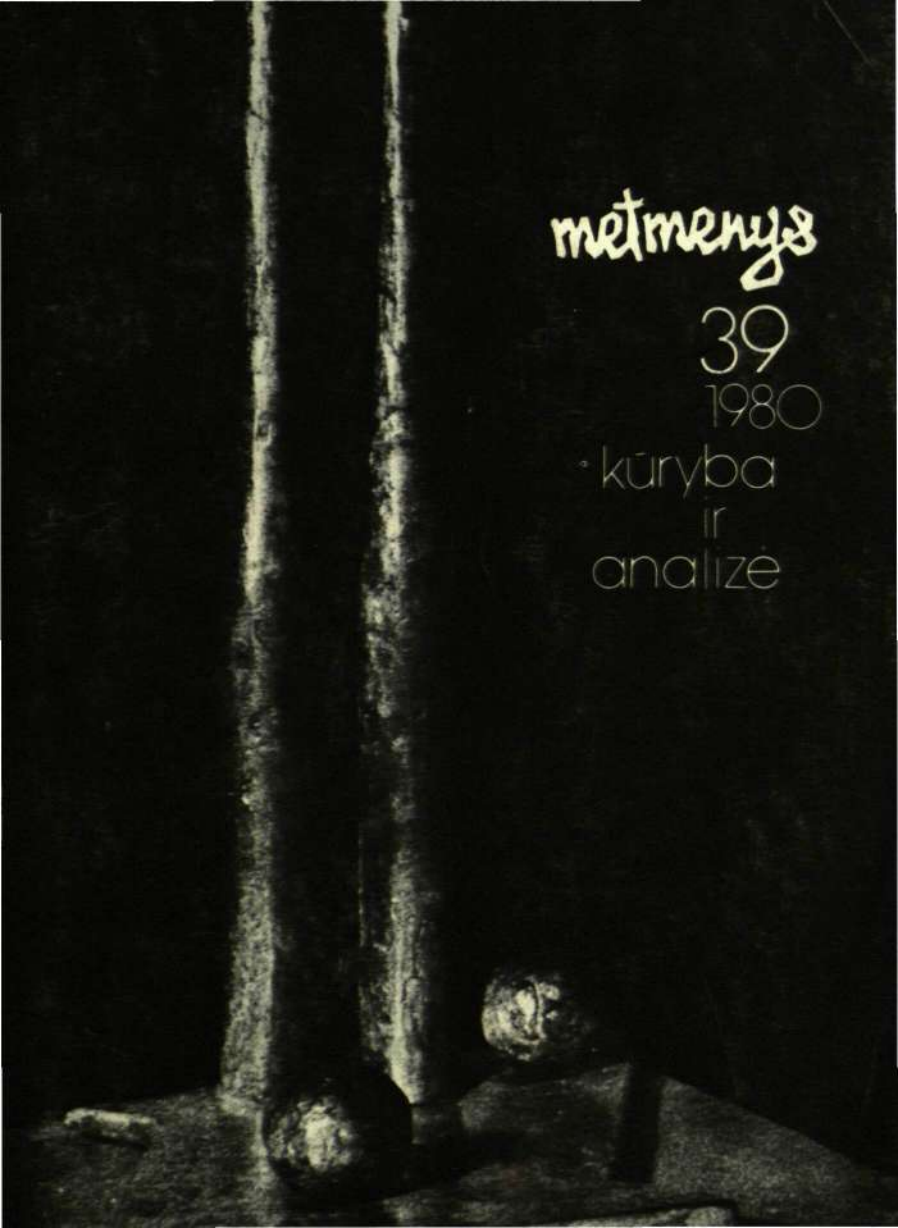
metmenys
39
1980
kūryba
ir
analizė

metmenys

Tomas Venclova, Padėkos diena 3, Berlyno metro. Hallesches Tor 5 * *Alfonsas Lingis,* Rangda 10 * *Dana Vasiliauskienė,* Raganauju 28 * *Živilė Bilaišytė,* Etiudas 48, Balsai, tyla ir žodžiai 51 * *Vincas Trumpa,* Laisvės našta arba laisvės ir laimės sindromas 28 * *Ilona Gražytė-Maziliauskienė,* Romualdas Lankauskas — žmogus ir laikas 66 * *Antanas Gustaitis,* Prie didvyrio paveikslo 85, Nostalgija 87, Kontroversija 88, Realistas 89 * *Vincas Maciūnas,* Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydyje II 90 * *Genovaitė Kazokienė,* M. K. Čiurlionio pirmoji tapyta fuga 125 *

Tarp Lenino ir Pobedonoscevo? Tomas Venclova, A. Štromas, Kazys Almenas, V. Trumpa 136 * *Hermeneutinė kontroversija,* Algis Mickūnas 148 * *Henrikas niekad negyveno priemiesčiuose,* Jurgis Janavičius 163 * *Tarp viksvynų ir persiraudojusių pušelyčių,* B. Ciplikauskaitė 164 * *Pirmasis apie vertimo mokslą,* Violeta Kelertienė 170 * *Dabartinės Lietuvos moteris statistikoje ir prozoje,* Artūras Hermann 175 * *Europos kultūros transformacija tarp 4500 ir 2500 m. pr. Kr.,* E. J. W. Barber 184 * *Kelios pastabos prie V. Trumpos straipsnio „Drama istorijoje ir istorinė drama",* V. Sruogienė 186 *

Pa 27-4383

Lietuvos valstybinė respublikinė biblioteka

Dailės darbai: *M.K. Čiurlionis 128; Elena Kepalaitė 76-84 ir viršelis; Viktoras Simankevičius 43-47; Henrikas Šalkauskas 135; V.O. Virkau 65.*

PADĖKOS DIENA
TOMAS VENCLOVA

Bala pašlaitėj tvoskia metalu.
Arklys rupšnoja dygiaodę vejąs.
Aštuonios moters triūsia prie stalų
Rudens ir lygumos centre. Ohio
Savaitgalį prisodrina rasa.
Lomoj rūdija klevas (ar vagonas,
Neatskiriu). Tankėjanti šviesa,
Wisconsinas, Dakotos, Oregonas

Ir Orionas. Viešpaties griūtis
Virš prarastos erdvės. Kol nykų plotą
Vienodais dūžiais trupina širdis,
Tebus už naują žemę padėkota.
Ji man neperregima, bet gyva.
Aš jai neperregimas, bet sakyčiau,
Jog Odisėją persenęs šuva
Veikiau pažins ne tėviškėj, o šičia.

Dėkoju už atsakymus, kurių
Bemiegis protas vytis nebespėja,
Už tai, kad naują vandenį geriu,
Už būsimas žoles. Už kantrų vėją
Virš jų. Už kapą svetimoj šaly.
Už svetimo akmens nebaisų svorį.
Už nebūtį. Už tai, kad Tu gali
Iš jos atkurti būtį. Jeigu nori.

Už juodą sferų muziką. Už tai,
Kad ši diena ją visą sutalpino.
Įpratę būti prietemoj, daiktai
Atsikartoja šiapus vandenyno.
Trys laikrodžiai sustoja į kertes.
Tinklainė, nebijodama suklysti,
Atranda spyną, staltiesę, žvaigždes
Ten pat, kur jas atrasdavo vaikystėj.

BERLYNO METRO. HALLESCHES TOR

Virš Europos žiema. Asfaltuotų laukų platuma
Susitraukia, raukšlėjas ir skyla tarytum kaštonas.
Čia erdvė nebetenka grėsmingos puikybės. Žiema
Ir Berlyno pusiasalis. Kaulas, kartonas, betonas.

Matom atvirkščią dangų. Sargai patruliuoja gatves,
Mirksi mėlynos lempos, ant sienos didžiuojasi lopas.
Tuštuma be krypčių. Suvyniota gija neišves
Į kitąbūtį. Sniegas plasnoja aukštai virš Europos.

Kai keliauji tiek metų ir mylių, dažnai nežinai,
Kokį krantą priplauksi. Vis vien, Jerichonas ar Mitte —
Stropiai triūsia termitai, ir keičiasi miestų planai,
Ir kurtus kuždesys niekados neatstoja trimito.

Atsigręžk į tėvynę. Nuo vakar pažvelk į rytoj.
Ten juoduoja žmogus, įsisunkęs į suteptą sniegą:
Jam nelemta regėti, kaip slenka pro Hallesches Tor
Kartoninis vagonas, pabuvęs toliau negu niekur.

* * *

Tvankumoj, ties nelaukto žemyno riba,
Ne iš karto kitėja sapnai,
Ir tikriausiai po jų pasiduoda kalba,
Nes ir ji netesės amžinai.

Kalboje neišliks nei pušų juosvuma,
Šiurkščiaveidžio rudens duburys,
Nei drėgna ir auksinė mirties lyguma,
Kur ledynas klabena duris.

Pasitraukia atomazga, klampūs balsai
Ir ertmė, sklidina netiesos,
Ir paneigdamas gaublį per naktį klausai
Tolimos kito kūno tamsos.

Visą naktį klausai kito kraujo tėkmės,
Kur lyg veidrody pats gyveni,
Kai sunkus atspindys nepalieka žymės
Nei Nevos, nei Neries vandeny.

* * *

Как поздно отпираются кафе,
И как свежа печать сырой газеты!

Boris Pasternak

Prieš liepos vidurį Paryžius tuščias.
Nei vienas telefonas neatsako
Ar atsiliepia nesavu balsu,
Pranešdamas, jog numeris nuo pernai
Kiek pasikeitęs. Iškalbinga juosta
Nenori tau atskleisti naujo šifro.
Juk tu ir šiaip jau nemažai žinai:
Sakysim, tau visai ne paslaptis,
Kad už kertės — aptriušus Place des Vosges,
Sparnuotas genijus kieme, balkonas,
Nesaugūs rąstais paramstyti skliautai
Lyg Užupy. Apsnūdęs darbininkas
Kapoja kaltu grindinį. Kregždė
Įkaitintam ore nubrėžia veidą,
Kuris išlieka sąmonėj tiek pat,
Kiek ir visi veidai. Motoras kosti,
Paskui girdėti žvangesys ir keiksmas.

Akmuo krantinėj — šiltas it korys.
Šaligatviuos akacijų šluotelės.
Lyg proskynoje — debesys. Beprotis
Tour Montparnasse. Vidurdienis, kurio,
Teisybę sakant, negalėjo būti.

„Man rodosi, tau buvo paskirta
Kitokia tuštuma. Prie jos turėjai
Priaugti". Žingsniai tolsta aikštėje,
Ir varpas atsišaukia šiapus Senos.

„Ar beturėsim apie ką šnekėtis?
Štai tos kavinės, tie pūkai ore,
Kuriuos tu pažinai dar jų nematęs.
Jie buvo dovanoti tau per klaidą.
Tu gyveni žemėlapio spragoj,
Anapus kalendoriaus".
Notre-Dame
Pilka briauna arčiau, nekaip tikėjaus:
Aš ją matau po kojom, vandeny,
Kur ji palengva plaukia mano linkui,
Atsijusi nuo pastato.
„Žinau,
Tu stengiesi. Bet kas gi tau belieka?
Čionai kita akustika".
Suklydau,
Tatai ne Notre-Dame.

„Beje, tu pats
Netrukus pasikeisi. Tyluma
Ragelyje, kaštonai, šviesios gatvės
Atliks tą darbą už tave. Žinau,
Bandysi viską. Bet paskui pavargsi.
Varnai, barakai šimtamylėj pelkėj,
Smėlynai, vielos, batų girgždesys
Vis vien pavirs į laikraščio petitą,
Bereikšmį blyksnį sąmonės tinkluos,
Nerealesnį netgi už tave,
Nors tau gerokai stinga realumo".

Bastilijos aikštė, didžiulė saulė.
Matyt, ėjau prieš srovę.
„Aš pridursiu
Dar vieną smulkmeną: vilties nėra.
Yra dalykų, svarbesnių už viltį".

RANGDA

ALFONSAS LINGIS

1. Saulės vaikai

1872 metais, per Kalėdas, Nietzsche rašė Cosimai Wagner: „Kokiame nors tolimame visatos kampe, pradingusiame nesuskaičiuojamų saulių sistemų kibirkščiavime, vieną dieną atsirado žvaigždė, kurioje gyvuliai, apdovanoti protu, išrado žinojimą. Tai buvo išdidžiausia ir apgaulingiausia akimirka visatos istorijoje, bet tai buvo tik akimirka. Beveik nespėjus gamtai atsikvėpti, ta žvaigždė užšalo, ir protaujantys gyvuliai turėjo mirti. Iš tikrųjų jų laikas buvo atėjęs; nors jie didžiavosi sukaupę daugybę žinojimo, juos užvaldė didžiulis nusivylimas jiems suvokus, kad visas jų žinojimas pagrinde buvo klaidingas. Jie žuvo ir pradingo su tiesos mirtimi. Tokia tai buvo dalia šių gyvulių, pasmerktų desperacijai, kurie išrado žinojimą".

Protas yra kažkokia matavimo sistema, lygybių apskaičiavimas. Jis galėtų darbuotis beveik su bet kuo, su chimeromis ir šmėklomis, bet jis rimtas, kai darbuojasi su tikrovės jėga ir substancija. Sistematiškas tikrovės energijos ir turto tyrinėjimas gali būti apskritai pavadintas ekonomika. Jėgos ir substancijos kiekis pasiduoda protiniam apskaičiavimui, kai jis sudaro uždarą sistemą, kurioje kaita ir apykaita išlyginami.

Visuomeninė santvarka, išdirbta anų galvojančių gyvulių tos mirusios žvaigždės paviršiuje, sudaro uždaras ekonomines sistemas. Jos sukurtos turtui įsigyti. Tai, kas svarbu, problematiška tame, ką galvojantys gyvuliai vadina civilizacija, yra turto pagaminimas, apykaita ir išsaugojimas.

Bet tikrovėje ekonomika, išdirbta galvojančiųjų gyvulių uždaroms jų bendruomenės santvarkos sistemoms, yra speciali ekonomika, galiojanti tik šiose sistemose, kurios pačios nepajėgia savęs išlaikyti. Bendrąja ekonomika mes galime pavadinti turto esmės ir dėsnių studiją apskritai.

Ant mūsų ir mūsų uždarų sistemų saulė išsviedžia 3.8 x 10^{33} ergų per sekundę; šis didžiulis gaisras tikrovėje yra beveik visos energijos ir visų formacijų, atsiradusių šioje visatos zonoje, šaltinis ir pati substancija. Ta liepsnojanti jėga varo visus judesius ir kombinacijas šioje zonoje; juose randamas jos judesys. Jeigu įsivaizduotume turto dėsnius universaliuoju požiūriu, neklystančiai surastume, kad pirmasis bendrosios saulės turto ekonomikos dėsnis yra jo išleidimas be atlyginimo. Problema, randama turto šaltinyje ir esmėje, yra išlaidų problema. Sistemos, sukurtos aplink saulę, yra sukurtos spręsti šią problemą. Jos yra formacijos, kurių šaltinis ir struktūra priklauso nuo neapsakomo šio turto veržlumo išsilieti už savo ribų. Vidinės saulės jėgos impulsas yra save išeikvoti toli nuo savęs esančiose formacijose. Saulės liejimasis be pelno yra iš esmės betikslė prabanga. Toks spektakliškas turto išsiliejimas be galo, be naudos, be atlyginimo ir be padėkos yra objektyvioji šlovės forma.

Išlaidų be atlyginimo ekonomika ne tik apibūdina neaprėpiamą energiją, kurią saulė eikvoja, kurios dauguma pradingsta tuštumoje. Bet ir visa saulė yra tarytum pertekliuje santykyje su savimi. Nes ji išdega, veržiamasi neišvengiamai visa savo jėga į savo pačios sunaikinimą. Tikrovėje visa gamtos energija, kurią mes stebime nepavargstančiose formacijose ir transformacijose, kyla iš vidinio

saulės substancijos nykimo. Išlaidų be atlyginimo dėsnis yra turto jo visuotinėje ir sauliškoje esmėje dėsnis.

Per šį pašėlusį veržimąsi įkrauti savo jėgą toli nuo savęs, tuštuma pasidaro spektakliška, materija kristalizuojasi ir jungiasi, heliotrofinis gyvenimas formuojasi ir sudaro tvarką. Būtų neleistina ekstrapoliuoti iš protaujančiųjų gyvulių specifinės ekonomijos dėsnių, kad šios formacijos yra visos tos išsiblaškančios energijos tikslas. Tikrovėje saulės energija sudaro visą jėgą, kuria šios formacijos gyvena. Visose iš jų glūdi jos esmė. Sprogstanti jėga atrodo tarytum patraukta, investuota jose, bet tai tik paviršutinis, trumpalaikis vaizdas. Saulės energijos potvynis nėra sustabdomas; visoms toms sistemoms lemta būti savo metu sunaikintoms tos pačios jėgos jose, jėgos, kuri tęs savo neišvengiamą eikvojimąsi. Tos sistemos tad neatstovauja konkrečių terminų, tikslų ar reikalų, kurių vertė glūdėtų jų būtyje, jų nuosekliame ir save saugojančiame buvime. Priešingai, jie atstovauja spektakliškus ir didingus būdus, kuriais suvartojamas objektyvusis perteklius.

Originalusis fondas skaldosi sprogimais iki ribų, iki nebepadalinamumo. Medžiagos atomai formuojasi saulės išsisklaidymo kraštutinume. Ant šaltų mūsų skriejančios planetos žarijų jungiasi atomai, kad sudarytų kristalinius ir koloidinius agregatus. Koloidiniai rinkiniai sudaro augmeniją, gyvulius, žmones, kurių kiekvienas čiulpia savin išteklius ir užsidaro savo individuacijoje. Be to, gyvuliai buriasi ir žmonės renkasi į bendruomenės santvarkas, kurios tarpusavyje cirkuliuoja turtą. Jie yra gobšūs jėgos. Bet jie ilgisi šlovės.

Nes gyvas organizmas pats yra junginys, kuriame cheminė ir fizinė sistema pagamina jėgos perteklių, kuris turi būti išleistas. Šito pertekliaus dėka organizmui būdinga augti ir, pasiekus tam tikras individo augimo ribas, daugintis. Pertekliaus pagaminimas aiškus jau paprasčiausiame organizme: vienas lemnos gabaliukas skubiausiai dauginasi ir

pripildo visą kūdrą. Kol perteklius išsklaidomas skilimu, mirtis nėra išrasta; ji nėra reikalinga gyvenimo esmei. Belytiniai organizmai, kurie dauginasi skilimu, yra nemirtingi, bet jie be perstojo dalinasi. Bet nuolatinis spaudimas šitokio nemirtingo gyvenimo, visuomet ir nuolat gaminančio perteklių, veda prie formavimosi vis labiau komplikuotų organinių formų, kurios sunaudoja savo protėvius. Jos gimsta, kad užtikrintų gyvenimo savisuvartojimą ir kad mirtų. Vis spektakliškesnės gyvybės formacijos — ir mūsų gyvenimas, kuris, anot Heideggerio, yra *Dasein*, vieta, kur buvimas pasidaro iliuzija, — yra iš esmės *Zum-Tode-Sein*, savo pačių esmės paskirtos mirčiai. Tik tapdami mirtingais, tokie junginiai pasidaro spektakliškais. Pats žvilgsnio aiškumas, atsiradęs aukščiausiose gyvenimo formacijose, tarnauja ne vien savęs išsaugojimui. Nes laisvės, ieškančios nepriklausomos būties, laisvės, įgyvendintos ir užtikrintos praktiškais apskaičiavimais, viduje yra jaučiama priverčianti sauliškos šlovės ilgesio jėga.

Ji matoma vidinėje būtinybėje sapnuoti, tai yra kurti vizijas, nesulipdomas gamtos net beribiame jos formų dauginimęsi; ir ji matoma vidinėje būtinybėje svaigintis, tai yra nereikalingai ir neproduktyviai intensifikuoti energiją. Šios vidinės būtinybės nėra gyvybės sutrikimų arba iširimo atsitiktinumai; jos yra pati gyvybė, kuri negali būti sulyginta su serija prisitaikymų prie išorinių sutrikdymų, kuriais sistema išlaiko savo lygsvarą.

Ji matoma išdirbime prabangių paminklų ir kultų, ir pašėlusiame eikvojime ir karuose, gentiškuose sapnuose, plastiškai sustingusiuose meno darbuose, ir svaiginančiame beprasmiškame muzikos ir šokio periodiškume, žaidimuose, ypač tuose, kuriuose konkuruojama ir azartiškai lošiama, kur užstatomi sveikatos praradimas, bendruomeninė padėtis ir turtas, išbujojime perversiško seksualinio aktyvumo, nukreipto nuo genitalinio ir reprodukcinio galutinumo — visa tai neproduktyvios išlaidos, kurioms iššvaistoma sunkiai pakelia-

ma bendruomenės santvarka ir kurios prieštarauja ir kartais net sužlugdo produktyviąsias ir konservuojančias specialiosios protavimo ekonomikos vertybes. Išimtinai dosnioje gamtoje, kokia randama Bali saloje, kur produkcijos ir turto konservacijos idėjos vos išsivysčiusios, ji matoma ekstravagantiškose mirusiųjų deginimo ceremonijose, kurios tikrovėje sudaro Bali bendruomenės egzistencijos aukščiausiąją viršūnę ir iškilmingiausią momentą. Drėgnose olose, kur mūsų antropoidiniai protėviai ir pramočios pirmiausia būriavosi, ji matoma brangenybėse, nebyliuose brangakmeniuose, kurių žaižaravimas uždengia naudos nulį, bet kurių pati sudėtis, kaip brangakmenių, matuojama didžiulių turtų paaukojimu. Dirbtiniai brangakmeniai, pagaminti dabartiniųjų laikų taupių ir pramoniškai produktyvių ekonominių sistemų, nors neatskiriami grožiu ir prašmatnumu, niekad negalėtų, kaip tikri brangakmeniai, tušti abiem šio žodžio reikšmėm, taip veikti, kad pakeltų seksualinės perversijos, reikalaujančios prabangaus ir pagyrūniško išlaidumo, kaltinimo apkrovą.

2. Kris

Tikri brangakmenys dabina kris durklo rankeną, bet jo magika visa sutelkta ašmenyse. Kiekvienas balietis turi mokėti keturias kalbas, nes kiekviena kasta turi būti kalbinama sava kalba, bet kris durklų kalviai, nors jie ir Wesijos meistrai, turi būti kalbinami kalba, išdirbta iš sanskrito, kuria kalbinami patys brahmanų kunigai. Nes ašmenys nukalti vien iš geležies ir švino, išlupamų išimtinai iš meteorų, neseniai atsviestų ant smilkstančių Bali vulkanų aukščiausiojo dievo Surya, pačios saulės. Kada Bali radžos vedasi, jie neprisistato mergaitei ir prieš kunigą asmeniškai, bet pristato savo kris durklą, ir mergaitė išleidžiama ne už vyro, turinčio lyties glandą, bet už vyro, nešiojančio kris durklą.

Pasaulio Rytmetyje. Jawaharlal Nehru taip ją vadino, galvodamas, kad ant dosniosios Bali salos dar nėra atsiradusi

žmogaus, stveriančio gamtą už gerklės, idėja. Baliečiai net nesugalvojo suraižyti salą į keturkampius, kurie būtų išdalinti kiekvienam kaip jo privati nuosavybė. Jie tiki, kad Bali, iškilusi iš Pietų jūrų vulkaniniais išsiveržimais, priklauso dosniesiems dievams ir jųjų apgyvendinta. Kada jie miršta ir yra — džiaugsmingai — sudeginami, tai tam, kad būtų išlaisvinti nuo gendančio kūno, kad galėtų vėl būti reinkarnuoti — Bali saloje. Nehru taipgi galvojo, kad tas sinkretiškas žmogaus santykis su gamta buvo Bali, vienintelėje iš virš penkių tūkstančių salų, sudarančių Indoneziją, suformuotas žmonijos seniausios kultūros, hinduizmo, Bali saloje išsaugojusio savo šaknis prieshinduistiniame animizme. Jis galvojo, kad tiesiog iš šio baliečių santykio su gamta ir vieno su kitu maginės struktūros net ir šiandien nuolat trykšta nauji ritualai, dramos, muzika, ceremonijos, skulptūra ir poezija, nauji sapnai ir šokiai.

Kas išsaugojo Pasaulio Rytmetį nuo vidudienio velnių? Penkioliktajame amžiuje Lomboko įlanka, kuri atskiria Bali nuo sekančios salos, ir Aziją nuo Australijos (vienoje pusėje kobros, povai ir tigrai Bali, Javoje, Sumatroje; kitoje — kengūros ir platypai Lomboke ir Sulawesi); ji atskyrė hinduistinį Bali nuo islamo, kuris paplūdo per visą likusią Indoneziją. Ekonominis neišnaudojamumas šešioliktajame amžiuje atstūmė olandus, kurie negailestingai plėšė kaimyninių salų išteklius ir bendruomenes. Bali nėra prieskonių sala; visi tie tropikiniai vaisiai, nokstantys jos vulkaninėse atšlaitėse, neišsilaikytų užtenkamai ilgai, kad nutukintų Roterdamo pirklius. Jie paliko Bali ramybėje. Kolonializmas buvo tik metodas praturtinti Europą. Olandai nesidomėjo valdymo menu ir jį paliko radžų rankose, iš kurių jie plėšė duokles.

Bet pagaliau, kaip besiplečiantys riebalai ant balto pilvo, olandų politinė santvarka, be jokios praktiškos priežasties, ėmė užpildyti pasiekiamąją erdvę. 1906 metais mažas kinų prekybinis laivas sudužo netoli Sanur, pietų Bali. Baliečiai

nėra jūreiviai; jų polinkiai, kaip ir Bali vulkaninės esmės, yra išimtinai aukštyn. Jūrą jie rado pilną ryklių ir nuodingų jūros gyvačių ir viso kito, ir paliko ją jos gelmių dvasioms. Net ir tie nedaugelis žvejų, kurie Bali yra, nemoka plaukti; jeigu tenka apsiversti, jie atiduoda savo sielas gilumų valiai. Jie neiškeliauja iššukuoti jūros turtų; ką jūra išmeta ant krantų, tą jie priima. Tokioje dvasioje jie priėmė kinų sudužusį laivą; kaip minėjau, pas juos nėra sąmonės, kad kas nors kam nors priklauso. Bet kinai galvojo kitaip ir paprašė iš olandų, kurių apsaugoje jie keliavo, kompensacijos. Olandų autoritetai iš Badungo radžos, kurio žmonės apiplėšė baltųjų nuosavybę, pareikalavo nuostolių padengimo. Iš tikrųjų dykinėjančiam regentui ir jo kariuomenei nieztėjo užimti daugiau erdvės; tokia jau jėgos logika.

Ida Bagus Alit, Badungo radža, priėmė olandų pasiuntinius su iškilmėmis ir šokių naktimi, bet atmetė jų reikalavimus. Olandai tada pareikalavo atlyginimo už prarastą turtą su palūkanom ir išlaidų apmokėjimo. Radža atsisakė. Olandai apginklavo laivyną ir užblokavo pietų Bali septynių radžų žemes. Kinų pirkliai, gyveną Denpasare, pasisiūlė patys užmokėti nuostolius, reikalaujamus iš radžos; jie vertino draugiškus santykius su savo baliečiais pirkėjais ir savo prekybą. Radža pasiūlymą atmetė; jis pats turėjo užtenkamai aukso. Olandai pasiuntė ultimatumą. Tada jie ėmė laipdinti kariuomenę, apginkluotą dvidešimtojo amžiaus ginklais; baliečių sargyba Sanure tapo išskersta. Iš jūros olandų laivai pradėjo apšaudyti Denpasarą. Tą naktį Ida Bagus Alit subūrė savo žmones iš ryžių terasų ir jiems išaiškino karinę padėtį ir savo nutarimą, atleido juos nuo visų bendruomeninių prievolių ir pasakė jiems, kad kiekvienas turi eiti savo paties garbės keliu. Sekančią dieną olandų pulkai pasiekė Badungą ir pradėjo jį supti, ne taip, kaip Satryas kasta, kuri būtų susibūrusi prie pagrindinių vartų. Kunigai ir Satryas, priklausantys radžos dvarui, uždegė visas šventyklas ir rūmus. Radža, visos jo žmonos ir vaikai ir

dvariškiai, jo kunigai ir jo Satryas, ir apie penkis tūkstančius jo žmonių, apsisiautė baltomis iškilmių skraistėmis, pasidabino visais savo brangakmeniais ir išniro iš liepsnojančių rūmų vartų, apsiginklavę vien dangiškaisiais kris durklais ir, giedodami mantras, žengė tiesiai į sprogstančią saulę ir olandų ugnies liniją. Olandų patrankos šovė, užsitaisė ir vėl šovė, kol paskutinis kris durklą nešąs buvo sunaikintas.

Sekančiomis dienomis paskutinieji iš garbingųjų Klungkung, Mas, Mengwi, Gianyar ir Tabanan namų tapo sunaikinti tuo pačiu būdu.

3. Rangda

Bali kaime, kur jau kuris laikas jaučiamas neaiškus nerimas, balietis puola į ekstazę ir paskelbia, kad jau esąs laikas išsiimti Rangdos kaukę, laikoma Pura Dalem, Mirties šventykloje.

Ką Rangda slepia? Mūsiškis tikrovės ir simbolizmo supratimas skatina mus visų pirma nustatyti, kad istoriškai Rangda sutampa su viena Javos karaliene, Mahendradatta, kurios sūnus Erlangga buvo baliečių princas ir 1019 metais tapo Javos karaliumi. Sakoma, kad ji buvusi ištremta iš dvaro, radusi prieglaudą miške ir pradėjusi užsiiminėti juodąja magika, kuri Bali saloje reiškia tantrišką budizmą; tie, kuriuos mes vadiname baltosios magikos praktikuotojais, yra vedinės Šivos maldininkai. Tad gal galėtume suvokti Rangdą kaip konflikto tarp javiečių ir baliečių bendruomenių ir politinių santvarkų figūrą. Bet religiškai Rangda sutampa su Durga, Neprieinamąja, tamsiąja Šivos žmonos puse. Rituališkai Rangda yra konflikte su Barong, kaukėtu, į liūtą panašiu žvėrimi, šokamu dviejų šokėjų, kuris anksčiau, monsūno sezono pabaigoje, skleisdamas piktus burtus ir karštligę, buvo išlaisvintas Nusa Penida salos slibino, bet su kuriuo viename jų istorijos laikotarpyje Bali žmonėms pasisekė sudaryti sąjungą. Lyginamoji etnologija baliečių Barongą susieja su Kinijos ir Japonijos budizmo slibinų

Ro 27-4383
LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

kaukėms — nors Barongas išeina šokti, kai kaime kyla įtarimas, kad prekiaujama juodąja magika, tam, kad išvalytų erdvę ir ypač išvalytų erdvę nuo juodųjų budistinių demonų. Rangda yra moteriška šėtonė; Barongas vyriškas žvėris; psichoanalitiškai nusiteikę antropologai mato Baronge tėvo įvaizdį, Rangdoje — erzinančios ir nepatenkinančios motinos, ir konvulsyviuose priepuoliuose, kuriuos jos šokis iššaukia, vaikiškų tantrumų pasikartojimą. Šioms pažiūroms gal nepatogu, kad Rangdos kaukė visuomet užsidedama vyro.

Bet gal mes irgi turėtume išmokti Rangdos reikšmę, kaip baliečiai, ir išeiti į naktį, kol išgirsime kokio nors kaimo, kuriame renkamasi ritualui, būgnus, cimbolus ir gongus. Pamatysite baltai apsisiautusį pemangku, giedantį mantrą ir uždegantį fakelą kieme ir perpjaunantį kovingo gaidžio gerklę; tamsu ir gal net tykiai lyja, ir iš šešėlių stebi akmeniniai demonai. Pemangku telkia jėgas apsaugoti šokėjams nuo burtų, kuriems jie bus išstatyti, kai kaukės bus išimamos iš šventyklos ir užsidedamos. Vyrai renkasi, jų šimtas ir penkiasdešimt, visas kaimas, jie buriasi ratu, sėsdami lotus pavidalu. Žiburio šviesa virpa ant jų nuogo, rudo kūno, jie pasidaro vienas bevardis riedančių galvų, įsitempiančių rankų, liemenų kratesio organizmas, maginės inkantacijos sūkuriuoja, šiurkščios ir įkyrios, jie pradeda virsti gongais, cimbolais, vabalais, demonais. Retkarčiais pasigirsta prislopinti, užkimę šauksmai, kaip tūkstančių metų senumo žmonių balsai.

Po valandos ar kitos jų tarpe atsiranda dievai, bejausmiais veidais, prabangiai apsirengę auksu ir sidabru išsiuvinėtais šilkais, jų galvos karūnuotos orchidėjom ir rūkstančiom smilkalų lazdelėm, jų virpantys pirštai nepertraukiamai formuoja mudras. (Baliečių šventyklų patalpose randami būriai visokiausių rūšių demoniškų figūrų, saugojančių vartus ir kampus, bet, įėjus vidun, randi vien altorius, tuščius kaip dangaus skliautai; dievų niekad nepamatysi,

išskyrus čia, ekstazėje). Kiti padarai pasirodys neperstojančiai giedančių kaimiečių minios viduryje, žvėrys ir demonai, staugiantys pro kaukių grimasas. Nes žmonės niekada nešoka baliečių šokiuose; tėra tik pora klaunų, kurie karts nuo karto pasirodo, kad išverstų į kasdieninę kalbą nesuprantamą šventąją Kawi kalbą, kalbamą dievų. Ritualinės dramos fabula darosi vis komplikuotesnė šiame mimo, grand operos, farso,, egzorcizmo ir psichodramos mišinyje. Kosminiai išpuoliai, baisūs, juokingi arba obsceniški, susivaidina šiame besiraitančių kūnų ežere. Drama vystosi metamorfozėmis: demonas keičiasi į kunigą, į gundančią moterį, į beždžionę, į karalienę, į kuilį, lyg kad būtume kokiame Nietzsches pasaulyje, kur už kiekvienos kaukės tėra kitos kaukės. Pagaliau baltoji ir juodoji magika sprogstančiame susidūrime: Barongas, šokamas dviejų šokėjų, sudarančių mitinį žvėrį, ir šėtonė Rangda. Koks galėtų būti sprendimas? Rangda klykia savo keiksmus ir šoka; ji niekad nenugalima, nei mirties šventyklos kieme tomis naktimis, nei pagaliau bet kur kitur, ar ne? Staiga tuzinas kaimo vyrų pašoka, kai Barongas, jų sąjungininkas, pradingsta; jų kumščiai susirakinę aplink kris durtuvus, nulietus iš metalo, atsiradusio iš tolimiausių tamsumų. Jie neabejotinai labai gilioje ir labai keistoje ekstazėje; užsimerkę, dejuoja, veržiasi kaip nenustygstantys automatai į šuoliuojančią Rangdą. Nakties pabaigoje Rangda užsimeta baltą skraistę ant savo veido ir staiga dingsta; vyrai palikti raitytis šventyklos kieme, ir prieš pat nustebusias jūsų akis jie pradeda save badyti, į krūtinę, į burną, į žandus, į kaktą, arba šoka tiesiog ant savo durklų, laikomų kaip phallus tarp šlaunų. Jų muskulai, agonistai ir antagonistai, surakinti lygsvaros įtampoje ir sustabdo durklo smaigalį, kuris nesukruvina. Jie stebimi pemangku ir jo asistentų, kurie atskubės ir jėga nuginkluos bet ką, kurio ekstazė pradeda praeiti, kitaip jie save nužudytų. Kada įniršis atslūgsta, kai kurie be sąmonės, kiti surakinti paralitiniame priepuolyje, vienas ar kitas pagriebs gyvą viščiuką ir nukąs jo

galvą. Pemangku praeina tarp jų, pildamas ant jų šventą vandenį ir mantras, jie bus nutempti pas Barongą ir laikomi jo barzdoje. Vienas po kito jie atbus, tie kaimo vyrai, truputį apstulbę, truputį susigėdę, ir tyliai išsiskirstys naktyje.

4. Bendrajai ekstazės ekonomijai

Nieko, manau, nesu matęs baisesnio kaip tuziną nuogų jaunų vyrų, pagautų įtūžio prieš tavo akis, jų asmeninė ir fizinė tapatybė staiga sutrupėjusi, skrodžiančių save tais durklais. Tu sėdi ten, su bendruomene, kuri užsispyrusiai ir periodiškai sukuria situaciją, kurioje kai kurie jos nariai, jos stiprūs jauni vyrai, sukrinta išprotėję, ir apginkluoja šiam siautulingam smurtui, neturinčiam jokio tikslo, išskyrus patį save. Ir jie visi stebi, net ir vaikai tenai atvedami, ir jie juokiasi, ekstazėje ar išprotėję, laimingi, niekada nebuvę laimingesniais, tokia laime, kuria jų skruostų nenudažo visa jų nesuvaržyta ir nenuslopinta sensualybė, laimė, kurios jiems neatneša pasakiškai dosni ekologinė aplinka ir gausus dirvonų našumas, laimingi nežmoniška laime, gal laime, kurią priminė Nietzsche: „Dievo laimė, pilna stiprybės ir meilės, pilna ašarų ir juoko, laimė, kuri, kaip saulė vakare, lieja nesustodama savo neišsemiamus turtus ir išsilieja jūron — ir kaip saulė taipgi jaučiasi turtingiausia, kada net vargingiausias žvejys iriasi auksiniais irklais".*(1)*

Bet mes, protaujantys gyvuliai, nusipurtome ir pažvelgiame vienas į kitą lyg ką žinodami. Su savo pramatančiu ir aršiu realizmu ši kultūra yra dirbtinai, teatriškai įkūnijusi grynąjį blogio fantazmą ir pasiuntusi savo stipriausią ir geriausią vyriją išbandyti nenugalimumo šios kaukės, kuri gal slepia tik kaukes, šio fantazmo, kurio apgaulinga forma gal tik teslepia fantazmus be galo, ir tada, kadangi jų įsiutis

1. Friedrich Nietzsche, *Joyful Wisdom*, tr. by Thomas Common (New York, 1960), 337.

neneša vaisiaus, jis atsisuka pats prieš save. Mes pažįstame šį tragišką likimą Freudo individų beprotybės genezėje, Nietzsches pagiežos moralinėje kultūroje genezėje.

Mūsų baimė pranašauja mūsų sprendimą, kuris yra negatyvus, kuris yra, kad mes esame buvę žmogaus prigimties, jo kultūros sugriuvimo momento liudininkais. Ar, tiksliau, gyvenimo, įstatyto į kultūrą, kuriam pagaminti kultūra sukurta. Mes nujaučiame esminę ir pagrindinę priešingybės liniją tarp istorinės ir produktyvios bendruomenės ir ritualistinės-obsesyvios socialinės ir kultūrinės sistemos, kuri yra sukurta ir išlaikoma tam, kad pagimdytų šį isterišką defetizmą. Kas gali būti beprotiškesnio žmonių reikaluose, kaip bendruomenės santvarka, kur kiekviename kaime ideologiniai ir reprezentaciniai kultūros turiniai sudaromi ekstazės ritualuose, tai yra kur visi tikrieji individualios ir bendruomeninės būties sprendimai, nuo vaistų, prirašomų dėl ligos, iki nutarimų, kurie racionaliose bendruomenėse priklauso pragmatinei informacijai ir politinei sofistikacijai, tikrovėje daromi mediumų, tai yra atsitiktinių individų histerijos priepuoliuose, ištarmėm?

Beprotybė, arba infantilizmas. Kai Bateson ir Mead žiūri į Rangdos figūrą etnologiškai kaip vaisingumo deivės atstovę ir psichoanalitiškai kaip erzinančią ir atstumiančią motiną ir į ekstazės priepuolį kaip į vaikišką tantrumą, jie suvokia šios bendruomenės iškiliausias kultūrines apraiškas ir ceremonijas kaip sublimuotą kelią sugrįžti į vaikiškumą.

Kaip patikimai tai skamba, kaip gerai mums pažįstamos šios regresyvios sublimacijos, mums, televizijos žiūrovams! Mes klausomės ir skaitome toliau ir beveik esame įtikinti. Bet staiga atsimename, kur esame, ne Vienoje ar Miunchene ar Detroite, bet Bali, kaime, atsidėjusiam vulkanų išdirbimui ryžių terasomis, kur reikalinga kraštutiniausiai sudėtinga socializacija užtikrinimui, kad kiekvienos terasos siena bus nuolatos išlaikoma, nes jos padarytos vien iš žemės ir prakiūra po kiekvieno lietaus, kur vanduo, kuris turi būti

nuolat pristatomas, ateina iš įdubusio Batur vulkano ežero ir per amžius buvo išskirstomas šimtams autonomiškų kaimų aukščiau ir žemiau šito kaimo. Jie nėra laukiniai, spardantys bananus nuo medžių, bet vyrai ir moterys su praktine inteligencija ir socialiniais sugebėjimais, lengvai palyginamais su bet kokia bendruomene, kurią žmonija yra pažinojusi. Mes atsimename, kad esame stebėję šį ritualą, kuriuo kultūra nustumia savęs intelektualizavimą ir formalizavimą iki kraštutiniųjų ribų, iki visiškos serializacijos, kur, kaip Artaud pastebėjo, „šios mechaniškai besivartančios akys, patemptos lūpos ir muskulų spazmos, visa sudarą metodiškai apskaičiuotus efektus, uždraudžiančius bet kokį spontaniškos improvizacijos priėmimą, šios horizontaliai judančios galvos, atrodančios lyg slystų nuo vieno peties ant kito, lyg ant ridinių, visa, kas galėtų sutapti su tiesioginėm psichologinėm būtinybėm, sutampa tuo pačiu su savo rūšies dvasine architektūra, sukurta iš žesto ir mimikos, bet taipgi iš evokatyvios sistemos jėgos, muzikalios fizinio judesio kokybės, lygiagrečiai ir nuostabiai sulietos tono harmonijos".*(2)* Ir kai pažvelgiame į šios kultūros pažintinius ir meninius produktus, jos lingvistiką, jos matematines ir gramatines kodifikacijas, jos architektūrą, skulptūrą ir tapybą, net ir šiandien vėšliai gyvuojančias, jos šokius, teatrą ir muziką, — nes kokioje kitoje bendruomenėje kiekvienas kaimas išlaiko pilną orkestrą, išlavintą tokio komplikuotumo muzikinės kompozicijos sistemose, kad jos nustebino ir įtakojo Debussy ir kurios šiandien nerodo nei žymės užsikrėtimo dabar universalia Vakarų muzika? —, kada mes pagaliau susipažįstame su šios kultūros logikos sistemomis, jos teorinėmis ir filosofinėmis spekuliacijomis, ar nebūsime linkę priskaityti mintį, kad ši kultūra yra isteriška arba infantiliška ne moksliniam pozityvizmui, bet rasizmui?

2. Antonin Artaud, *The Theater and its Double*, tr. by Mary Caroline Richards (New York, 1958), p. 55.

Bet kaip galime paneigti, ką esame matę prieš akis: šį beprotiško įsiūčio, atsukto prieš save, išsiveržimą? Jane Belo, savo empirinėje studijoje *Trance in Bali,(3)* nurodo, kad testų baterija, išdirbta Landis ir Bolles New Yorko Psichiatriniame Institute schizofrenikų tyrimui, buvo dr. van Wolfften Palthe duota grupei baliečių, turinčių stiprų palinkimą į tas ekstazes, ir kontrolinei grupei baliečių, visai ekstazės nepaliečiamų, ir neparodė jokių reikšmingų skirtumų tarp tų grupių.

Bet gal su George Devereux*(4)* mes atskirsime etnines psichozes, kur tai, kas nepripažįstama, ir prieštaravimai, kurie išsiveržia, turi savo vietą idiosinkratiškose traumatose, nuo disasociuotų stovių, kuriems kultūra suteikia bendruomeninį pripažinimą, bet kurie tikrovėje atskleidžia prieštaravimus, esančius pamišėlio etninės asmenybės pasąmoniniame segmente? Ar neturėtume pripažinti savotišką naudą šių pamišimų, kurie yra pačios kultūros psichotiniai priepuoliai? „Nesvarbu, kokį ‚nenormalumą' paimtume iliustracijai", rašė Ruth Benedict savo 1934 metų studijoje „Anthropology and the Abnormal," „tuos, kurie parodo kraštutinį nepastovumą, ar tuos, kurie yra daugiau charakterio bruožai, kaip sadizmas, didingumo ar persekiojimo deliuzijos, yra gerai aprašytų kultūrų, kuriose šie nenormalieji veikia be sunkumų ir su pagarba ir, atrodo, be pavojaus ar sunkumų bendruomenei.

„Iš jų garsiausi yra ekstazė ir katalepsija. Mūsų kultūroje net ir labai ramus mistikas laikomas nuklydėliu. Bet dauguma genčių net kraštutiniausius psichinius simptomus laikė ne tik normaliais ir pageidautinais, bet net ir charakteristiškais aukštai vertinamiems ir gabiems indivi-

3. Jane Belo, *Trance in Bali* (New York, 1960), p. 10.

4. George Devereux, „Normal and Abnormal; the Key Problem of Psychiatric Anthropology", in *Some Uses of Anthropology*, Washington, D.C., The Anthropological Society of Washington, 1956, pp. 23-48.

dams. Tai buvo net ir mūsų pačių kultūrinėje praeityje, periode, kada katalikybė laikė ekstatišką patirtį šventumo žyme. Mums, gimusiems ir augusiems kultūroje, nevartojančioje šios patirties, sunku suprasti, kokią svarbią rolę ji gali turėti ir kiek daug individų jai pajėgūs, kai tik ji įgauna garbingą vietą kurioje nors bendruomenėje".*(5)*

Kartu su Belo net galime įtarti, kad individams „suplanuotieji priepuoliai, kuriuos jie yra patyrę, integruoti į religinį gyvenimą, davus jiems bendruomeniškai svarbaus elgesio reikšmę ir orumą, gali būti buvę terapiški".*(6)* Ir galime sutikti su Benedict, kad „daug mūsų kultūros atmestų bruožų yra atrinkti išvystymui skirtingose bendruomenėse".*(7)* Bet ideologinis ir ritualinis išdirbimas tokių charakterio sutrikimų, kaip kraštutinis nepastovumas, sadizmas arba megalomaninė paranoia, atstovautų ne individualaus subjekto terapijai, bet savo rūšies instinktiniam kultūros darbui su savo pačios etninėm psichozėm. Tai būtų kaip tik šis mistiškai-teatriškas ir ritualiai obsesyvus išdirbimas, kuris įgalintų pačią išimtiniausią pragmatinę discipliną ir bendruomenės integraciją, būdingą kaip tik toms bendruomenėms.

Ar tai nebūtų pati apšvietos programa, mūsų laikų apšvietos, kurios uždavinys, kaip suformavo Merleau-Ponty, yra integruoti irracionalybę į visapusiškesnį protą politiniuose moksluose, etikoje ir psichoanalitinėje teorijoje?

Bet ar negalėtų būti, kad šitoks pozityvus ritualinės isterijos aukštojoje baliečių kultūroje įvertinimas yra ne tik defektyvus kaip visapusiško supratimo schema, bet net integrali dalis sistematinio užsimojimo šią kultūrą sunaikinti? Nes, rašo Artaud, „šis grynai populiarus ir ne šventas teatras

---

5. Ruth Benedict, „Anthropology and the Abnormal," *Journal of General Psychology*, X, 1934, pp. 59-80.

6. *Op. cit.*, p. 9.

7. *Op. cit.*, p. 64.

duoda mums nepaprastą supratimą intelektualinio lygio žmonių, kurie savo bendruomenės festivalius pagrindžia sielos, puolamos vikšrų ir šmėklų iš kito pasaulio, grumtynėmis".*(8)* Priešingai Vakarų, tai yra psichologiniam teatrui, Artaud čia matė grynąjį teatrą ir rašė: „Kas sugadina Vakarų teatrą yra tai, kad jis rūpinasi žmogumi, o Rytų teatras rūpinasi visata".*(9)*

Mūsų baimė dėl žmogaus beprotybės priepuoliu laiko kris šokėją, kuris metasi į ekstazės tašką, kai savinaikinantis aršumas ir nenugalimumas, apsimetimas ir susideginimas, meteorai, išsviesti saulės, ir sėkla, ištryškusi iš lytinės liaukos, yra vienas ir tas pats.

Mūsų spekuliatyvinė teorija padaro psichologinį teatrą iš spekuliatyvaus spektaklio. Ir ji išaiškina spektaklį kaip ekonominės infrastruktūros funkciją. Išaiškina kaip funkciją uždarų sistemų — apriboto, izoliuoto žmogaus, neistoriškos ir izoliuotos kultūros — specialiosios ekonomijos. Padaro egzorcizmą arba katarsį iš teatro, pastatyto, kaip Artaud sako, „kolektyviai perverti votį",*(10)* iššaukti kosmines jėgas, glūdinčias po mūsų moralybe, mūsų draudimais, mūsų institucijomis, sprogti neįtikėtinais vaizdais, įkūnijančiais jėgas, savo prigimtimi naikinančias uždarų apytakos sistemų specialiąją ekonomiją.

Grynasis teatras yra priešingas egzorcizmui; jis iššaukia sistematinį jausmų ir psichologinių stovių nuasmeninimą, jie sustingdomi ir pakeičiami į žestus, į diagramas, hieroglifus metafizinių jėgų, kurias jis ne tik ne išvaro, bet padaro spektakliškomis. Nietzsche kalbėjo apie specifišką teatralinį pomėgį, kaukių, kostiumų ir persirengimų pomėgį, keistą ir specifiškai teatrališką transvestitizmo pomėgį. Priešingai

8. *Op. cit.*, p. 56.

9. Prierašas, rastas „Metafizikos ir mizanscenos" rankraštyje. *Oeuvres complètes* (Paris, 1964), IV, p. 288.

10. *The Theater and its Double*, p. 31.

klasiškajai graikų dramos kaip tiesos dramos interpretacijai, pomėgis, susidedąs ne iš stebėjimo, kaip išsprendžiamos grynų iliuzijų situacijos, stebėjimo, kaip nukrenta kaukės; greičiau pomėgis pačiu kaukavimusi, grynuoju formų pasikeitimu, persirengimų ir maskaradų pomėgis. Šis polinkis nėra grynas paviršutiniškumas, lengvabūdybė; jis yra metafizinis. Nes mūsų ligai, mūsų egzistencijos skausmui — kuris pagaliau yra pats mūsų mirtingumas — teorinės arba optimistinės kultūros pažada išgydymą arba išdirbdamos mitinį nemirtingumą, arba pasiekdamos tikrą nemirtingumą pačioje kultūroje, tai yra nemirtingumą darbuose ir dvasiniuose pasiekimuose. Bet šis verslas teoretine paguoda pats yra iliuzija. Teatralinė arba tragiškoji kultūra greičiau duoda tikrą patyrimą vidinio susijungimo su visuotine valia, kuri nėra valia išsilaikyti, bet transformuotis, ir paguoda, kurią ji siūlo, vienintelė tikra paguoda, yra išmokti įžiebti savo širdyje pomėgį, kuris yra pačios visuotinės esmės pomėgis, ne pasitenkinimas formų stabilizavimu, nemirtingumu, bet pomėgis nuolatine formų formacija ir transformacija. Tik šis pomėgis galėtų mus sutaikyti su neišvengiamu mūsų pačių formos sunaikinimu. Taip Nietzsche laiko teatrą religija, kurioje būtybės, pasmerktos sunaikinimui, pasiekia susitaikymo, kuris jas įgalina toliau gyventi, ir vienintelio tikro išganymo. Toks teatras yra tikras, ne tokia tikrove, kurią turi teorinės reprezentacijos, sutapimu tarp formų, pagamintų teorinio proto, ir formų, susikūrusių pasaulio žaidime, bet greičiau transcendentine tikrove, sutapimu formas gaminančio proto, dabar pripažįstančio, kad visos jo formacijos klaidingos, su formas kuriančiu visuotinės jėgos išlaidumu.

Bet ar Nietzsches metafizika nėra savo rūšies teatro psichologija? Tiesa, transcendentinė ir nebe empirinė psichologija. Nes kas dabar įdomu, kas pagauna dėmesį teatre, nebėra psichologinių stovių ir jų konfliktų išstatymai, bet paties reprezentacinio subjektyvumo transformacija. Ši transformacija neglūdi *emendatio mentis*, kuris nuvestų ją į

tiesos pilnatvę; teatre visa yra fantazija ir šmėklos, netikra. Bet ji glūdi pripažinime, kad teatras yra momentas grynosios šmėklų produkcijos, nepastovių, nesuderinamų formų, ir tuo susijungia su aukščiausia valia pačioje Būtyje, kuri nepavargstančiai gamina formas ir negailestingai jas išdildo. Tiktai šis sutapimas yra gydantis, išganantis, paguodžiantis. Rimta ir gili paguoda: paguoda mūsų skausme, mūsų mirtingume.

Bet visa tai pamačius, ar neatpažįstame neabejojamai, kad Nietzsches teatro metafizika irgi yra ekonomika? Ir speciali ekonomika? Tarytum būtų galutinė, nesuprastinama jėga arba valia gyvenime, reikalinga paguodos, reikalinga atlyginimo už savo skausmą, reikalinga psichologinio gydymo, prieš būdama tikrai vis dėlto sunaikinama. Tarytum dėsniai teatro, suvaidinamo naktyje ir jo uždaroje erdvėje, galėtų būti vien specialiosios ekonomikos dėsniai.

Atsiranda teorijų, kurios pavėluoja, ir praranda savo galimybę būti teisingomis, kurį laiką. Atsiranda teorijų, kurios per ankstyvos ir turi kurį laiką palaukti, kad taptų teisingomis. Prieš dešimt metų buvo pastatytas Bali Beach Hotelis ir aerodromas, ir nuogakrūčių moterų salos rojus įgijo vietą pasaulio žemėlapyje, tai yra Vakarų ekonomijoje. Neužilgo ekstazės šokėjai bus apmokami už jų pasirodymą; jie taps aktoriais, ir saulės vaikai vaidins prožektorių šviesoje. Praeitais metais Ubude bankrutavęs radža, rūpindamasis rasti lėšų spektakliškam savo tėvo kūno sudeginimui, kurio reikalavo jo visuomeninė padėtis, pardavė teises Amerikos televizijai. Ir jie dabar atstatė Ida Bagus Alit, Badungo radžos, rūmus; jų pavilionai išnuomojami turistams.

Vertė Algis Mickūnas

RAGANAUJU

Liūnės Sutemos poezija: Tematiniai komentarai

DANA VASILIAUSKIENĖ

Paskutinis Liūnės Sutemos poezijos rinkinys *Badmetis* išėjo iš spaudos prieš 8 metus.*(1)* Greitu laiku turi pasirodyti ir nauja Sutemos knyga. Jos belaukdama, atsiskleidžiu *Badmetį* — kad ir vėl įsibraučiau į poetės uždarą pasaulį, ir vėl naujai pramokčiau jos kalbą, prisiminčiau jos vienkartinį balsą. Skaitau. . . su nuostaba, su susijaudinimu. Bergždžia yra, be abejo, byloti kasdieninės kalbos žodžiais apie poeziją. Teisingai pabrėžė Todorovas, kalbėdamas apie literatūrą: iš tam tikro taško kiekvienas kūrinys yra pats geriausias savęs paties aprašymas. Beaiškindamas kritikas kūrinį tik išdarko („Il en crée une image à la fois déformante et explicative"). Tas pats Todorovas priduria, kad tie, kurie mano esą aptarę šią ar kitokią sąrangą, tėra aprašę savo pačių įspūdį, kuris tiek pat vertas, kaip ir bet koks kitas.*(2)* Iš kitos pusės, kad ir kaip žemintumėm kritiko vaidmenį, rimta kritika kildina literatūrą. Tą pabrėžė net ir toks skeptikas, kaip mūsų Radauskas, tuo pačiu apgailestaudamas geros kritikos stoką lietuvių tarpe.*(3)*

1. Liūnė Sutema, *Badmetis* (Chicago: Jūrų skautijos korporacija Gintaras, 1972).

2. Tzvetan Todorov, *Qu'est-ce que le structuralisme* (Paris: Seuil, 1968), p. 101 ir p. 106.

3. *Metmenys*, 9(1965), p. 128.

Ne tiek noriu išaiškinti, kiek pati suprasti ir apmąstyti Sutemos poeziją. Stengsiuos iškelti šios poezijos vertę ne tuščiais pagyros žodžiais, kad ir kokie jie būtų nuoširdūs šiuo atveju, bet keldama švieson šių eilėraščių originalumą, kuris dabartiniais laikais nulemia literatūrinio objekto estetinę vertę.*(4)* Gal pasiseks man pritraukti ir naujų Sutemos skaitytojų; o be skaitytojų ir geriausia knyga — užversta knyga — tik nieko nebylojantis daiktas.

Savo monumentaliam filosofiniam veikale apie Gustave Flaubert, literatūrinio šedevro *Madame Bovary* autorių, Sartre sukuria ištisą meno teoriją.*(5)* Vartodamas savitą progresyvinį-regresyvinį metodą, didysis prancūzų mąstytojas atskleidžia, kaip XIX amžiuje tam tikra istorinė konjunktūra sąlygojo visai naują literatūros supratimą ir iššaukė vadinamąją refleksyvinę literatūrą, t.y. tokią, kuri atsigręžia pati į save ir bando suprasti savo pačios prigimtį bei rašymo vyksmą, o taipogi ieško kitos žodžio paskirties.*(6)* Sartre mano, kad Flaubert ir Baudelaire buvo tos refleksyvinės literatūros pradininkai. Jie pirmieji pajuto jau „padarytos" literatūros reikalavimus („L'impératif de la littérature faite"). Jų kūryba — arba tiksliau jų darbas vaizduotės plotmėje (nes Flaubert buvo save pavadinęs „ouvrier d'art", t.y. meno darbininku) — buvo to literatūrinio imperatyvo teigimas ir kartu neigimas. Sartre taip pat nušviečia, jog Flauberto menas suklestėjo kaip pasėka jo visiško nepajėgumo — o svarbiausia nenorėjimo — reikštis ir dirbti konkrečioj aplinkumoj, žmogui tarp žmonių. Primenu, kad ir Greimas, savo rašiny apie Venclovos eilėraščius,

4. Jean Cohen, *Structure du langage poétique* (Paris: Flamarion, 1966), p. 19: „A notre époque l'originalité constitue en elle-meme un élément de valeur esthétique".

5. Jean-Paul Sartre, *Gustave Flaubert de 1821 à 1857* (Paris: Gallimard, 1971).

6. Sartre išdėsto savo metodą veikale *Critique de la raison dialectique* (Paris: Gallimard, 1960).

tiksliai pabrėžia, jog „epistemologinis lūžis, įgalinęs visą dvidešimtojo amžiaus poeziją, būdingas dar ir kalbos problematikos iškėlimu ir jos visų poezijos problemų centre pastatymu. Poetas liaujasi domėtis pasauliu ir jo daiktais (. . .) pats *rašymo* procesas virsta jo rūpesčiu".*(7)*

Trumpais žodžiais nusakius Sartro meno teorijos kai kurias įžvalgas, prieinu prie savo pagrindinių teiginių apie Sutemos kūrybą, norėdama šiąją pamatyti iš platesnės istorinės perspektyvos. *Sutemai mąstyti apie poeziją — tai apskritai mąstyti apie save.* Savo būtį ji sutapatina su poezijos būtimi, tuo pačiu duodama visišką pirmenybę vaizduotės pasauliui. Čia ir glūdi Sutemos kūrybinis originalumas: *vyraujanti XX amžiaus moderniosios poezijos tematika šaknijasi poetės pasaulio sampratoj ir jos pasirinkime tokios, o ne kitokios Būties.* Turiniui duoda ji su gilia nuojauta ir sugebėjimu savitą išraišką. Reikia dar pridurti, jog gal nė pas vieną mūsų poetą — nebent pas Venclovą, kaip pabrėžęs Greimas — poezijos „darymosi" vyksmas ir jo prasmė, t.y. moderniosios poezijos motyvai, taip nevyrauja kaip pas Sutemą.

Žvelkim į įžanginį *Badmečio* eilėraštį „Niekieno Žemė". Jis susideda iš 19 įvairaus ilgumo posmų. Esu linkus jį laikyti Sutemos literatūriniu manifestu.

Išaugau austinį atsiminimų rūbą —
šalta ir nejauku.
Sudėvėjau medines klumpaites —
skaudžiai aštru ir skurdu.
Suklijavau visus praeities vaizdelius,
lyg spalvingus atsišaukimus,
ant vėjo plačios kaktos —
teišpusto, teiššarsto juos —
Smagu, kaip niekad smagu.
Ir aš išeinu.

7. Algirdas Greimas, „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija", *Metmenys*, 23(1972), p. 12.

Medinių klumpaičių metonimija primena vargingą tikrovę, kurioje klumpaitės buvo dėvėtos, kol susidėvėjo. Iš kitos pusės, ji byloja tam tikro gyvenimo tarpsnio pabaigą. Išaugtas austinis rūbas, suklijuoti vaizdeliai irgi liudija atsisakymą nuo praeities, nuo konkrečios tikrovės. Ir iš tiesų poetė išeis („Ir aš išeinu"), ją paliks. Sutema tą išgyvena kaip gilios laisvės pajutimą. Todėl jai ir „Smagu, kaip niekad smagu". Tautodailės objektai — medinės klumpaitės, austinis rūbas — gražiai jungiasi su Mackaus epigrafu: „. . .žodžiais / Merdinčios mūsų kalbos".

Nusekusioj upės vagoj,
žydi akmenys žmogaus akių spalva —
nuskendę peiliai žvejų žydi rūdim.
Atėjau basa ir klausaus
atlyjant lietaus —
Tylu —

Dabar jau basa, t.y. palikus klumpaites, palikus tikrovę, kur buvo „skaudžiai aštru ir skurdu", poetė yra vaizduotės pasaulyje, kur „žydi akmenys žmogaus akių spalva" ir klausos „atlyjant lietaus". Upė, akmenys, žvejai — tai vis Sutemos asmeninės kalbos simboliai, kurie pas ją — kaip ir pas eilę kitų modernių poetų — įtaigauja poezijos rašymo vyksmą: upės dažnai išreiškia judesį, akmenys — formos amžinumą, pastovumą; žvejai — poeto darbą.

Sutema jaučiasi esanti visų būsimų įvykių centre: saulė „žiūri" į ją.

Saulė, lyg žiotys plėšrios žuvies,
prarijo debesį
ir žiūri į mane —
amžina ugnim rusendama,
anglėja krūmuos ir medžiuos sausra —

Sausros vaizdas giminiuojasi su badmečio vaizdu ir yra labai svarus ir prasmingas Sutemos simbolikoje. Šitose eilutėse,

sekąs garsinį atlyjančio lietaus vaizdą, jis verčia skaitytoją pajusti laukimą kažkokios apraiškos: liūties, žalumos, kitaip tariant, — eilėraščio genezės.

Savo pačios augimą, savo pačios realizavimo vyksmą poetė sutapatina su eilėraščio „darymosi" eiga. Konkretaus gyvenimo šviesoj Sutema mato save kaip „BERŽĄ BELAPĮ, BETOŠĮ IR BE SULOS". Dabar „METAS LEISTI JAM AUGTI". Poetė siekia kažką sunaikinti, atsikratyti nuo kažko: nuo baisios įtampos, nuo ją užgulusio slogio, nuo visų „DAIKT[Ų], IŠDĖLIOT[Ų] SAVY, LYG SENIENŲ KRAUTUVĖJ". Bet kartu ji jaučia būtinybę „LEISTI [DAIKTAMS] GRĮŽTI". (Aišku, kitoje lytyje — vaizduotės plotmėje, kur jie bus jau Niekieno Žemės daiktai, t.y. estetiniai objektai — eilėraščiai.) Nagrinėtam posme skirtingas šriftas (visos raidės yra didžiosios) remia semantinę žodžių plotmę ir duoda poetės balsui kitą skambesį — aštresnį, rimtesnį, pilną ryžto rasti išeitį iš to nepakeliamo stovio (sausros, badmečio): „METAS DEGINTI, METAS DEGINTI / DEŠIMTMEČIAIS SKURDUSĮ BERŽĄ".

Nūnai Sutema yra jau Niekieno Žemėj:

> Atėjau į Niekieno Žemę —
> Žemę tarp Jūsų ir Anų —
> Žemę be vėliavų, be valstybės ženklų —
> Atėjau į stirnos šuolio platumo žemę.
> Jūs šaukiat mane —
> neatsiliepiu.
> Anie šaukia mane —
> neatsiliepiu.*(8)*

8. Įdomu, jog Niekieno Žemės metafora, kuri dominuoja visą čia nagrinėjamą eilėraštį, yra viena iš reikšmingiausių René Char simbolikoje. (Camus laikė René Char didžiausiu to meto prancūzų poetu.) Savo centriniam eilėrašty „Lettera amorosa" (*Commune présence*, Paris: Gallimard, 1964) Char atskleidžia, kaip Niekieno Žemėj, kurią jis pavadina „Le franc-bord", žodis yra atviras eilei

Įvardžiai „Jūs" ir „Anie" mano interpretacijoje galėtų būti suprasti dvejopai. Sutema nori išreikšti savo vidinę įtampą. Iš vienos pusės, savo reikalavimus jai stato konkrečios tikrovės daiktai: įvairios žemiškos problemos, pergyvenimai, santykiai su kitais. Iš kitos pusės, vaizdai — sukurti pačios poetės sąmonės — irgi manifestuoja savo imperatyvą: įgauti formos amžinybę, tapti sumedžiagintais, suobjektyvintais t a i p, o ne kitaip. Galima tačiau būtų tuose įvardžiuose, „Jūs" ir „Anie", matyti grynai asmeniškas užuominas: Sutema liks kurčia jos artimųjų reikalavimams.*(9)*

Poetė nori „būti gyventoja / Niekieno Žemės". Jos veikla reikšis jos pačios sukurtoj visatoj. (Bus ji „be vėliavų / be valstybės ženklų".) Sutema nurodo taipogi savo poezijos ypatingą pobūdį ir jos naujoviškumą. Poetė rašys „be žodžių augintų šiltadaržy", t.y. jos kalba bus neornamentuota. Nesilaikys ji nei jokių tradicinių poetikos dėsnių, gyvens ji „be muziejinių daiktų".

Septintam posme Partizano ir Bandito vaizdai yra mįslingi:

> Stirnos šuolio platumo žemė
> skiria Jus ir Anuos —
> Partizanas ir Banditas
> skiria mus iškasta praraja —
> Ugnimi, sausoje žolėje,
> Niekieno Žemė išrašė sprendimą —
> metalinė kruša įvykdė jį.

---

prasmių — poezijoj, kaip ir žodyne. Teoriškai tą faktą gražiai pabrėžia Roland Barthes, nagrinėdamas žodžio funkciją klasikinėj ir moderniojoj poezijoj (*Le Dégré zéro de l'écriture*, Paris: Seuil, 1953).

9. Net ir toks abstraktus poetas kaip Mallarmé įterpia kartais grynai asmeniško pobūdžio užuominas savo eilėraščiuose. Pavyzdžiui, moters su kūdikiu vaizdas „La brise marine". Tarp kitko, šis eilėraštis labai giminiškas savo nuotaika „Niekieno Žemės" įžanginiam posmui.

Esu linkus į tokį aiškinimą. Partizanas ir Banditas yra simboliai praktikos, t.y. veiklos konkrečiame pasaulyje. Sutema junta visiškai skirtingą *savo darbo* charakterį. (Jos veikla nukreipta į vaizduotės plotmę.) Užtat ir skiria poetę nuo Partizano ir Bandito „iškasta praraja". Savo pasirinkimą rašyti Sutema išgyvena kaip kosminį imperatyvą: „Niekieno Žemė išrašė sprendimą — metalinė kruša įvykdė jį".

Ir palaidojau juos abu
Niekieno Žemėj, po kadugiu,
lyg dvynius —
O! kaip apkarto kadugio uogos,
nuo Anų ir Jūsų piktų šauksmų —

Palaidodama Partizaną ir Banditą „Niekieno Žemėj, po kadugiu, / lyg dvynius", poetė atskleidžia gilią tiesą. „Niekieno Žemėj", t.y. meno pasauly, mūsoji moralė negalioja: ir herojus (Partizanas), ir niekšas (Banditas) yra lygūs viens kitam; jie yra „dvyniai". Pikti šauksmai yra, be abejo, aliuzija į skaitytojų nuolatinį polinkį taikyti moralės — o taip pat ir kasdieninės logikos — principus literatūrai.*(10)*

Apmąsčius ir išsprendus (tai įtaigauja palaidojimo metonimija) tam tikrus poetikos klausimus, Sutema atsiduoda nūnai nešama vaizduotės ir raiko „pilnatį / didelėm sultingom riekėm":

Tada suraikiau pilnatį,
didelėm, sultingom riekėm,
(netrukus ir vėl prinoks kita),
ir valgėm sėdėdami po kadugiu ją,

---

10. Ar nepakilo skaitytojų — ir rašytojų! — pikti šauksmai *Tėviškės Žiburiuose*, kai Maceina neper seniausiai parašė, kad reikia kalbėti apie kūrinio meniškumą, o ne apie jo moralumą ar nemoralumą.

žiūrėdami į tuščius šalmus —
ir šypsojomės: ar ne gera:
kad Niekieno Žemėje
amžinai ugniai rusenant,
net akyse sausra?

Vaizduotės pasauly poetė jaučiasi pas save — ji soti ir laiminga: „ir valgėm (. . .) ir šypsojomės". Čia pradingsta bet koks skausmo patyrimas, „net akyse sausra". Pilnaties raikymas, to ypatingo maisto neišsemiama kiekybė „(netrukus ir vėl prinoks kita)", o taip pat ir amžinos ugnies rusenimas — tai vis religinio pobūdžio užuominos, teikiančios Niekieno Žemei dieviškumo aspektą.

Sekančiam ketureilyje Sutema toliau vysto meno motyvą. Ir vėl kitoks šriftas keičia toną. Greta žodžio „PRISIKĖLIMAS", metonimija „DALINA RUSENANČIAS ANGLIS" įtaigauja komunijos apeigą — ekstatinę akimirką, kada poetė jaučiasi nepaprastai apdovanojama. „PRISIKĖLIMAS" byloja viltį, naują gyvenimą. Ir iš tiesų eilėraščio genezė, būsimoji septintoji diena (nūnai yra „ŠEŠTOJI DIENA") yra Sutemos akyse metafizinis įvykis. Poezija yra sutapatinta su mistine apraiška, su religija.

Kalba kalboje („Le langage dans le langage"), gražiai aptaria savo dienoraščiuose poeziją Paul Valéry. Ir tikrai iš kalbos, kuri priklauso visiems, iš žodžių „Anų ir Jūsų" poetė išdirba, išaugina „savoje žemėje" grynai asmeninę kalbą:

Esu Niekieno Žemėje —
tik stirnos šuolis skiria mus —
bet žodžiai, žodžiai Anų ir Jūsų
auga, lyg javai, lyg piktžolės
s a v o j e ž e m ė j e,
lyg kūdikiai motinų įsčiuose,
atskiria mus —

Išraiška jos gilaus subjektyvumo, eilėraštis taps pasaulio daiktu. (Mes jį skaitysim, jis gal mus sujudins, ir mes

kalbėsim apie jį. . .) Sakydama „žodžiai (. . .) atskiria mus", poetė įtaigauja, jog eilėraštis, kurį ji šiuo momentu išgyvena kaip neiškalbėtą savo subjektyvumą (tai „dar žodžiu netapus/ sala"), atsiskirs nuo jos, taps ištarta. Bus tai paukštis, bus tai „plastikinės gėlės, [kurios] žydi / net po šalnos, net po sniegu", bus tai susmigusi „į erdvę spygliais giria".*(11)* Tad tokiais pavidalais rodosi poetei jau nuo jos atsiskyrę eilėraščiai.

> Mano atsineštiniai žodžiai
> nebeturi daiktų,
> todėl tik Tau ir Tau,
> ne Jums ir Aniems kalbu,
> suanglėjusia medžio šaka
> ženklus lyg nebylė brėždama
> tarp Jūsų ir Anų —

Sutemos kalba, jos „atsineštiniai žodžiai", jos „ženklai" nebeturi daiktų. Ir tiesa, modernusis menas, modernioji literatūra nepiešia, neženklina konkretaus pasaulio daiktų. Poetinė kalba „tik Tau ir Tau". *Tu*, be abejo, yra ją suprantantis, tad jai artimas skaitytojas, ir tas kitas *aš*, refleksyvinės sąmonės *aš*, kurį Sutema pergyvena irgi kaip *Tu*, kaip kitą, kaip ne save. Poetė nekalba visiems: „ne Jums ir Aniems kalbu", o „tik Tau". Ji junta, kad poetinė kalba savo prigimtimi nėra skirta visiems. Iš tiesų jau nuo XIX amžiaus modernioji poezija, sąlygota istorinės ir ekonominės konjunktūros, darosi hermetiška.

---

11. „Tavo nebylių vaikų laukia / neatrasta / dar žodžiu netapus / Sala" („Pasveikinimas", *Badmetis*, p. 51);

„aš jums priauginsiu pilnus darželius / margaspalvių, plastikinių gėlių. / Plastikinės gėlės žydi / net po šalnos, net po sniegu —" („Vigilija", *Badmetis*, p. 27);

„ir sugaudė, susmigo į erdvę / spygliais giria — — — / klausykis — spengia. . . / palieski — duria" / budėki — migdo, liūliuoja / sunki žaluma. . ." („Veja, veja ir veja", *Badmetis*, p. 29).

METAS SUDEGINTI, METAS SUDEGINTI ŽODŽIUS, KURIEMS DAIKTŲ NEBĖRA—

Ryžtas sudeginti „žodžius, kuriems daiktų nėra", išreiškia poetės ekstatinį stovį: viskas turi dingti akivaizdoj eilėraščio — to nuolatinio ir pastovaus išsirealizavimo centro — atsiradimo.*(12)*

Nūnai Sutema išgyvena poeziją kaip „meilės prisipažinimą", kuris vyksta sausros ir ugnies fone:

> Niekieno Žemė rašo meilės prisipažinimą
> sausoj žolėj ugnim,
> Tau ir Tau ir Tau —

René Char, vienas žymiausių šių dienų prancūzų poetų, irgi pavadina Poeziją „Lettera amorosa", t.y. meilės laišku. Menas yra skirtas kitam: „Tau ir Tau ir Tau". Sutema tą ypač giliai junta.

Poetė ryžtasi visiškai atsiduoti, išnykti akivaizdoj būsimo įvykio: „METAS SUSIDEGINTI, METAS SUSIDEGINTI (. . .) METAS SUSIDEGINTI IR IŠLIKT". Tą panašiai išgyvena ne vienas poetas. Paul Eluard mįslingai sako, kad eilėraštis yra medžio mirtis („La poème, c'est la mort d'un arbre").

Sutema mini skaitytoją („Tu"), kūrėją („ir aš") bei eilėraštį („mūsų kalba, / pakilusi paukščiu / iš pelenų"). Tai lyg trys sijos, kurios rems jos poetinę visatą:

> Tik Tu, ir aš, ir Tu,
> ir mūsų kalba,
> pakilusi paukščiu
> iš pelenų —

12. „J'appelle cet étrange objet pour la premiere fois ici d'un nom que nous retrouverons souvent par la suite, *centre réel et permanent d'irréalisation*" (mano pabraukta); Sartre, *Flaubert*, p. 786).

Poetė atskleidžia tikrąjį skaitytojo vaidmenį. Iš tiesų tik bendros rašytojo ir skaitytojo pastangos, tik jų abiejų kalba (tik „mūsų kalba“) pakildins paukštį, t.y. eilėraštį, „iš pelenų“. Pelenų metafora primena buvusį deginimą ir susideginimą, byloja sunaikinimą kažko praeityje: visos įtampos, viso poetei nepakeliamo slogio.

Eilėraščio genezę Sutema išgyvena kaip absoliutų metafizinį įvykį. Todėl „ir alsuoja [jos] kūnas / gyvenimu dar nepažintu“:

> Palikau išaugtinį atsiminimų rūbą
> išeidama, lyg išnarą,
> ir alsuoja kūnas
> gyvenimu dar nepažintu —

Paskutiniam posmelyje eilėraštis įgauna konkretų išdeginto paukščio pavidalą:

> Paleidau išdegintą paukštį
> nuo sudėvėtų klumpaičių —
> ir skardena jis Niekieno Žemėje
> tarp Jūsų ir Anų,
> pakilęs iš pelenų,
> Tavo, ir mano, ir Tavo
> kalba —

Laisvės požymis, jis kartu ir medžiaginis daiktas. Tokia tad eilėraščio prigimtis. Skardena jis „Niekieno Žemėje“, t.y. vaizduotės ir poezijos pasauly. Pasėka rašymo vyksmo („pakilęs iš pelenų“), jo skardenimas yra dviejų sąmonių tarpusavio sąsaja: skardena jis (. . .) Tavo, ir mano, ir Tavo / kalba“.

Mes žinom šiandien, — tą mums parodė įvairios filosofinės ir psichologinės teorijos (pvz. Sartre, Merleau-Ponty, Gaston Bachelard), — kad sąmonė egzistuoja visokiais būdais ir laipsniais, kad ji nėra tik vien refleksyvinė, t.y. žinanti ir galinti apie tai kalbėti. Ji gali būti ir prieš-refleksyvinė, spontaniška, pasireiškianti per pajutimą, jaus-

mus, svajojimą. Sutemos atveju drįstu teigti, jog ta priešrefleksyvinė dvasios stovių nuojauta yra išskirtinai jautri. Sąvokomis gal nepajėgtų *Badmečio* autorė iškelti visų tų ontologinių žmogaus ir meno problemų, bet vaizdais ji tą išsako. Įžvalgiai tikėjo Heideggeris, jog poetinė kalba yra būties atskleidimas, tiesos atskleidimas.

Tačiau Sutemos nuojauta pasireiškia ir techninėj srity, ypač vaizdų ir žodžių jungime, antitezių ir laipsnavimų pavartojime. Sugebėjimas teikti žodžiui naujas prasmes, grįžimas prie tų pačių vaizdų su mažom moduliacijom, žodžio medžiagiškos prigimties išnaudojimas — visa tai, be abejo, gausu pas Sutemą ir galėtų būti ilgos studijos objektu. Eilėraščių sąranga irgi labai būdinga šiai poetei. Aš, visą tai palikdama nuošaly, sekiau tik visuotiną eilėraščio „Niekieno Žemė", judesį tematikos ir motyvų šviesoje. Tuo norėjau parodyti, kaip Sutema gvildena tikrovės ir vaizduotės santykį, paliečia ontologines žmogaus ir poezijos problemas.

Savo poetinį vyksmą Sutema išgyvena kaip raganavimą: „Raganauju". Ir nenuostabu, nes iš esmės ji metamorfozuoja tikrovinį pasaulį ir paverčia sąmonės sukurtus vaizdus estetiniais objektais, t.y. eilėraščiais.

> Raganauju —
> niekas manęs nemokė,
> ir nepaveldėjau —
> išplėšiau paslaptį iš užgniaužtos saujos,
> stingstančius pirštus
> vieną po kito atlenkdama. . .
>
> („Raganauju", p. 73)

Stingstančių pirštų metafora įtaigauja, jog tas vyksmas — rašymas — buvo išeitis iš tam tikro merdėjimo. „Išplėšiau paslaptį" byloja pastangas, gal uždraustą veiksmą, pavogimą magiškos galios. „Užgniaužta sauja" piešia vidinę įtampą. Keliais žodžiais, keliais vaizdais poetė sugeba atskleisti

sudėtingą dvasios stovį (šiuo atveju savo pasirinktos būties esmę).

Naktis Sutemai simbolizuoja vaizduotės plotmę, o diena ženklina tikrovinį pasaulį: „Naktį vaikštau namų stogais (. . .) naktį medžioju (. . .) plaukiu plaukt nemokėdama (. . .) Įstumiu savo šešėlį į Grižulo Ratus / ir šaukiu: — važiuok" (p. 54 ir 58). Dieną, tikrovės aplinkoj, Sutema sau svetima:

Dieną praeinu pro save,
net galvos nepalenkdama —
dieną nepažįstu savęs —
dieną sau esu svetima.

(„Dieną praeinu pro save", p. 56)

Savo veidą, savo tikrąjį raganaujantį *aš*, Sutema gali pamatyti tik poetinės visatos atspindyje:

Švęstu vandeniu nuliejau tuščią delną,
kad patekėtų saulė,
kad pražystų rožė,
kad sudiltų delčia jame —
O pamačiau save:
dviburnę, vienaakę,
lyg suskilusiame veidrodyje. . .
Tapau įdukrinta.

(„Raganauju", p. 73)

Konkretus pasaulis stumia poetę net į savižudybę. (Tą labai giliai išgyveno ir Mallarmé.)

Nusibodo man saugot tave!
Tu vis krenti po traukinių
ir automobilių ratais,
tu pusiausvyros nebeturi!

(„Naktį vaikštau stogų briaunom", p. 58)

Tu čia, aišku, yra tas tikrovės aplinkoj gyvenantis *aš*, nepajėgiantis jame reikštis („tu pusiausvyros nebeturi"),

visiška priešybė tikrajam *aš* — laumei, lekiančiai Grižulo Ratais.

Bet rašymas nėra tik spontaniška raganavimo galia. Jis reikalauja ir monotoniškai įkyraus darbo:

> Ravėju, ravėju, ravėju —
> vien dilgės, dagiliai ir mėtos —
> susipynę šaknys, neišplėšiamai.
>
> („Nerašau laiškų", p. 25)

To paties eilėraščio paskutinė eilutė — „Pavasarį / nerašau laiškų" — duoda pajusti, jog konkrečios egzistencijos prošvaistė (čia ją simbolizuoja pavasaris) sumažina skatulį rašyti. Tenka tad konstatuoti, jog Sutemos poezijos šaltinis yra per sunki jai tikrovės našta. Iš kitos pusės, niekad nėra jos balse nei skundo, nei lyriško sentimentalumo. Sutema turi didelę nuojautą *kaip* rašyti mūsų laikmetyje — visad lieka atvira jau padarytos literatūros imperatyvui.

Rašyti Sutemai yra egzistencinė reikmė. Tai meistriškai atskleidžia šios eilutės:

> Stikliniuose induose nardo žalčiai. . .
> jei paleisiu juos — prarasiu save,
> jei laikysiu juos uždarytus —
> užtrokšiu savyje. . .
>
> („Raganauju", p. 74)

Induose nardą žalčiai liudija raganišką poetės prigimtį. Simbolizuoja jie taipogi jos gilų subjektyvumą, kurį ji praranda, darydama jį objektu skaitytojams. (Jie skaitys Sutemą, kalbės apie ją ir jos „įskaudintą, beraštę sielą".)*(13)* Iš kitos pusės, nerašyti poezijos — tai užtrokšti savyje. „Šauk. Šauk, kad tau būtų ramu".*(14)* Tik šauksmas, tik

13. Liūnė Sutema, „Nenoriu būti atpirkta", *Bevardė šalis* (Chicago: Santara-Šviesa, 1966), p. 58.

14. „Šauk", *Bevardė šalis*, p. 52.

išsišaukimas leidžia poetei neužtrokšti savyje, t.y. išsilaikyti pasaulyje, žmogui tarp žmonių. Berods, ir gyvenime, kartą užklausta jaunosios kartos skaitytojų, k a i p ji rašo, Sutema atsakė: „Išspjaunu poeziją kaip brudą iš burnos". Tai tokia egzistencinė būtinybė rašyti.

Gėriuosi Radausko poezija. Mane žavi jos mozartiškas tyrumas ir formos tobulumas. Negaliu atsistebėti, kaip Venclova išminko lyg molį žodžius, kaip supina jų plotmes — garsinę, vizualinę ir semantinę, — išdirbdamas savitą ženklų sistemą. Sutemos eilėraščiai priklauso kitokiam menui. Nors vaizduotės pasaulis yra jai absoliuti pirminė ir pirmaujanti tikrovė, jos žvilgsnis iš esmės visad nukreiptas į kitą žmogų, visad rašo ji *kitam*, „tik Tau ir Tau". Jos poezija yra dienoraštinio pobūdžio, bet vyrauja nepaprastai gilus pajutimas heideggeriškojo „Mit-sein", žmonių *buvojimo kartu*. To, pavyzdžiui, kaip tik trūksta pas Venclovą. Atrodo, lyg kalbėtų jis sau pačiam arba keliem savo srities asmenims, kurie vieni tik mokės išspręsti jo „rebusus". O Radausko žvilgsnis į pasaulį yra grynai estetinis. Mato jis viską — ir kitą žmogų — iš šalies, iš nuotolio. Gal dėl to Sutemos balsas nuoširdesnis, spontaniškesnis, emocingesnis, daugiau sujudinąs skaitytoją, negu tik ką minėtų mūsų dviejų žymių poetų.

Baigdama priminsiu jog 1962 metais *Metmenų* 5 numeryje Algimantas Mackus, analizuodamas tik ką tada išėjusį Sutemos poezijos rinkinį *Nebėra nieko svetimo*, išpranašavo tą *mažąjį kažką*, „kuris lems Liūnės Sutemos poezijai tapti nepakeičiama". Mackaus pranašystė seniai išsipildė. Pridursiu iš savo pusės: jeigu Sutemos eilėraščiai būtų prieinami, pavyzdžiui, prancūzų kritikai, — miniu prancūzų kritiką, o ne kokią kitą, nes esu geriausiai su ja susipažinus, — Sutemos poezijos vieta būtų neišdildoma ir platesnėje Vakarų pasaulio literatūros perspektyvoje.*(15)*

15. *Metmenų* 38 numeryje išspausdinta, berods, 1979 m. parašytas Sutemos eilėraštis „Šimtametės žiemos užrašai". Ar ženklina jis aiškų tematinį posūkį jos poezijoj? Apie tai komentuosiu vėliau.

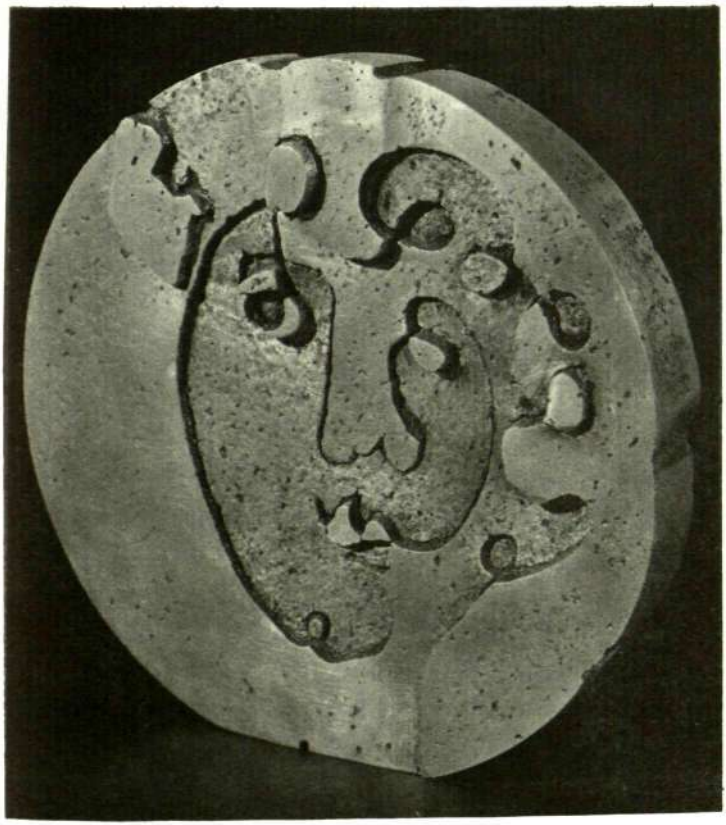

Skulptūra; aliuminis, 16 cm.

VIKTORAS SIMANKEVIČIUS

Vilnietis, studijavo meną Vilniuje, Muenchene ir Freiburge. Nuo 1949 metų gyvena Australijoje.

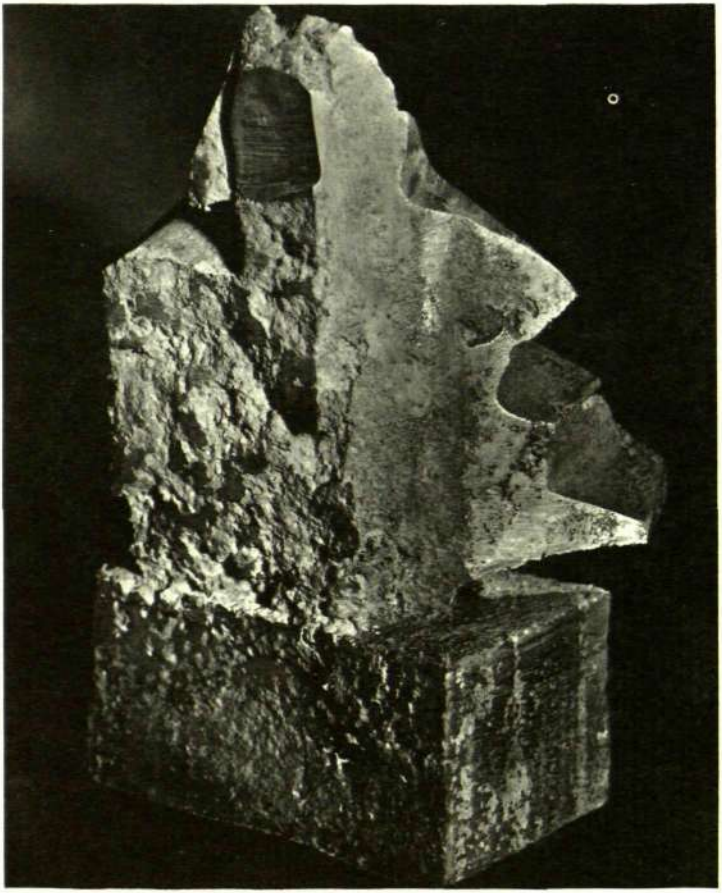

Skulptūra; bronza, 22 cm.

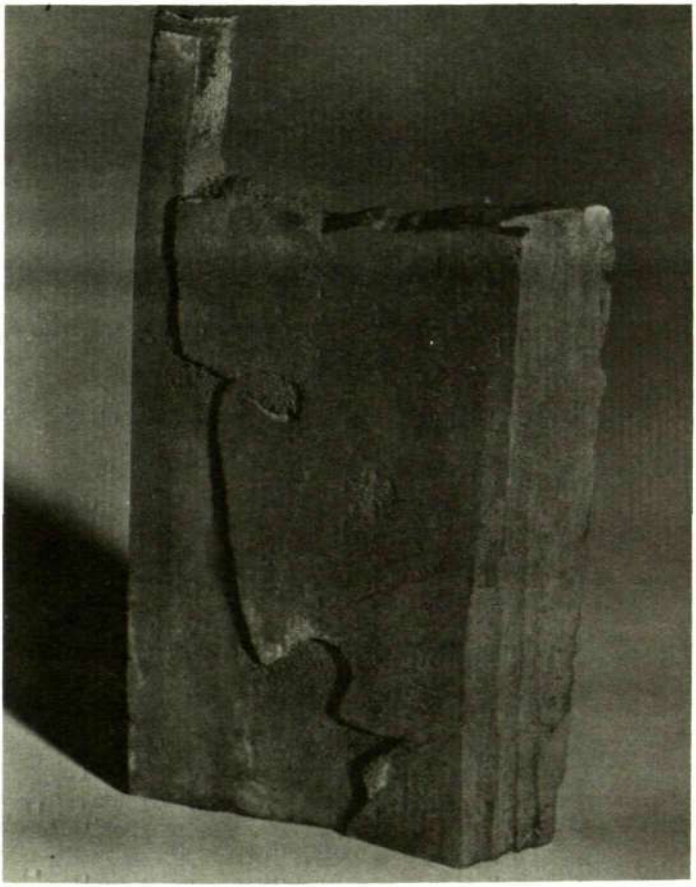

Skulptūra; bronza, 18 cm.

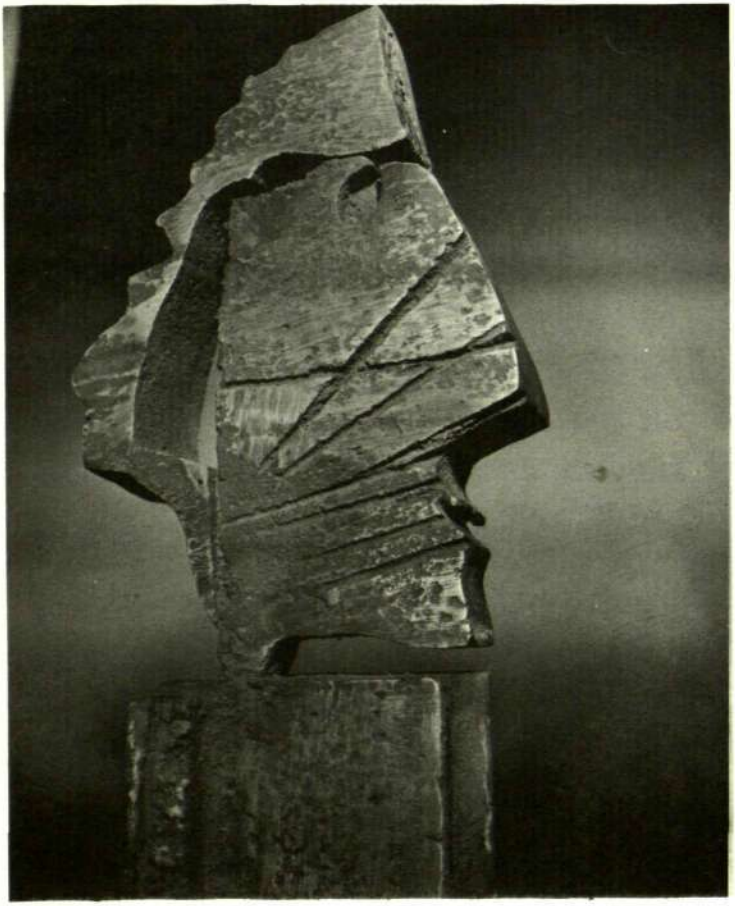

Skulptūra; bronza, 16 cm.

Skulptūra; bronza, 21 cm.

ETIUDAS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Intervalai trumpėja:
Laikas ir erdvė
veiksmažodžių skaldomi
atminties fone
ryškų.

I

Simetriškos dėmės juoduoja,
įdegtas asfaltas,
kur mašina liepsnojo
prieš pusmetį,
ant kelio, patamse.

Kas kartą čia atsimenu
matau sudėstytą kolažą
draskytų frazių ir kaulų.

Žodynuose ieškau idėjų,
sijų, ryšių, junginių,
glaudžiai susijusių, žalių.

Ir laiko tarpai vis trumpėja,
aidintis skausmas
muzikos tonuose,
žodžių junginys
siekia mintį užbaigt.

II

Orus mostas:
— Šis kelias žavi.
Nuo kalvos matyt —
ežero skaidrūs sapnai
ir saulė stikluose
žydi vaivorykšte.

Po trumpos tylos jis atsako:
— Mano draugai čia žuvo.

Intervalai trumpėja.
Lydome laiką.
Dienos šviesoj liepsnos kelia siaubą —
tirštą, benzinu kvepiantį.

III

Trečioji variacija:
Susprogęs sunkvežimis
tįso pastrižai kelio,
aplink plyni laukai
ir dūmai kyla
iš pilkai geltonų pelenų.

IV

Atkartojimas:
Kaip per sprindį ledo ant kelio,
raudonos šviesos skrodžia —
nuslydo į šoną
nuslydo nuo tilto
trapūs pirštai prišalę prie vairo,
intervalai skamba ausyse.

V

Coda:
Intervalai ir frazės trumpėja.
Šauksmo muzikos tonuose
mintis pabaigta.
Įsakymas:
Mylėk.
Nedėsmingumą,
likimą ir mirtį.
Mylėk.

BALSAI, TYLA IR ŽODŽIAI

I

Balsų minia,
knibžda balsais,
sugaut, sugaut,
vaikytis balsų
pokalbius, sakinius, nuotrupas,
rinkt, užrašyt,
balsų istoriją sekt.

Žodžiai skrieja.
Šešėliuose renkas balsai.
Būriais klajoja po miestą.
Dangoraižių langus daužo.

Gaudžiau, nešiau, klupau.
Šaukiau, ir gatve aidėjo.
Balsų chaoso šauksme
tikrojo balso ieškojau,
tikrojo vardo ieškojau

Kalbėt, kalbėt,
tik greit,
tik nesustot,
tarškėt, čiauškėt, leliuot,
nespėt,
nesąmones rašyt,
vandeniu per akmenis plyšt,
pasitikėt.

II

Tylos nelauk.
Žodžiai negims šarvuoti,
iš praskeltos galvos,
savigarba paralyžuotos
ir kasdieniniais rūpesčiais
nuvalkiotos.

Analizė nesveika.
Dulkėmis, purvu ir dūmais apvilkti,
nuogi, išdžiūvę, susitraukę —
mano žodžiai.
Nesveikai išbalę, uždaryti,
kvėpuoja vėsinamą orą
ir byra į dulkes.
Tuščia tyla.

III

Tik juokdariams pabaigus,
pamišėliams plaukus išsirovus,
žodžiams akis išplėšus,
kalbai pavirtus triukšmu,
iš gelmės iškils tyla,
apvali,
sferinė,
žiauri, pilna, pavergianti.
Ja bus negalima netikėt.

LAISVĖS NAŠTA ARBA LAISVĖS IR LAIMĖS SINDROMAS

VINCAS TRUMPA

I

Mane visados žavi tolimos paralelės. Galbūt dėl to, kad aš netikiu, jog šiame pasaulyje iš esmės kas nors naujo įvyktų. Užtat manęs per daug nestebina, kodėl, nežiūrint tariamai didelių socialinių, ekonominių ir politinių skirtumų, tarp Amerikos ir Sovietų Sąjungos taip lengvai susižiedžia tokia šilta ir tiesiog natūrali draugystė. Kai kas tai bando aiškinti kaip tam tikrą istorinį palikimą. Tiesa, nuo pat JAV nepriklausomybės pradžios Amerika ir Rusija visados stovėjo toje pačioje barikadų pusėje: ir napoleoninės kontinentalinės sistemos metu, ir XIX a. viduryje, kai Rusija malšino Lenkijos sukilimą, o Amerika vedė žūtbūtinę kovą dėl savo Unijos išlaikymo, ir abiejų pasaulinių karų metu. Ar kada nors jos rimtai atsistos priešingose barikadų pusėse, vienas Dievas težino. Viena tik aišku, kad tai būtų didelė katastrofa, kuri jau šiandien gasdina ne vieną disidentą ir Helsinkio susitarimų vykdymo stebėtoją.

Kas liečia Amerikos - Sovietų Sąjungos draugystę, tas istorinis palikimas turbūt neturi tokios didelės reikšmės, nes jos abi savo akis yra daugiau nukreipusios į šią dieną ir į

ateitį, o ne į praeitį. Joms abiem daugiau rūpi benzinas ir kelionės į erdves negu kultūrinis senosios Graikijos palikimas. Galbūt daugiau reikšmės čia turi tai, kad jos abi, jeigu taip galima pasakyti, išaugo nenatūraliai, bet buvo dirbtinai, lyg kokioje laboratorijoje, pagamintos. Kitais žodžiais, jos abi buvo išsilaisvinimo arba revoliucijos išdava: Amerika išsilaisvino iš britų tironijos, Sovietų Sąjunga — iš carinės autokratijos. Natūralią valstybės evoliuciją čia pakeitė revoliucija. Valstybė išsivystė ne iš vienos tautos, bet iš įvairių etninių grupių konglomerato. Suprantama užtat, kad jos tiesiog negali pakęsti tautinių valstybių (buržuazinio ar kitokio nacionalizmo). Joms abiems nebuvo galima kitokia, kaip tik federalinė valdžios sistema, kuri, beje, labai gerai tarnauja jų abiejų ekspansijai ir imperializmui. Jos abi šventai tiki, kad tik tokia valstybė pateisina savo egzistenciją, kuri nuolat auga savo galybe ir turtais. Amerika bent iki Vietnamo karo tuo tikėjo, Sovietų Sąjunga dar ir šiandien, berods, tuo tiki. Tautinės valstybės, kurias savaime varžo tautinės ir teritorinės ribos, neturi pagrindo egzistuoti, nebent jei ir jos susijungtų į didesnius ar mažesnius tarptautinius ekonominius junginius (eurokomus ar komekomus ir kt.).

Kadangi, kaip ką tik minėjome, ir Amerika, ir Sovietų Sąjunga atsirado revoliucijos ir išsilaisvinimo keliu, jose abiejose ypatingos reikšmės įgavo tai, ką mes norėtume pavadinti laisvės ir laimės sindromu, kuris visiškai svetimas natūraliai išaugusiose tautinėse valstybėse. Joms abiems pirmiausia reikėjo įrodyti, kaip baisiai prislėgtas ir nelaimingas buvo žmogus prieš tą revoliuciją ir koks jis bus laisvas ir laimingas revoliucijai laimėjus. Amerika tiesiog į savo nepriklausomybės deklaraciją įsirašė laisvę ir laimės siekį, kaip brangiausią savo žmonių idealą. O Sovietų Sąjunga, gali sakyti, tiesiog pastatyta ant laisvės ir pasiturinčio bei laimingo gyvenimo pamatų. Sovietų Sąjungoje net ir tragedija turi baigtis laimingai, net ir gamtos nelaimių negali būti, arba bent apie jas nekalbama.

Skirtumas tarp juodviejų gal tik tas, kad Sovietų Sąjungoje niekas, bent kol kas, netiki tuo laisvu, turtingu ir laimingu gyvenimu, nukeldami jį kažkur į neribotą ateitį, o Amerikoje visi tuo šventai tiki. Gal tik James Jones'o liaudies šventyklos broliai tuo netikėjo, kai jie vaikus nuodydami ir patys nuodus gerdami kartojo: „Pagaliau mes esame laisvi". Turbūt ir laimingi.

Nežinia, kas šiuo atveju blogiau. Ar tas hipnotizuojantis Amerikos tikėjimas laisve ir laime, ir ne kažkur ateityje, bet šiandien, dabar, čia pat po ranka, perkant liaudies vaistinėje paskutinės mados užpakaliuko formuotoją ar ezoteriką, kuri vienu panaudojimu išlygins visas gyvenimo raukšles? Ar sovietinis tiesiog ciniškas šnekėjimas apie laisvę ir pasiturintį bei laimingą gyvenimą, kada visa tai vis dar tebėra kažkur už septynių upių ir septynių kalnų, kaip mūsų liaudies pasakose?

Be abejo, bus daug ir tokių, kurie klaus, kaip galima lyginti Ameriką ir Sovietų Sąjungą laisvės prasme, kai čia pas mus net ir pradžios mokyklos vaikai kalba apie savivaldą, o kareiviai ir kaliniai apie savo unijas, kai tuo tarpu Sovietų Sąjungoje visos unijos ligi šiol dar nepaskelbė nei vieno streiko. Arba kaip galima lyginti Ameriką su Sovietų Sąjunga laimingo ir pasiturinčio gyvenimo prasme, kai Amerika tiesiog visas pasaulio rinkas užverčia savo javais ir kitais žemės ūkio bei pramonės gaminiais, kai tuo tarpu Sovietijoje vis dar reikia stovėti duonos ir mėsos eilėse ir skutimosi peiliuko reikia važiuoti į vieną miestą, o šukų — į kitą. Tačiau ir šiuo atveju vėl galima klausti: kas yra geriau, ar visko turėti per daug, ar nuolat jausti tam tikrą alkį. Ar alkis jau yra tokia blogybė? Ar ne be reikalo mūsų bažnyčia naikina gavėnias ir pasninkus?

Žinia, kad pagal kapitalistinę galvoseną geriausia sistema yra ta, kuri sugeba daugiausia pagaminti. Neseniai vienas tikro amerikietiško kapitalizmo atstovas ir aspirantas į prezidentus vienintelių savo programos punktu paskelbė: gaminti, gaminti, gaminti. Visai neprileidžiama mintis, kad

ne gamyba, o kūryba yra tikrasis žmogaus pašaukimas. Tiesa, savo laiku, industrinės revoliucijos pačioje pradžioje, Hegelis lyg ir nedarė skirtumo tarp gamybos ir kūrybos. Prie dabartinės technologijos ir technokratijos gaminti yra patys niekai ir tuo didžiuotis rodos visiškai neišeina. Sunku patikėti, kad ir sovietinė sistema, sugebanti pagaminti erdvėlaivius ir tarpkontinentines raketas, nesugebėtų pagaminti duonos kepalo ar skutimosi peiliuko. Jeigu kūrybą kai kas aptaria kaip žudymą arba mirtį (tarp kitų ir mūsų poetas Jonas Aistis), tai gamyba savo galutinoje išvadoje yra ne kas kita, kaip pats gyvenimo nuodijimas ir gamtos pavertimas vis didesniu šiukšlynu. Nieko nėra baisesnio, kaip tie atmatų kalnai ir tos milžiniškos automobilių kapinės Amerikoje.Kai Japonijos mokslininkų delegacijos, po apsilankymo Amerikoje, paklausė, kas jiems padarė didžiausią įspūdį, vienas jų pareiškė: šiukšlių dėžių didumas. Truputį baisu, kad beforsuodama gamybą visa Amerika nepasidarytų vienas didelis atmatų laukas.

Žinoma, tai nėra vien tik Amerikos bėda. Man atrodo, popiežius Jonas Povilas II, savo enciklikoje „Redemptor hominis", teisingai įspėjo visą industrinį pasaulį, kad jis nepasidarytų savo gaminių arba materialinių gėrybių vergu. Jau XIX a. viduryje įžvalgusis markizas Alexis de Tocqueville pastebėjo, kad amerikietis taip labai „prisirišęs prie šio pasaulio gėrybių, lyg jis būtų įsitikinęs, kad jis niekados nemirs". Šia amerikietiška liga lengvai užsikrečia ir visi kiti. Žinoma, kaip nesėkminga buvo pokarinės Prancūzijos kova prieš Coca-Colą ir kramtomą gumą. Visiškai neseniai Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos plenume Jonas Mikelinskas ne be pagrindo kėlė klausimą: „Kas slypi už žmonių besaikio girtavimo, amoralumo bei *liguistos aistros kaupti materialines gėrybes*?" (*Literatūra ir menas*, 1979.V.26. Mano pabraukta). Kaip Amerikoje šio pasaulio malonumams studijuoti atsirado vadinamoji happyologija, taip Lietuvoje vis labiau plinta daiktomanijos žodis.

Čia ir būtų galima sustoti ties tuo laisvės ir laimės sindromu. Tačiau stabtelėkime dar truputį ir bandykime žvilgterėti atgal ir paieškoti laisvės kaip naštos ir laisvės ir laimės sindromo šiek tiek gilesnių istorinių šaknų.

II

Kas yra laisvė? Istoriškai laisvė yra arba absoliuti vertybė, kurios siekia ir be kurios negali gyventi joks žmogus ir joks kitas gyvas sutvėrimas. Arba laisvė yra prakeikimas, Dievo bausmė, arba likimo žmogui užkrauta našta, kurios jis ir labai norėdamas negali nusikratyti. O jos nusikratęs, ją atidavęs partijai, ideologinei, religinei ar kultinei bendruomenei, vėl jaučiasi nelaimingas, vėl jos ilgisi, vėl jos siekia, vėl dėl jos kovoja.

Nežinau, ar dar kas prisimena, kai maždaug prieš 25-rius metus pirmą kartą kalbėdamas šioje jau istorine tapusioje Taboro farmos daržinėje, galvojau, kad žmogus susidūrė su laisvės problema dar rojuje būdamas. Jis ten gyveno ir galėjo gyventi laimingai, jeigu nebūtų užsigeidęs paragauti užginto vaisiaus nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio. Jis panoro per daug žinoti, ir tas noras jį tebekankina ligi šios dienos. Tolimesnė istorija visiems gerai žinoma. Klausimas tik, kaip žiūrėti į tą istoriją: ar kaip į vieną didelį laisvės ir pažangos žygį, vis gilyn skverbiantis į gamtos paslaptis, užkariaujant vis naujus horizontus, ligi pasivaikščiojimo ant mėnulio imtinai. Ar kaip į vis labiau beviltiškas žmogaus grumtynes su šėtonu ir su pačiu savimi, su savo visais išmįslais, kurie tik teršia ir gadina aplinką, kurie pelenais pavertė Hirošimos ir Nagasaki miestus ir kurie eventualiai gali pelenais paversti ir visą mūsų žemelę.

Mano sąmonėje tebėra gyva mintis, kad Dostojevskis kažkur yra rašęs apie laisvę kaip apie naštą. Maniau, kad tai turėtų būti jo *Biesuose*. Perskaitęs tą jo gana prislegiantį veikalą dar kartą radau tik, kad jis įtikinančiai kalba tik apie

„siaubingą laisvę", kuri atsistoja prieš žmogų, kai jis praranda Dievą. Tos minties apsėstas (angliškai *Biesai* ir verčiami „Apsėstaisiais", *The Possessed),* vienas pagrindinių veikėjų Kirilovas, vadindamas save „džentelmenu rusu teologu ir civilizuoto pasaulio piliečiu", neranda kito būdo, kaip nusikratyti tos „siaubingos laisvės", kaip savižudybę. Turbūt arčiausiai prie laisvės kaip naštos sampratos Dostojevskis priėjo savo *Broliuose Karamazovuose.* „Niekas taip baisiai nekankina žmogaus, skaitome *Didžiajame Inkvizitoriuje,* kaip noras skubiai surasti tą, kuriam jis galėtų atiduoti tą laisvės dovaną, su kuria jis yra gimęs". Tai, tarp kita ko, ir kai kurių egzistencialistų mintis, kad žmogus yra išmestas į šį bjaurų pasaulį ir pasmerktas laisvei.

Dostojevskio raštų pasaulis yra maždaug XIX a. vidurio Rusijos pasaulis. Didžiausia to laiko problema — baudžiavos panaikinimas arba emancipacija. Šiandien mes kartais sunkiai suvokiame visą milžinišką šios problemos maštabą. Atsimenant, kad XIX a. pradžioje 94% Rusijos gyventojų buvo baudžiauninkai, galima įsivaizduoti, ką tas baudžiavos panaikinimas turėjo reikšti. Tie, kurie geriau pažįsta Amerikos istoriją, be abejo žino, ką reiškė maždaug 4 milijonų negrų vergų emancipacija, vykusi maždaug tuo pačiu metu. Čia reikalas sukosi apie visiškai svetimos, iš kažkur (daugiausia iš Afrikos) atgabentos darbo jėgos likimą. Ne tiek laisvė, kiek jų laimė gulėjo daugumai ant širdies. Net pačiam Abraomui Linkolnui pačių negrų laisvė ne per daug terūpėjo. Jam daug svarbiau buvo išsaugoti nesuskaldytą Ameriką. Jis tuos laimingus negrus ir paliko pusiau vergais dar visam šimtui metų.

Tas pavojus negrėsė ano meto Rusijai, nors ji ir buvo pralaimėjusi Krymo karą ir nors jai grasė amžinai maištaujanti Lenkija. Kas Rusijai tada grėsė, tai toji laisvės dvasia, arba toji svetima dvasia, apie kurią kalbėjo caras Nikalojus I vyskupui Motiejui Valančiui. O toji dvasia, laisvės, socializ-

mo, komunizmo, revoliucijos dvasia skverbėsi į Rusiją pro visus jos šonus. Be to nereikia pamiršti, kad nei geležinių užuolaidų nei Berlyno sienų tada pasaulis dar nepažino. Jos atsirado tik šiame pažangos, laisvės ir laimės amžiuje. Niekada ligi tol nebuvo taip daug kalbama apie žmogaus laisves ir teises ir apie tautų išsilaisvinimą. Ne tik kalbama, bet ir daroma. Revoliucijos banga XIX a. viduryje žmogui ir tautoms išlaisvinti nusirito per visą Europą. Tautų pavasaris atrodė čia pat. Tą turėdamas galvoje ir Maironis dainavo apie Karpatų kalnais einantį pavasarį.

Studijuojant XIX a. Rusijos istoriją tiesiog reikia stebėtis, kaip tas didysis skaudulys — baudžiava — kankino visus, ne tik visokio plauko liberalus, demokratus ir revoliucininkus, kaip dažnai skaitome gerokai tendencinguose tos istorijos vadovėliuose. Jis nedavė ramybės nei carams, nei jų ministeriams, nei rašytojams, nei patiems dvarininkams. Daug kas jautė, kad jeigu baudžiava nebus panaikinta iš viršaus, ji gali griūti iš apačios. Tačiau kaip kiekvienas naujas posūkis, ir baudžiavos panaikinimas negalėjo neiššaukti tam tikro baimės jausmo. Gerai, panaikinsime baudžiavą, suteiksime tiems milionų milionams laisvę. O kas toliau? Kaip jie su ta laisve gyvens? Ar toji laisvė nepasidarys jiems pati didžiausia našta? Ar neturėdami iš ko gyventi jie nepasidarys viešosios tvarkos grėsme ir pavojumi? Ar nepradės jie pjautis savo tarpe ir pjauti kitus? Svarbiausia, ar jie bus laimingi? Tokie ir panašūs klausimai kilo ne vien Dostojevskio galvoje.

Istorikas Dovydas Fainhauzas yra parašęs gražią studiją apie sąmokslus Lietuvoje ir Gudijoje 1846-1848 m. Ten tarp kita ko paliečiami ir baudžiavos panaikinimo klausimai, kurie buvo panašūs kaip ir ano meto Rusijoje. Štai vienos Gudijos dvarininkės atrodo labai nuoširdus susirūpinimas: „Aš manau," rašo ji, „mūsų liaudis tokia tamsi, taip mažai religinga, kad duoti jai laisvę tai lyg paleisti tigrą iš narvo.

Šiandien dar pusė bėdos, kol tą liaudį varžo baimė, bet, saugok Dieve, tų varžtų nebeliks, tai iš tikrųjų priseis gyventi kaip tarp žvėrių. Ir jų pačių buitis tikrai pasidarys baisiai apverktina" (*Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848*, 1965, p. 42). Vėliau, jau po baudžiavos panaikinimo, panašiai galvojo ir Kauno kunigų seminarijos inspektorius prelatas Eduardas Barauskis, smarkiai išbaręs kliliką Juozą Tumą (būsimą Vaižgantą), kai šis savo rašinyje juodai nupiešė baudžiavos laikus: „Ar tu iš tikrųjų manai, kad mužikai baudžiavos laikais buvo nelaimingesni negu dabar?" (A. Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, 1 t., 1955, p. 37).

Šiais visokių lygių teisių ir laisvių laikais kas išdrįs panašius klausimus kelti? O vis dėlto nežinia, kaip ateities istorikas vertins šių dienų Ameriką: ar kaip vienintelį pasaulio vilties ir laisvės bastioną, ar kaip paskutinę pūvančios, į materializmą nugrimzdusios, tik savo bizniu ir asmeniškais patogumais besirūpinančios kapitalistinės visuomenės laikiną užuovėją. Kiekvienu atveju, jam nebus lengva suprasti, kaip toje tariamai laimingoje sistemoje tiek daug visokių nelygybių, diskriminacijos, policijos brutalumo, nežmoniškų kalėjimo sąlygų, korupcijos valdžios ir kongreso sluoksniuose, girtuokliavimo ir narkotikų mokyklose, prasikaltimų gatvėse ir namuose, deginimų ir plėšimų ir t.t. ir t.t. Gal tai tik toji vieša savo nuodėmių išpažintis, kuri lyg toji grupinės terapijos gyduolė, padės išsigydyti iš visų tų negerovių. Galbūt.

Visame tame paskutinių dešimtmečių šurmulyje stebina ir žavi tas nepaprastai giliai į amerikiečio sąmonę įaugęs liberalizmas. Dėl visų ką tik suminėtų blogybių niekas ligi šiol nei nebando kvestionuoti, kad gal pati sistema yra bloga, kad gal tos laisvės perdaug, kad gal toji laisvė pagaliau darosi našta. Anaiptol, vis dar tebešaukiama, kad tų laisvių per maža: per maža laisvių kalėjimuose, kareivinėse, mokyklose, šeimose. Iš antros pusės, vis dar tebesiskundžiama, kad per daug valdžios prezidentūroje (imperial presidency), kad

valdžia per daug kišasi į privatų biznį, į mokyklas, į kulto reikalus.

III

Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* užrašytas ir toks nelabai aiškios kilmės posakis: „Kur laisvė eina, ten laimė seka" (VII t., p. 68). Nors berods niekas ligi šiol nėra tyrinėjęs laisvės ir laimės ryšio mūsų tautosakoje, tačiau neatrodo, kad tas posakis būtų labai būdingas mūsų liaudies galvosenai. Laisvė mūsų liaudies sąmonėje dažnai susijusi su palaidumu, išdykavimu („geri tėvai vaikams laisvės neduoda"), su nerūpestingumu, su netvarka („jų namuose laisvė"). Įdomu, kad ir mūsų tautos himne nėra nei laisvės nei laimės žodžio. Meilė, kančia, bėdos būdingesnės tai galvosenai. Mūsų žemaičiai turi labai gilios prasmės posakį: „Reikia kentėti, kad ir gerai."*

Posakis „kur laisvė eina, ten laimė seka" atrodo lyg būtų tiesiog ištrauktas iš Amerikos nepriklausomybės deklaracijos. Ten tarp kita ko skaitome, „kad visi žmonės yra sutverti lygūs, kad juos Kūrėjas yra apdovanojęs tam tikromis nenusavinamomis teisėmis, kad tarp jų yra gyvenimas, laisvė ir laimės siekis". Kai Amerikos tėvai-fundatoriai įtraukė tuos žodžius į savo deklaraciją, jie tik užfiksavo tai, ko pilna buvo ano meto Amerikos plantacijų gyvenime. Dar daugiau: tuo laisvės ir laimės neišskiriamumu gyveno tada — XVIII a. antrojoje pusėje — beveik visas Europos intelektualinis pasaulis. Galbūt niekados tas pasaulis neturėjo tiek daug tikėjimo ir pasitikėjimo žmogumi, kaip tada. Nuimk tik nuo jo religinius ir politinius varžtus, ir jis bus laisvas ir laimingas amžinai. Teroras, kuris sekė didžiąją prancūzų revoliuciją,

* Įdomu būtų patyrinėti laisvės ir laimės problemą mūsų literatūroje. Plg. tuo atžvilgiu įdomų prof. R.A. Peace straipsnį „Russian Concepts of Freedom", *Journal of Russian Studies*, No. 35(1978), p. 3 - 15.

dar nebuvo palaužęs tikėjimo, kad kur laisvė eina, ten seka laimė.

Ypač tokio pasitikėjimo žmogumi ir optimizmo buvo daug tarp ano meto amerikiečių. Juk jie ir važiavo į šį kraštą ne kokito, kaip tik laisvės ir laimės ieškoti. Ir prieš juos čia atsivėrė tiesiog beribės perspektyvos: begaliniai žemės plotai, neišmatuojami jos turtai. Ir viskas dar taip nauja, taip šviežia, viskas dar prieš akis. Jeffersonas tiesiog su panieka žiūrėjo į „supelėjusias praeities liekanas". Laisvė ir laimė bus lyg tie neperskiriami dvyniai visame tolimesniame Amerikos gyvenime.

Ir laisvė ir laimė — labai asmeniški dalykai. Laimė galbūt dar labiau asmeniška negu laisvė. Jeigu dėl laisvės galima kovoti kartu, tai laimės siekti galima tik kiekvienam atskirai. Iš čia ir tas taip labai išgarsintas amerikietiškas individualizmas, net pačia savo šiurkščiausia ir neaptašyta prasme (rugged individualism). Jeigu britai sakydavo „mano namai — mano tvirtovė", tai amerikiečiai norėtų sakyti „mano biznis — mano tvirtovė". Juo valdžia mažiau kišasi į tą mano biznį, juo ji geresnė. Tam ir turėjo tarnauti laimės siekis, įrašytas į tą deklaraciją, kuri šiuo atžvilgiu yra beveik unikumas žmonijos analuose.

Be abejo, kaip laisvės, taip ir laimės siekis yra įgimtas. Ir mūsų liaudies priežodis sako: „kiekvienam pirštai į save linkę". Bet ar reikia tai skatinti, ar reikia tai įrašyti į pagrindinius valstybės dokumentus? Ar nereikia kaip tik su tuo kovoti, kaip su bjauriausiu egoizmu ir materializmu? Ar žmogus nėra sutvertas kam nors aukštesniam? Galbūt ir reikia siekti gyvenimo pagerinimo šioje ašarų pakalnėje, bet asmeninė laimė galima tik kitame pasaulyje, tik po mirties. Žinia, Graikijos dekadanso arba saulėlydžio metu buvo atsiradę filosofų, kurie ėmė skelbti, kad asmeniški malonumai ir asmeniška laimė yra vienintelis žmogaus gyvenimo tikslas. Juos kartais vadindavo, nors ir ne visados su pagrindu, epikurininkais. O Amerikos respublikos pačiame

priešaušryje Jeffersonas, visiškai nesidrovėdamas, prisipažįsta: „Aš esu epikurininkas".

Nemaža yra prirašyta, kaip tas laimės siekis pakliuvo į Amerikos nepriklausomybės deklaraciją (ž. trumpą, bet gerą šios problemos analizę Caroline Rollins, *The Pursuit of Happiness,* 1974). Nors tie žodžiai, kaip ir visas deklaracijos tekstas, priskiriami Jeffersonui, tačiau nėra abejonės, kad jie kilo iš viso ano meto Amerikos gyvenimo, kad tai buvo, kaip vėliau ir pats Jeffersonas prisipažino, „nuoširdus amerikietiškos visuomenės sielų prasiveržimas". Tos sielos, jeigu jas taip galima pavadinti, tebesilieja tuo laimės siekiu ligi pat šių dienų.

Tas Amerikos laisvės ir laimės žygis buvo labai įspūdingas. Žinia, kaip tolimajame Kopenhagos uoste ir dar tolesnėje Rygoje buvo iškilmingai švenčiamas Amerikos nepriklausomybės paskelbimas. Žinoma, nei tas laisvės žygis, nei tas laimės siekis nebuvo be kliūčių. Laisvė amerikiečiui tuo metu pirmiausia reiškė tris dalykus: (a) nusikratyti britų tironų jungo (kuris, beje, nebuvo toks baisus); (b) sudaryti savo pačių renkamą valdžią; ir (c) įgyvendinti sąžinės arba religijos laisvę. Visa tai buvo palyginti nelabai sunku pasiekti, o jeigu kur atsirasdavo kliūtys, jas reikėjo be pasigailėjimo nugalėti. Visiems gerai žinomas Jeffersono posakis, kad laikas nuo laiko laisvės medis turi būti patręšiamas patriotų ir tironų krauju. Rečiau yra cituojama antroji šio posakio dalis, kad tas patriotų ir tironų kraujas yra to laisvės medžio natūrali traša arba mėšlas. Labai pragmatiškas, bet kartu ir baisokas sprendimas. Ir tironai, ir patriotai, ir paprasti žmonės visados buvo žudomi dėl tikros ar tariamos laisvės, bet ne visados čia lengva pasakyti, kas yra tironas, kas patriotas. Ar indėnai, kurių tiek daug kraujo pralieta, kaip tik nebuvo tie tikrieji patriotai, kovotojai dėl savo laisvės ir žemės?

Tačiau Ameriką ne taip labai išgarsino tas laisvės medis, po kurio šakomis dar ligi pat XX a. antros pusės ne

kiekvienas surado užuovėją, bet, jeigu taip galima pasakyti, tas laimės medis, kuris čia tikrai puikiai augo ir bujojo. Kad ir sunkus buvo negro gyvenimas medvilnės ir cukrinių švendrių plantacijose, bet čia jis turėjo jaustis laimingesnis negu jo tėvai Afrikoje. Taip bent jam kalbėjo emancipacijos priešininkai. Kad ir sunkus buvo darbas Pensilvanijos kasyklose ar Čikagos skerdyklose, bet jis čia daugiau uždirbo ir daugiau turėjo negu eidamas baudžiavą arba bernaudamas kažkur Rytų ar Pietų Europoje. Todėl jis negalėjo skųstis, todėl jis turėjo būti laimingas. Jeigu jis dar daugiau dirbs, jis dar daugiau uždirbs, ir dar daugiau turės, ir bus dar laimingesnis. Štai tas tipiškai amerikietiškas „pursuit of happiness", įrašytas į jos nepriklausomybės deklaraciją. Iš tikrųjų kai Amerikos tėvai fundatoriai pakeitė visiems tada gerai žinomą teisę į nuosavybę teise į laimės siekį, jie išreiškė daug dinamiškesnį ir daug daugiau žadantį idealą. To meto amerikietis dar buvo gana biednas ir jo nuosavybės garantija jam dar nieko nereiškė palyginus su tomis neribotomis galimybėmis, kurias jam garantavo teisė į laimę. Iš tikrųjų Amerika ir tapo vienintelis laimės kraštas pasaulyje. O tai visų pirma ir beveik išimtinai reiškė vis didesnę materialinę gerovę, vis aukštesnius gyvenimo standartus. Ir tai pasidarė beveik vienintelis amerikiečio rūpestis.

Paskutiniu metu tas susirūpinimas savo asmeniška gerove ir pramonės bei biznio pastangos ir sugebėjimas patenkinti tuos materialinius kiekvieno žmogaus poreikius pasiekė tokio laipsnio, kad tai pavirto tiesiog į tam tikrą kultą. Nenuostabu, kad ir pačių amerikiečių tarpe retkarčiais pasigirsta balsų, ar to susirūpinimo tik savo asmeniniais patogumais ir visokiais sveikatos ir kosmetikos išmislais nėra per daug. Ar tai nėra simptomai tiesiog liguisto įsimylėjimo į save, savotiško narcisizmo, kaip tvirtina Christopher Lasch paskutinėje savo knygoje *The Culture of Narcissism*(1979).

Dostojevskio *Biesuose* vienas senesnės kartos atstovas (Verchovenskis tėvas), kreipdamasis į ano meto jaunesniąją

kartą, tarp kita ko, statė ir tokius klausimus: „Kas gražiau, Šekspyras ar batai? Rafaelis ar gazolinas?“. Žinia, kaip mes atsakytume bent į antrąjį iš šių klausimų, visiškai nesirūpindami nei gazolino grožiu, nei jo nuodais, kurie jau baigia užteršti mūsų orą.

Norėčiau šiuos savo gana palaidus svarstymus apie laisvę ir laimę baigti anuo Sokrato kreipimusi į jaunuosius atėniečius iš garsiosios teismo salės: „Tu, brangusis drauge, esi atėnietis, didžiausio ir garsiausio miesto pilietis, su kuriuo negali lygintis joks kitas miestas nei savo mokslais, nei savo galybe. Ir kaip tau negėda tesirūpinti tik savo turtais, savo vardu ir savo garbe. Tu visiškai pamiršai, tu net nepagalvoji, kad tu nuolat turėtum tobulinti savo protą, tiesos pažinimą ir savo sielą“. Ar ne panašiai kalbėjo maždaug po penkių šimtų metų ir Tas, Kuris sakė: „Kas iš to, kad tu ir visą pasaulį turėsi, jeigu tavo siela bus žuvusi“?

ROMUALDAS LANKAUSKAS — ŽMOGUS IR LAIKAS

ILONA GRAŽYTĖ - MAZILIAUSKIENĖ

1967 m. išleistoje knygoje *Tarybų Lietuvos rašytojai* Romualdas Lankauskas kalba apie save kaip apie rašytoją, kuris atsisako siekti komercinių, o ne kūrybinių laimėjimų, kuriam svarbiausia be kompromiso sakyti tiesą apie tikrovę ir kuriam daugiausia kurti padeda kelionės, tapyba ir vertimai. Nuo to laiko praėjo nemaža metų ir, sprendžiant iš veikalų, parašytų per tą laikotarpį, jo „credo" nepasikeitė. Jis tebestovi nuošaliai nuo didžiųjų srovių dabartinėje Lietuvos prozoje.

Šiandien dėmesys nukreiptas į „panteoną" — Avyžių, Baltušį ir Bubnį, epiniu užsimojimu analizuojančius kaimo ir urbanizacijos kolizijas, į Bieliauską ir Sluckį, eksperimentuojančius pasąmonės srauto technika psichologinio romano rėmuose, į Dirgėlas, Granauską ir kitus jaunesnius rašytojus, bandančius rasti seniems mitams ir liaudies motyvams naujas formas. Lankausko knygas pasitinkama su savotišku pečių patraukimu — štai dar viena Lankausko knyga, ir vėl jis tas pats. Rašo jis daug ir visuose prozos žanruose, noveles, apysakas, romanus. Visuose tas pats herojus, tas pats emocinis pasaulis, tas pats, labai savitas, Lankausko stilistinis braižas. Anksčiau kritika laikas nuo laiko rasdavo

jame Hemingway įtakos (Lankauskas yra vertęs Hemingway į lietuvių kalbą), ypatingai jo lakoniškame dialoge ir trumpame, be puošmenų sakinyje. Dabar ir tai jau jokia naujiena. Leonidas Jacinevičius (*Pergalė*, 1975 m. Nr. 11), rašydamas apie *Netikėtų išsipildymų valanda* romaną, kolegiškai siūlo Lankauskui pakeisti džinsus į teisėjo togą, pakeisti kaukę, už kurios kiekvienas rašytojas slepiasi. Tik tada bus galima išspręsti „minties svarumo problemas".

Pažinti Romualdo Lankausko kūrybą sunkiau, negu atrodo. Nemanome čia analizuoti visus jos aspektus ir visas stilistines priemones. Tik pažvelgti į ryškiausius Lankausko žmogaus, Lankausko kaukės bruožus ir vieną iš jo pagrindinių priešų — laiko sąvoką.

Pradedant kyla klausimas: kiek tikslu ieškoti Lankauske panašumų su Hemingway, nepriskiriant Lankauskui pretenzijų, kurių jis neturi? Panašus abiejų rašytojų veiksmo *milieu*. Jis anoniminis — traukinių stočių laukiamieji ir traukinių vagonai; tuščios gatvės ir kambariai, kuriuose sunku kvėpuoti; kavinės ir troleibusai; ligoninių kambariai ir laukiamieji — visa tai, kas nėra namai, visos vietos, kur žmonės ieško užuovėjos nuo „nada" — tuštumos.

Panašumo yra ir herojuose. Tai vieniši vyrai, traktuojantys moteris tik kaip objektus arba nepasiekiamas svajones, stovintys šalia visuomenės struktūrų, žmonės be ilgesnių kaip viena diena planų, neanalizuojantys savęs, nusistatę prieš intelektualines pretenzijas ir be jokio tikro tikslo gyvenime.

Abu rašytojai pasirenka vaizduoti emocines krizes, nudažydami jas savęs ironizavimu arba slėpdami jas už banaliausio kasdieniško dialogo. Hemingway „Kalvos kaip balti drambliai" skamba kaip beprasmis žodžių žaidimas tarp vyro ir moters, laukiančių traukinio. Žaidimas dengia meilės ir būsimos gyvybės mirtį — abortą. Lankausko „Du vyrai prie žalio stalo" novelėje biliardo partija dengia mylimo žmogaus pasitraukimą. Kuo skaudesnis momentas, tuo mažiau sau galima leisti sentimentalumo.

Hemingway ir Lankausko herojams gamta yra kontrastas kasdienybei, į ją jie pabėga, nes ji nekomplikuota, jai nereikia žodžių, kitaip tariant, nereikia melo. Nick Adams (*In Another Time* rinkinyje) ir Bernardas („Žemė kvepia ir rudenį") žino, kad joje pasilikti negalima, bet ji lieka, nors ir iliuzinis, „prarastasis rojus".

Abu rašytojai bando kiek galima priartinti subjektyvią emocinę tikrovę prie konkrečių daiktų tikrovės. Nyki ir brutali aplinkuma nėra charakterio psichologinio stovio paaiškinimas, ji yra eksteriorizuotas vidinis peizažas.

Panašumų yra, bet dar daugiau ir skirtumų. Pagrindinis yra tas esminis Hemingway herojaus pasirinkimas įprasminti savo egzistenciją atsisakant betkokio savęs gailesčio — amerikietiško „tylaus, stipraus vyro" stoicizmo versija. Lankausko herojai silpni, ir jų elgesį apsprendžia ne asmeniškos moralės (kuri egzistuoja už įstatymo ribų) reikalavimai, bet greičiau tos asmeniškos moralės ieškojimas.

Geriausiai Lankauską pažinti galima iš jo novelių. Temperamentu ir žmogiškojo likimo išgyvenimu jis yra daug arčiau novelės negu romanų rašytojo. Romanai turi vidinę, logišką evoliuciją, turi pasaulį, kuriame individai ir grupės santykiauja vietos ir epochos įtaigojami, turi charakterius, su kuriais skaitytojas gyvena kurį laiką ir paprastai bent su vienu iš jų emociškai identifikuojasi. Novelėje mes identifikuojamės ne su personažu, bet su vieno trumpo momento išgyventa tikrove. Hemingway „Soldier's Home" novelėje negalime identifikuotis su į namus sugrįžusiu kareiviu, negalime net jo tikrai pažinti — jis nei galvoja, nei jaučia ir rašytojas neduoda jokių duomenų apie jo praeitį. Kas paliečia skaitytoją, tai kareivio pasišlykštėjimas vaidinti emocijas, kurių jis nejaučia. Lankausko „Dryžuotame troleibuse" moteris išbėga minutei į krautuvę ir pakliūna po troleibuso ratais. Paprasta kasdieniška avarija. Nei senis, nei moteris mums neįdomūs. Kas pagauna mus tai teroras, kai, staigiai dingstant žmogui, visas pasaulis sugriūna ir kartu

niekas nepasikeičia. Novelės įtampa priklauso nuo jos kondensuotumo. Kai Lankauskas rašo romanus, šios specifinės įtampos juose daugiausia ir trūksta.

Novelių rinktinė *Akimirka ir amžinybė* (1976 m.), apimanti noveles iš dešimties rinkinių, nuo 1960 iki 1974 metų, pavadinime gan gerai išreiškia rašytojo nuolatinį bandymą pristatyti žmogaus likimą laiko dimensijoje. Iš dalies tai paradoksas — rašytojas, kuris yra kartu ir dailininkas, pasirenka žmogaus didžiuoju priešu laiką, sunkiausiai apipavidalinamą žodžiais. Laikas neturi spalvos, formos, kvapo, į jį žmogus neturi jokios įtakos, tai konceptas, kurio pilnai net nesuvokiame ir kartu vienintelė tikrovė, kuri išlieka — Chronos, senesnis už visus dievus.

„Žinai, jau penkeri metai praėjo, kai mes paskutinį kartą matėmės". Taip prasideda novelė „Dar viena diena". Pirmoje dalyje pasakotojas faktiškai pristato savo gyvenimo ribas. Aštuntą keltis, važiuoti į darbą. Devintą sėsti prie stalo, prisitraukti popierių pluoštą, pradėti dirbti. Penktą eiti į namus. Vasarą mėnesiui važiuoti atostogų. Tipiško, be fantazijos raštininko gyvenimas. Laikrodis čia iš tikrųjų daug gyvesnis už pasakotoją. Šitame rutinos kevale pasakotojas gyvena saugiai, kol jo iš pusiausvyros neišmuša nelaiminga pirmoji frazė. Staiga pasaulis už įstaigos langų nebeturi nieko bendro su jo darbu, pažįstami „praeidavo beveik kasdien kaip aktoriai scenoje, nustatytu laiku, tik retkarčiais keisdami savo kostiumus". Įprastas darbas dabar primena Sizifo darbą: „toks jau mano likimas: amžina kova su tais popieriais, plaukiančiais lyg upė be pradžios ir galo". Ir vasarą upėje pagautos žuvelės atrodo patetiškos.

Kas iš viso to, klausia pasakotojas ir antroje novelės dalyje nusprendžia susirasti vieną iš senų draugų ir pagalvoti, ar negalima kaip nors pakeisti gyvenimą. Gal išgirs kokį išmintingą žodį, „gyvenimo spalvos bus įvairesnės". Trečiojoj daly pasakotojas išvažiuoja pas draugą ir jo kelionė baigiasi įkritimu į duobę naujos statybos rajone. Permiegojus ten

naktį, iš ryto į jį žemės grumstus svaido kvatodami vaikėzai. Tuo baigiasi bandymas pabėgti iš narvo:

> Išėjęs iš budelės, žvilgterėjau į laikrodį; be penkių devynios. Jei tekinas pasileisiu prie žmonių apgulto autobuso — į darbą smarkiai nepavėluosiu ir papeikimo, gal būt, negausiu.

Novelės centras nėra pasakotojas, bet pati rutina. Ji apsaugo žmogų nuo galvojimo, ji falsifikuoja žmonių santykius, nes draugai irgi tampa tik instrumentai rutinai tęsti. Duobė simboliškai akcentuoja pasakotojo bejėgiškumą, kuo smarkiau jis kabinasi į smėlėtus duobės kraštus, tuo giliau įklimpsta. Rutina išblukina gyvenimą į vieną pilką spalvą ir sustingdo refleksus, išgėręs pasakotojas visai gerai permiega purve.

Kartais rutiną perkerta staigi baimė, dažniausiai mirties. „Akimirka ir amžinybė" novelėje aktorius išgyvena mirties siaubą momente, kuris panašus į amžinybę, bet jam praėjus viskas grįžta į įprastas vėžias, tuo momentu jis negali pasidalinti nei su kolegomis nei su žmona.

Pilką laiko tekėjimą („Pilka šviesa"), dar labiau išryškina Lankausko mėgstami įvaizdžių pakartojimai — pilka prieblanda, nors rytas, pilki veidai ir plaukai, pilki miglos lašai, ant asfalto gulintis pilkas sutraiškytas balandis. „Laikrodis ant sienos skaičiavo pilkas valandas. Jo akys ilgėjosi ryškių spalvų". Ryškesnių spalvų Juris nesugeba duoti verkiančiai žmonai, geriausiu atveju jis gali jai pasiūlyti filmą apie Afriką, kur nuostabiai gražūs vaizdai.

Hannah Arendt kalbėjo apie „blogio banalybę". Lankauskui rašant apie rutinos efektus žmonių santykiuose, norisi galvoti apie banalybės blogį.

„Jaučiau, kad turi kažkas atsitikti, nes perdaug buvom laimingi". Taip prasideda viena iš Lankausko trumpų meilių istorijų. Laikas ne vien anestetizuoja žmones ir daro juos robotais, jis atima iš džiaugsmo didesnę dalį jo šviesos. Du

įsimylėję saulėtame paežeryje gyvena keletą laimingų dienų, kol pavydi moteris nesunaikina visos idilijos. Tačiau pavydžios moters brutalumas novelei iš tikrųjų nėra reikalingas. Vasara užsibaigs kaip viskas užsibaigia. Laikas visada geras, kai du žmonės yra vieni, bet tai panašu į laimę kortų namelyje, kurį betkuriuo momentu gali nupūsti vėjas. Tik seni žmonės vertina laiką, nes jo nedaug jiems belikę. Panašios mintys yra leitmotyvas visai novelei. Kuo intensyvesnis jausmas, tuo trumpesnis jo laikas. Todėl ir logiška, kad Lankausko novelėse tikri laimės momentai išlieka tik kaip epizodai praeityje. Tai, kas praeityje, nebegali būti sužalota — kaip vabzdys gintaro gabale. „Žvaigždėtos nakties tyloje" trys draugai gyvena prisiminimu vienos saulėtos ir vėjuotos pavakarės prie jūros kranto, kai jie šėlo kaip nerūpestingi vaikai. Tai vienas šviesus momentas kasdieninėj rutinoj, nors ir jį užmuša metaliniai varpinės laikordžio dūžiai. Daugelyje atvejų Lankausko vyrų linksminimasis primena paauglių nevykusius šposus kaip tik todėl, kad noras pavirsti vaikais, kuriems laikas neegzistuoja, yra groteskiškas suaugusių akimis žiūrint. Jūreiviai taip pat pamiršta griežtai suskaldytą laiką — jūra Lankausko labiausiai mėgstamas peizažas — , tik jiems irgi reikia grįžti į krantą. Puzinas („Toks keistas vakaras") grįžta į Vilnių ir ieško kam papasakoti apie dramatiškus momentus jūroje, bet nei vienas draugas neturi laiko. Jis lieka sėdėti prie telefono, kuris neskamba. Žmogus, laisvas nuo rutinos, tik erzina tuos, kurie mechaniškai joje juda.

Kiekvienam skirta tam tikras skaičius valandų ir kiekvienam laikas nuo laiko kyla panaši mintis kaip Neimantui „Atspindžiai jūros veidrody": „Juk pirmiausiai sau pačiam reikia įrodyti, kad gyvenai ne veltui, kad nors dalį tų valandų, kurios tau buvo skirtos, sugebėjai paversti kažkuo reikšmingesniu, negu valgymas, gėrimas ir virškinimas". Neimantas yra iliustratorius, kovojantis su visišku kūrybiniu sustingimu. Apysaka nėra jokiu atveju apie

kūrybinį procesą. Neimantas ir Neringa, kuri atvyksta jam padėti išbristi iš depresijos, daug kalba apie laiką ir kiek mažai jo liko iki mirties, bet niekas nepajuda iš vietos. Klausti, kodėl Neimantas nepaima savęs į ranką ir nepradeda ką nors konstruktyvaus veikti, yra tiek pat beprasmiška kaip klausti, kodėl Beckett'o Vladimir ir Estragon nuolat sako „eime!" ir nejuda iš vietos. *Waiting for Godot* nėra veikalas apie Godot, bet ilga metafora pačiam laukimui. Lankausko herojai yra pagauti laiko rate kaip voveraitės žaislo rate, kuriame jos be galo greitai bėga ir vis lieka toj pačioj vietoj. Tiesa, galima keliauti. Įvairios rūšies kelionės sudaro didesnę dalį Lankausko kūrinių kompoziciją. Tai dar viena variacija žmonių bandymo pabėgti nuo veltui praeinančio laiko baimės. Čia turime galvoje žmogaus subjektyvią laiko sąvoką. Objektyviai šių žmonių gyvenimas užpildytas įvairiomis, padoriomis profesijomis — jie valdininkai ir vidutinio rango kūrėjai. Objektyviai žiūrint, jų laikas suskirstytas į aiškias grafas. Tik vidinis žvilgsnis juos priverčia išgyventi voverės rato beviltiškumą.

Kad pažinus Lankausko romano herojus, reikia pažinti konkrečią aplinką, kurioje jie gyvena. Jokių filosofinių tendencijų jie neturi, išskyrus palinkimą klausti gana nudėvėtus klausimus, kas aš esu ir kur einu. Introspekcijos juose maža. Neturi jie ir jokių stiprių principų ar idealų. Retai jie atsiranda kritiškose situacijose, kurios būtų jų pačių sprendimo rezultatas. Dažniausiai juos valdo atsitiktinumai. Kiti personažai romane neturi daugiau negu epizodinės reikšmės. Lankausko romanuose konkreti aplinka iškeliama į pirmą planą ir ji determinuoja visą romano įtampą. Paprastai mes sprendžiame apie charakterio likiminę dramą iš įtampos, kuri egzistuoja tarp jo valios, kuri yra laisva, ir aplinkybių, kurių jis negali pakeisti. Lankausko charakterių drama yra kaip tik tai, kad jų valia operuoja be galo siauroje vagoje. Jie nenori daug, galima būtų simplifikuoti sakant, kad jie nori švaros, ramybės ir minimalaus žmogiško kontakto, o tie

norai kaip tik nuolat frustruojami aplinkos. Jų nepuola priešai, jie kenčia nuo kitų abejingumo, jie nesigrumia su idėjomis, nes aplinkoje, be grubiausio materializmo, idėjų nėra. Jei Darius („Netikėtų išsipildymų valandoje") ar Briedis („Toje šaltoje žiemoje") sugebėtų atsakymo ieškoti savyje, jų taip nesužlugdytų paprastas vulgarumas ir žmonių tarpusavio santykių dirbtinumas. Jų pasaulis yra klaustrofobiškas pasaulis, mažų pilkų kambarių, nešvarių gatvių ir koridorių, kavinėse alum ir kava aplaistytų stalų, įkyraus pilko lietaus, benzino dvokimo, mašinų triukšmo, laikrodžių, negailestingai kapojančių laiką, ir telefonų, kurie neskamba, pigios kosmetikos padengtų moterų veidų ir grubių izoliuotų balsų pasaulis. Briedis kovoja dvasioje ne tiek su sumiesčionėjusiais viršininkais, kiek su paprasčiausiu šalčiu ir alkiu. Neimantas negali susikoncentruoti kūrybai dėl šimto mažiausių erzinančių detalių. Darius mano, kad jam reikia išpirkti kitų kaltes, bet tos kaltės yra daug daugiau miesčioniško gyvenimo stiliaus, negu jo esmės. Romane jo antrininkas, jaunas muzikas Irvis gali tą pačią aplinką sublimuoti arba ignoruoti. Dariaus dvasinis stovis pradeda keistis, kai jis yra izoliuotas ligoninės palatoje. Lankausko žmonės neišeina iš *à priori* paruoštų pozicijų. Kartu su Hemingway herojumi Jake Barnes (*The Sun Also Rises*) jie galėtų pasakyti, kad „galbūt, jei sužinotum, kaip gyventi, tada sužinotum ir ką tai visa reiškia". Jie giminiški Osborno „piktiem jauniem vyram", sėdintiems apverstose palėpėse ir kenčiantiems, pavyzdžiui, nuo neišmatuojamo laikraščių vulgarumo. Tai „La Nausée" jausmas, kurį jautė jaunas Sartre, tai sterilaus, išdeginto T.S. Eliot „Wasteland" dvasinis peizažas.

Kaip kovoti su visu tuo? Kaip įprasminti banalybę? Lankausko charakteriai yra tokios integralios savo aplinkos dalys, kad jie negali būti jos teisėjai. Dažnai jie ir traktuoja save kaip daiktus — herojus sako, kad jam „reikia save atremontuoti", gerti reikia ne kad linksmiau būtų, bet kad „daiktai būtų mažiau aštrūs". Juos staiga apšviesti ir jiems

duoti drąsos ir jėgų, kurių jie neturi, Lankauskas atsisako. Juoda, pilka ir balta žodžių grafika netinka dramatiškiems dvasiniams posūkiams. Lieka kaikurios apsigynimo priemonės — nepasitikėti žodžiais, nes jų perdaug, jie „krenta ir krenta kaip sniegas" („Tą šaltą žiemą"), žmonės laimingiausi, kai jie komunikuoja be žodžių („Tai galėjo atsitikti"). Ironizuoti save ypatingai meilės ar draugystės santykiuose, nes abu yra laiko sunaikinami reiškiniai ir jais taip pat negalima pasitikėti. Desperatiškame momente, kai keturios kambario sienos tartum pradeda pavojingai artėti į žmogų — pabėgti į gatvę ir bandyti pasiekti nors ir dirbtiniausio santykio su kitu („Dykuma"). Pakanka detalės, kad pasidarytų truputį šviesiau — taksi šoferio meilė sužeistam varnėnui („Vienatvė yra lyg lietus") ar oranžinio skėčio švystelėjimas beprasmiško žaidimo gale („Du vyrai prie žalio stalo"). Galima šaukti savo vardą visai visatai, kaip tai daro Jeronimas Jasas po dvidešimties metų tūnojimo drėgnam rūsyje, kur iš tikrųjų jis pasidaro panašesnis į žiurkę, o ne žmogų („Šmėkla").

Irzlūs, antisocialūs, pojūčiais gyvenantys — tokie yra Lankausko prozos žmonės. Skaitytojo netraukia su jais identifikuotis, jų emocinė skalė atrodo perdaug skurdi, ir mūsų normali reakcija — kas gi čia ypatingo? Mencken parafrazuojant, didesnė dalis žmonijos gyvena „tylioje desperacijoje". Tačiau reikia būti teisiu autoriui, jam netik rūpi charakterių analizė, jį domina kasdieninio gyvenimo tikrovė, kiek nemeluotai ir tiesiai ją gali išreikšti žodžiai. Sušalusį ir alkaną Remigijų Briedį traukia senamiestis:

> Čia savotiška nuotaika. Iš pajuodavusių kaminų į violetinį vakaro dangų statmenai kyla balti, tiršti tarsi sustingę dūmai. Žmonės verda vakarienę, maitina vaikus, kūrena krosnis, ir tūkstančiai likimų tenai, už tų storų sienų ir apšviestų, šalčio išmargintų langelių; nėščia moteris ir mirštantis senis, lovoj susiranges ligonis, virtuvėj ant virvių padžiauti skalbiniai, tušti, atvėsę indai, ir tas, kuris pirmą kartą drebančiais pirštais mėgina nurengti merginą, nenutylantis, lyg širdies plakimas,

senovinių laikrodžių tiksėjimas, vienišos kanarėlės narveliuose, radijo diktoriaus balsas (kinai susprogdino atominę bombą) ir tranki bitlų muzika iš Londono.

(„Tą šaltą žiemą")

Citata imta iš romano, bet tai gan gerai chakterizuoja novelisto meną. Lankauską, Briedį ir skaitytoją domina likimo paslaptys, kurios slepiasi už mažų langų. Nei minties gelmių, nei žaismingos intrigos Lankausko prozoje skaitytojas neras. Neras ir jokių paaiškinimų — daiktai kalba už save ir nuotaika negali būti perduota kitaip kaip tiesiogiai. Ne apie visuomenės struktūras kalba Lankauskas, bet apie jos spalvas. Ne apie meilę, bet apie jos bejėgiškumą atsilaikyti prieš laiko tekėjimą. Ne apie draugystę, bet apie jos ribas, nustatytas rutinos. Nėra prasmės ieškoti potekstės Lankauske — rašytojo maskė yra rašytojas.

Kartais savo charakteriams Lankauskas leidžia mažas iliuzijas. Kada „Dykumos" vienišasis grįžta į savo kambarį — narvą, jam ateina trumpa, absurdiška mintis: „O rytoj, kai jis nubus, įvyks stebuklas". Mes žinome, ir tai yra Romualdo Lankausko kūrybinė tiesa: rytoj neįvyks stebuklas, rytojus bus tik šiandien, pavirtęs į vakar.

Rašydamas apie Hemingway, Sean O'Faolain kalba apie jo respektą žodžiams, kurių kiekvienas brangiai kainuoja, ir kaip sunku išreikšti paprastumo efektą, paprastumo, kuris kyla iš tylos ir gilaus jausmo paslėpimo. Nors ir ne toj pačioj skalėj, Romualdas Lankauskas turi teisės į tą patį respektą.

ELENA KEPALAITĖ

kilusi iš Vilniaus. Šiuo metu gyvena ir dirba New Yorke. Skulptorė paskutiniuose savo darbuose ir toliau sprendžia geometrinių formų santykius. Jos metalo darbai, tai lyg maketai didesnių dimensijų skulptūroms, naturaliai išvesdinti iš piešinių. Elenos Kepalaitės ankstyvesni darbai buvo spausdinti „Metmenų" 24 numeryje.

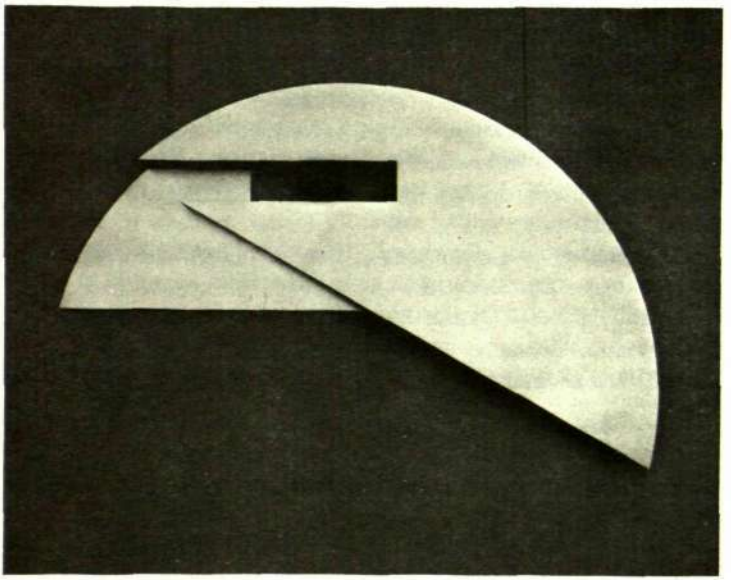

Saulės šviesa; 1978, aliuminis, 41 x 107 cm.

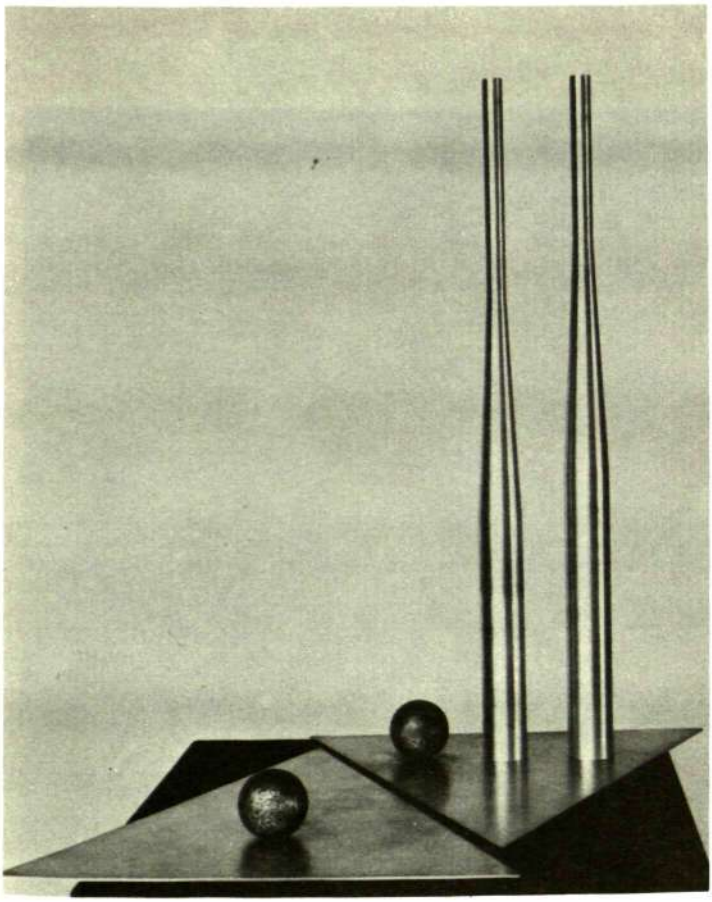

Žaidimas; 1978, aliuminis, 76 cm.

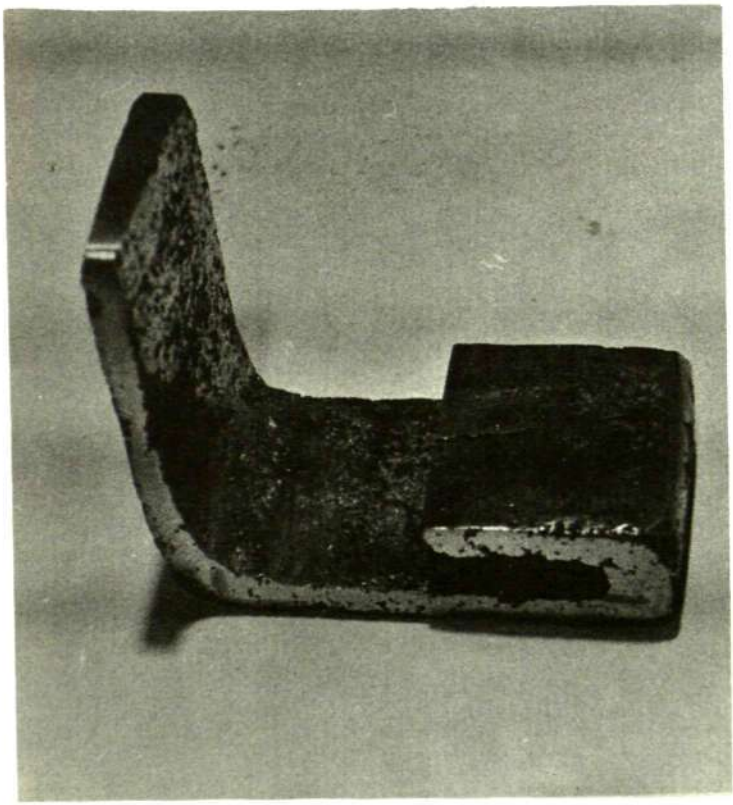

Banga; 1979, bronza, 13 cm.

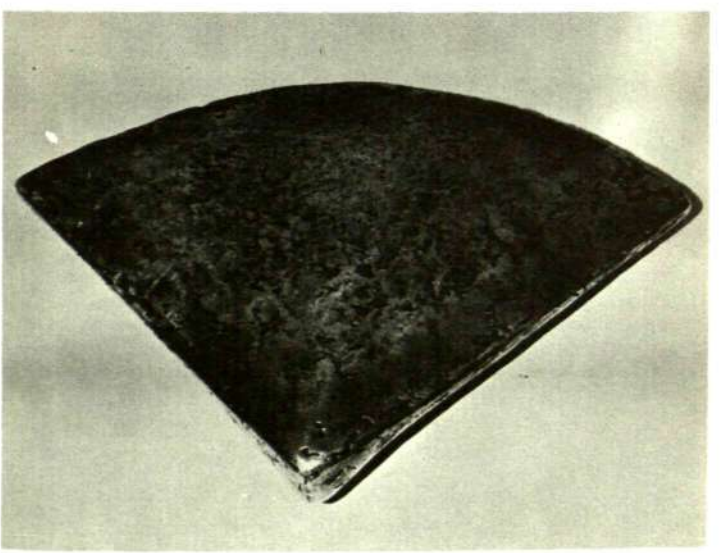

Skridimas; 1978, bronza, 20 x 25 cm.

Apskritimas; 1978, bronza, 15 cm.

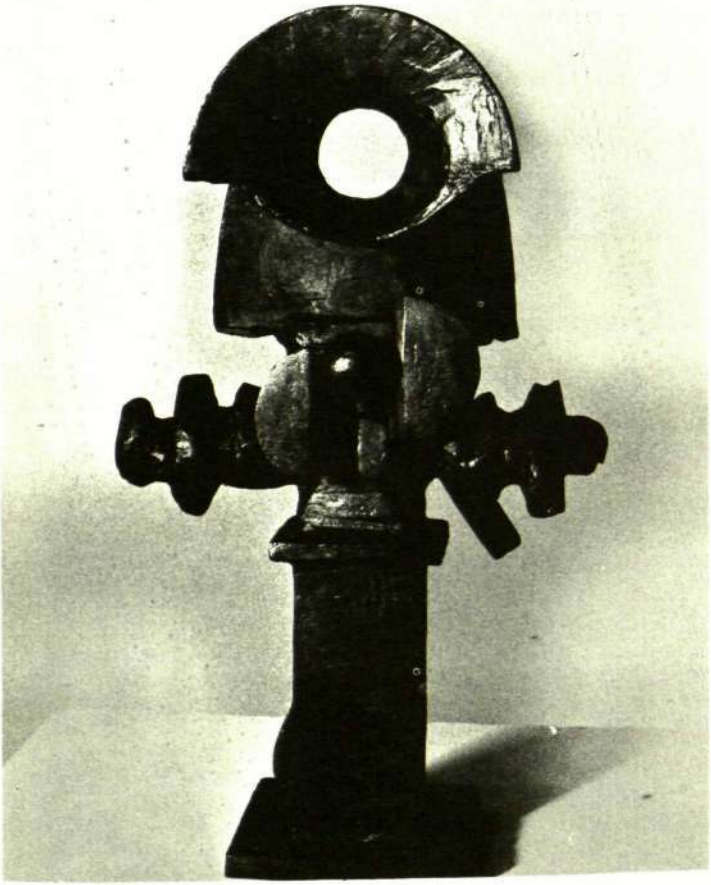

Paminklas; 1978, bronza, 33 cm.

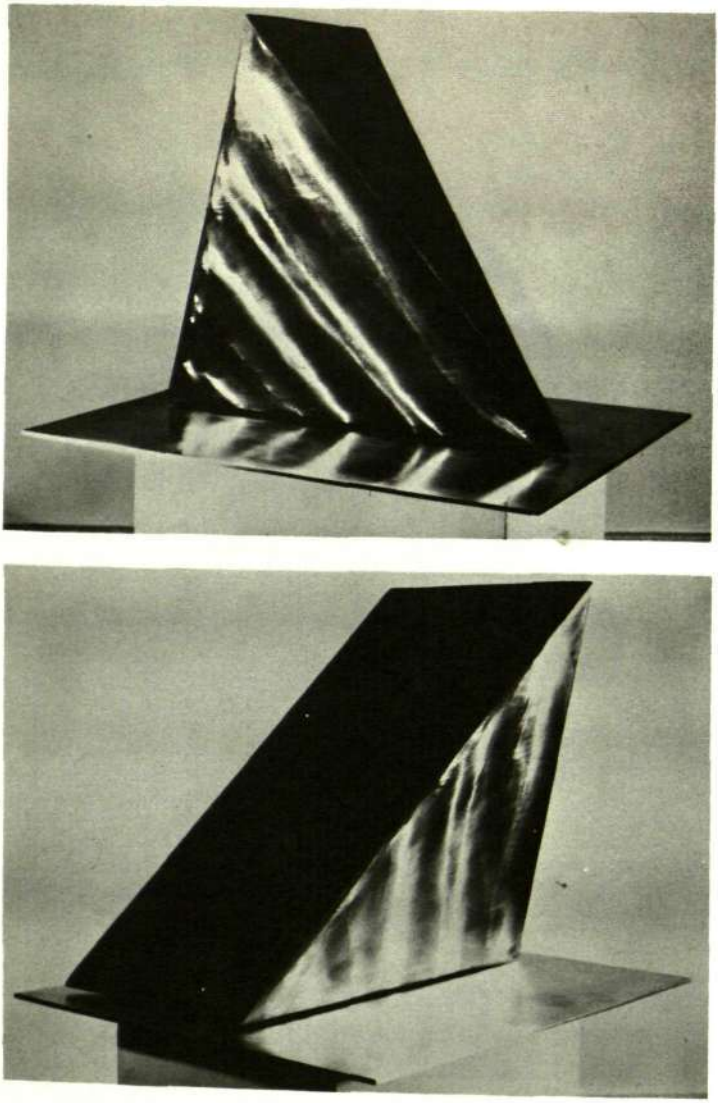

Piramidiška; 1978, aliuminis, 38 cm. (Du vaizdai)

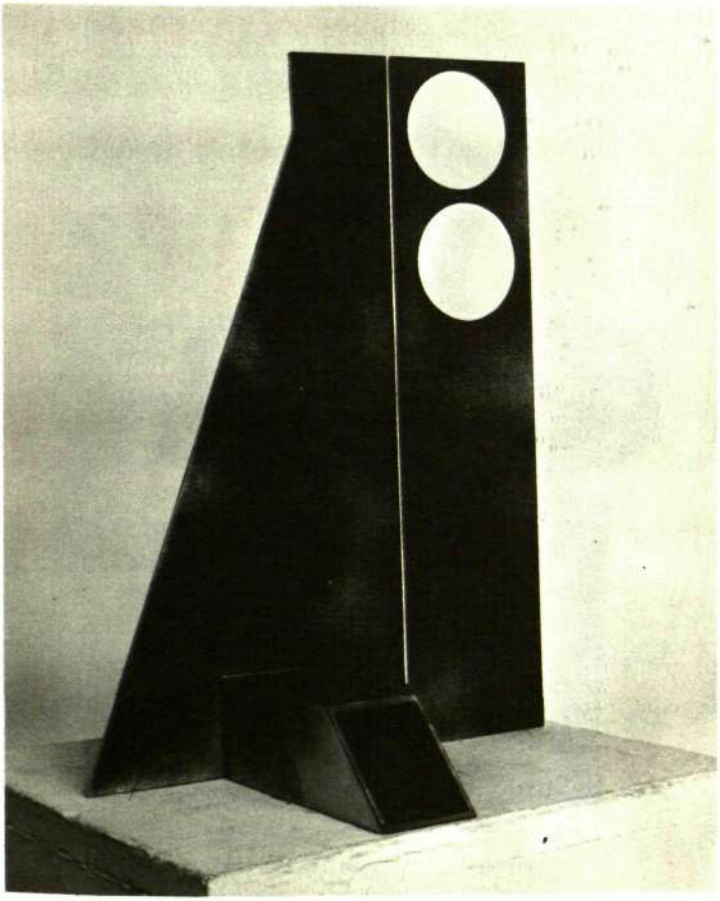

Įėjimas; 1978, aliuminis, 38 cm.

Statula; 1978, bronza, 18 cm.

PRIE DIDVYRIO PAVEIKSLO

ANTANAS GUSTAITIS

Toks aukštas, išdidus ir ant balčiausio lapo,
Su ūsais užriestais, barzda ir medaliu!. .
Pažvelgus net akis nuo įspūdžio sušlapo,
Ir viso mintimis aprėpti negaliu.

O jei dar žirgą tau, kuriuo žemaičiai skraidė. . .
Jei šalmą ir šarvus, sidabro pentinus. . . —
Tu būtumei dainų pirma didžioji raidė,
Kovų šauklys, dvasia, net Vytauto sūnus!

Palauk!. . O kas skvernus lyg dantimis nukirpo?
Ar bėgai nuo šunų? Erškėtkrūmiais ėjai?
Ir kelnėse, regiu, tarytum kojos virpa. . .
Žmogau, nejau ir tu pavojuose bijai?

Ir diržas kaip žaltys vos laiko pilvo tūrį,
Užklotą marškiniais, kaip rudenio rūkai.
Pro atlapo kraštus galai banknotų žiūri. . . —
Gal pardavei save ir šlovę nupirkai?

Prieš savąjį drąsa ir priešui nuolankumas,
O godulio ligos net pirštai suriesti, —
Tarytumei dangaus gimdytas velnio kūmas
Tu styrai prieš mane ir gėda nerausti!

Tai kur tave mačiau, iš dviejų sudarytą?
Tas pat ir skrybėlės apspjaudytas viršus. . .
Ak, veidrodžio stikle dar šiandien ankstų rytą!
Prakeiktasai dvyny, kaip gyvas panašus! . .

NOSTALGIJA

Laikas šuoliais bėga, laikas viską keičia,
Ką kada mylėjai, ką kada manei,
Atminty nudyla stambūs metų skaičiai,
Ir tik atisdūsti: Oi, seniai, seniai. . .

Buvo, buvo, buvo, ko dabar neliko:
Pilnos vyno taurės, pareigų našta,
Vado aureolė, šūkiai pakalikų
Ir ant žalio stalo kumštis įgniaužta.

Žviegė limuzinai, nešdami pro minią
Tavo svarų kūną, rožę atlape
Ir į pūko lizdą nuotaką pirminę —
Amžinąją ugnį po ruda lape. . .

Buvo karštos lūpos, garbanos geltonos,
Sapnuose minėjai vardą mylimos —
Šiandie nepažįsti nuosavos madonos,
Negali atskirti mamą nuo mamos. . .

Rods, džiaugeisi šlovę žygiais nusipelnęs,
Ropinėjai keliais prie dangaus arčiau,
O dabar prie grabo nekantrauja velnias
Ir į ausį gieda: Oi, greičiau, greičiau! . .

KONTROVERSIJA

Stebiesi, kaip Viešpats ant silpno įniršta,
O meile šėtonas mums širdį supurto,
Kaip didvyris lovoj iš baimės numiršta,
Turtėja teisėjas iš pavogto turto,
Kaip gina vergiją, į laisvę skubėję,
Ir laimė tironą sparneliais apskėtus,
Kaip liesas nudžiūsta, o riebūs riebėja
Ir alkano kąsnį praryja asketas,
Kaip melas sužydi, teisybė supūna, —
Nežinom ir mes, ką paremti:
Ar reikia prakeikti tėvynės komuną,
Ar jai padėkoti už tremtį?

REALISTAS

Rimti poetai regi saulę,
Erdvių žvaigždynus lubose,
Į grabą grimztantį pasaulį
Su meilės pabaiga baisia.

Jie iš vandens suslėgia sūrį,
Paverčia šiaudą rapyra,
O aš sakau: „Ponuliai, sorry,
Prieš mus — vien avino spira. . .“

VINCAS KRĖVĖ
SAVO GYVENIMO SAULĖLYDYJE II

Jo 1944-1954 metų laiškų ištraukos
VINCAS MACIŪNAS

1948.VIII.18. (M. Biržiškai)

[. . . .] Mudu su žmona laikomės neblogai. Paskutiniu laiku daug dirbu. Vasara šiais metais pasitaikė gera, nekaršta, aš atsilsėjau ir dabar noriu užbaigti pirmąją dalį didelio veikalo „Dangaus ir žemės sūnūs". Nors dviejose vietose turėjau pakvietimą atvykti porą savaičių pavasaroti, bet nutariau niekur nevažiuoti, kad laiko nesugaiščiau. Ne visuomet pasitaiko gera darbui nuotaika, taigi noriu ja pasinaudoti. Nedaug galbūt laiko pasiliko gyventi, todėl tenka išnaudoti kiekvieną valandėlę. Tiek daug dar turiu temų ir sumanymų, kad tam reikėtų ilgų ramių metų, o pasitikėti sveikata mano amžiuje jau nebegalima. Šiandien sveikas, kas atsitiks rytojaus dieną, negali žinoti. Kol buvau jaunesnis, nebranginau laiko, o dabar gailiuosi.

Spausdinti čia nėra galimybės, ir nesitikiu, kad atspausdinsiu, ką parašysiu, bet galgi susilauksime, nors negreitai, progos grįžti Lietuvon, o ten galimybė pamatyti atspausdintą, kas yra parašyta, visuomet susiras.

„Mes" čia karo labai nenorime, bet matau, kad jo išvengti nebus galima. Nutęsti — taip. Be karo laisvos tėvynės nepamatysime, nes taikios derybos, kas jas bevestų, mums nieko gero nežada.

Grąžinti mums Tėvynę ir laisvę galės tik tas pats mūsų „bernelis artojėlis", o ne kas kitas. Jis pirmą kartą iškovojo Lietuvai nepriklausomybę, jis ir dabar vienas tik galės tą nepriklausomybę apginti. Be jo mes diplomatams būtume vien mainų bei kitokių machinacijų objektu. [. . . .]

1948.IX.16 (J. Senkui)

[. . . .] Išsiunčiau Jums du paketuku. Manau, kad juos greitai gausite. Sekantį mėnesį pasiųsiu ir p. Grincevičiui. [. . . .] Aš iš savo uždarbio nusistatęs kas mėnesį siųsti po tris siuntinius trims asmenims, o tokių, kuriems norisi pasiųsti, turiu labai daug, buvusių profesorių, literatų draugų, ir džiaugiuosi, kad nors retkarčiais galiu vienam kitam padėti. Mes visi čion atvykę iš Europos buvę dipukai, kaip čia juos vadina, stengiamės padėti, kam tik galime. [. . . .]

1948.X.22 (V. Sruogienei)

[. . . .] Kodėl aš taip ilgai tylėjau, noriu pasiaiškinti, nes būtų man labai skaudu, jei pamanytumėt, kad aš imu Jus užmiršti. Vasarą pagavo tokia darbo nuotaika, kad viską užmiršau, sėdėjau ir dirbau. Net atostogauti niekur neišvažiavau, nors turėjau kelis pakvietimus. Ir šiandien Jums rašau todėl, kad vakar užbaigiau galutinai savo kūrinį, ir šiandien jaučiuosi, kaip naujai pasaulį išvydęs, šį amerikonišką, nes visą laiką, keletą mėnesių, buvau paskendęs visai kitam pasaulyje, lyg šio visai nebuvo. Nuotaika šiandien pas mane tokia, lyg esu grįžęs iš tolimos kelionės ir vis dar negaliu apsiprasti su gyvais žmonėmis. [. . . .]

1948.XI.3 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Mokinuosi anglų kalbos ir pykstu: kokiam velniui mokinuosi? Ar kad su šventu Petru kalbėtis pas dangaus

vartus? Juk jei ten pateksiu, manau, su juo ir lietuviškai galėsiu susikalbėti. [. . . .]

1948.XI.17. (J. Aisčiui)

Matau, kad esate nusivylę, gal net be reikalo. Rašytojų draugijos neveiklumo priežastis glūdi ne mumyse, bet nenormalinėse sąlygose. Sunku ką nors nuveikti be lėšų, be visuomeninės paramos, kurios, kaip jau esu supratęs, negali draugija laukti, jei ji neįsikinkė į kurios nors partijos jungą. Mes galvojome, kad čia, kaip Lietuvoje. Bet lietuviška visuomenė čia tamsi, neapsišvietusi — kalbu ne apie atskirus asmenis, bet apie masę. Vidutinis lietuvis čia, Amerikoje, nors išvaizda atrodo, kaip inteligentas, yra žymiai tamsesnis už tamsiausią ūkininką Lietuvoje. Ir tuo dar blogiau, kad jis save laiko apsišvietusiu, nors nieko neskaito ir nieku nesidomi. Kaip tamsus žmogus, jis laiko visus kvailiais, kas ne taip galvoja, kaip jis. Inteligentų neapkenčia, nes mano, kad jie bedieviai. Bet jo katalikiškoji pažiūra mažai kuo skiriasi nuo bolševikuojančio, išskyrus, kad atlieka visus katalikų tikybos formalius reikalavimus, bet jo sieloje jokios krikščioniškos, nekalbu — meilės, bet užjautimo nėra. Jis neapkenčia visų, kurie ne tokie, kaip jis, ne taip galvoja, kaip jis, ne taip nori elgtis ir laikytis, kaip jis — vienu žodžiu — lygiai, kaip ir bolševikai, neapkenčia kitaip manančių. Tokioje atmosferoje laisvai kūrybai nėra ne tik pagarbos, bet ir vietos.

Važiuodamas Amerikon, aš visai kitaip vaizdavausi sau „amerikonišką" visuomenę, bent lietuvių visuomenę.

Tai ką galima nuveikti šioje atmosferoje? Be to, buvo iš karto padarytos klaidos: pasitikėta p. Tysliavos fantazija. Jo pažadai buvo rimtai traktuojami. Aš apie juos taip nemaniau, bet nenorėjau kalbėti, manydamas, kad galiu apsirikti. Tik dabar matau, kad nebuvau tuo atveju klydęs.

Antra — draugijos valdyba išsiskirsčiusi. Ar tokiose

sąlygose ji gali veikti? Net normaliai sutvarkyta valdyba paprastai būna pasyvi veiklos atžvilgiu; ką draugija nuveikia, tai nuveikia dažniausiai vienas du žmonės jos sąstate — pirmininkas ir sekretorius. Taigi normaliose sąlygose galėjote diktatoriškai veikti, ir reikėjo veikti. Bet abu — pirmininkas ir sekretorius — esate dar nesusigyvenę su aplinkuma, neprisitaikę dar, nenorį įsikinkyti į svetimą Jūsų sielai jungą, todėl prie geriausių pastangų nieko nuveikti negalėjote ir tokioje padėtyje negalėsite. Bet nereikia nusiminti — laikas bėga, ir darbo sąlygos gali pasikeisti. Atsiras daugiau intelektualų iš Lietuvos. [. . . .]

Ką dabar galima būtų padaryti — tai nors retkarčiais leisti biuletenį. Ne spausdintą, to dar nesugebėtumėt padaryti dėl lėšų stokos, bet nors šapirografuotą. Prie jo leidimo pritraukti visus jaunesnius, energiškesnius, kad paremtų kol kas nors straipsniais. Tada galima būtų numoti ranka į vietinę balą ir palikti ramybėje visus tysliavas. Jų nepaveiksi, neperauklėsi. Jie jau persisunkę „amerikoniškomis" nuotaikomis. Gal jos „gyvybinės", bet mums kol kas svetimos ir todėl darbas su jais nebus suderintas, arba. . . arba reikia, kaip sakiau, įsikinkyti į svetimą vežimą vežti. . .

Atleiskite man šiuos mano plepalus. Sėsdamas rašyti, neturėjau omenyje šiaip rašyti, bet kažkaip savaime išėjo — prasivėdino tulžis. [. . . .]

1948.XI.19 (J. Aisčiui)

[. . . .] Gal Jūsų kaledžio bibliotekoje*(17)* susiras pirmasis Nepriklausomoje Lietuvoje pasirodęs literatūros žurnalas labai prozaiško pavadinimo „Skaitymai", kuriuos aš patsai esu redagavęs. Viename to žurnalo sąsiuvinyje, nepamenu

17 Atvykęs Amerikon, Aistis 1946-1952 mokytojavo lietuvių marijonų laikomoje Marianapolio kolegijoje (faktiškai tapusioje jau vidurine mokykla, Thompson, Conn.), kurios bibliotekoje buvo nemaža lietuviškų knygų.

kuriame, yra atspausdinti du vaizdeliai iš mano dar tuomet sumanyto veikalo „Dangaus ir žemės sūnūs". Ach, kaip būčiau Jums dėkingas, kaip būčiau laimingas, jei jį surastumėt ir man pasiųstumėt, kiek tik galima greičiau. Niekuomet neužmiršču Jums šio patarnavimo! Tiek man svarbu šiandien gauti tuos du vaizdeliu. [. . .]

1948.XI.26 (J. Aisčiui)

[. . .] Visai netikėtai gavau pasiūlymą iš Švietimo knygų leidimo komisijos ir iš p. Br. Šulaičio, kad jie yra nusiteikę atspausdinti Vokietijoje mano „Dangaus ir žemės sūnus". Visai to nesitikėjau ir todėl anksčiau nebuvau pasirūpinęs surasti ir šiek tiek pakeisti į tą veikalą įvadą, kuris buvo savo metu išspausdintas viename iš pirmesniųjų sąsiuvinių žurnalo „Skaitymai". Rodos, tie du epizodai pavadinti „Pirmiau, negu amžiai gimę".*(18)* [. . .] vis dar drįstu prašyti pagelbėti man.

Dėl Jūsų sumanymo, apie kurį rašote pirmame laiške, tai yra apie išleidimą nors nedidelio rinkinio-almanacho, man atrodo, kad jis lengvai įvykdomas, jei būtų Europoje spausdinamas. Dalykas tame, kad ten jau atspausdinta mano knyga „Raganius" ir baigiama spausdinti „Šiaudinėj pastogėj". Išleido abi šias knygas p. Br. Šulaitis ir klausia, ką turi daryti su honoraru, kuris man priklauso. Jei Jūs tam pritartumėt, aš norėčiau visą tą honorarą pavesti spausdinimui Jūsų sumanyto leidinio. Manau, kad jo užtektų spaudai apmokėti. O jei kiek pritrūktų, taigi dar ateityje laukia honoraras už „Dangaus ir žemės sūnus". Nemanykite, kad tuo aš save nuskriausiu. Už „Dainavos šalies padavimus" honorarą aš išdalinau D.P. reikalams ir buvau nusistatęs tą pat padaryti ir su honoraru už šias dvi knygas. Bet būsiu labai patenkintas, jei jį galėsiu sunaudoti Jūsų sumanymą

18 „Pirm nei amžiai gimė (iš poemos „Dangaus ir žemės sūnūs")." *Skaitymai*, Nr. 18, 1922, p. 65-72.

įgyvendinti. Kai gausiu Jūsų pritarimą, parašysiu p. Šulaičiui, kad mano honorarą pavedu Jūsų dispozicijai, o ten jau Jūs tarsitės su juo visais spausdinimo reikalais. [. . . .]

[1948.XII.3, pašto antspaudo data] (J. Aisčiui)

Širdingiausiai ačiū, kad pasiskubinote man atsiųsti „Skaitymus". [. . . .] Aš p. Šulaičiui šią dar savaitę parašysiu, kad honorarą, kuris man priklauso, perleidžiu Jūsų dispozicijon. [. . . .] Jei būtų reikalinga medžiagos, norėčiau iš savo pusės dar pasiūlyti, jei tai tiktų Jūsų leidiniui, savo atsiminimų iš pirmos bolševikų okupacijos laikų. Gal tie „atsiminimai" kai ką sujdomintų ir tuo būdu padidintų parduotų egzempliorių skaičių. [. . . .]

1948.XII.18 (J. Aisčiui)

Džiaugiuosi, kad almanacho spausdinimo reikalas jau susitvarkė, ir galėsime apsieiti dabar be materialės vietinių mecenatų ir cenzorių paramos, vadinasi, jusimės savistovesni. [. . . .] Galėčiau duoti, kaip Jums jau esu rašęs, šiek tiek atsiminimų apie vyriausybės sudarymą, A. Smetonai iš Lietuvos pasitraukus. [. . . .] Kitai knygai pasižadu jau pateikti daugiau medžiagos, tiek literatūrinio pobūdžio, tiek gal pasiseks ir šiokį tokį straipsnelį suraizgioti. Labai mane kutena noras parašyti apie ištautinimo darbą, kurį čia atlieka taip vadinamos lietuvių parapinės mokyklos. [. . . .]

1949.I.2 (J. Aisčiui)

Labai džiaugiuosi, kad Jums sekasi. Aš bijojau, kad leidinio reikalą gali sutrukdyti medžiagos stoka, o iš Jūsų laiško tenka patirti, kad jos turite net per daug. [. . . .]

1949.I.14 (V. Sruogienei)

[. . . .] Kaip man šiandien skaudu, kad beveik trys tomai, jau spaudai paruošti, iš valdininkų gyvenimo žuvo: pasiliko

Lietuvoje, nors, kaip tuomet atrodė, saugiose rankose, bet kas gali šiandien būti saugus.*(19)* Nuorašai, kuriuos išsivežiau, pražuvo man drauge su visu lagaminu, su kostiumais pakelyje, rodos, visai netolimos kelionės metu, jau karui pasibaigus: iš Zell am See į Zalcburgą (tik 125 kil. tiesioginio kelio). [. . . .]

1949.II.4 (A. Garmui)

[. . . .] Kai atvažiavau čion, tikėjausi, kad neužtruksiu čia ilgai, ir susiras sąlygos, kurios suteiks mums galimybę galvoti apie sugrįžimą į savo tikrą Tėvynę. Bet šiandien matau, kad nėra ir ilgai dar gali neatsirasti tų galimybių.

Jau išėję iš apyvartos diplomatai, kad greičiau „laimėtų karą", atidavė bolševikams visą vidurinę Europą. Naujiesiems diplomatams jų laurai neduoda ramybės ir jie žūt būt nori „laimėti taiką". Tuo tikslu jie, matyti, nutarė paaukoti raudonajam „draugui" kinus su visa rytine Azija. Matyti, mano, kad tas „draugas" įklimps ten ilgiems metams, kol suviršKins naują lobį. Jis bus todėl priverstas tapti nuolaidesnis Europoje, ir šioje plotmėje galima bus dešimčiai-penkiolikai metų „įgyvendinti taiką", suprantama, nereikalaujant iš jo grąžinti, ką jis dabar jau turi; tik nesiekti pagrobti tuos kraštus, kurių iki šiol nespėjo pagrobti.

19 Redakcijos pastabose prie Vilniuje 1965 m. išleistos Krėvės apsakymų knygos *Likimo žaismas* nurodyta: „Į šį rinkinį sudėti V. Krėvės apsakymai, kuriuose vaizduojamas Lietuvos valdininkijos gyvenimas buržuazijos valdymo metais. Rinkinyje visi apsakymai spausdinami pagal V. Krėvės rankraščius, laikomus LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne. Apsakymai jame sudėti tokia tvarka, kokia nurodyta paties autoriaus". Rinkinyje yra 11 apsakymų, iš kurių 4 jau buvo paties autoriaus paskelbti periodikoje 1935-1940 m. Kadangi savo laiške Krėvė minėjo tris rankraščių tomus, gal jis buvo parašęs daugiau kaip 11 apsakymų, išspausdintų knygoje *Likimo žaismas*.

Šiandien jau prasidėjo tų tikslų vykdymas. Taip aš manau. Tik vykdoma nedrąsiai, nes reikia skaitytis ir čia su visuomenės nuomone, kuri iki šiol kitaip buvo nuteikiama. Todėl bandymai daromi ne tiesioginiai, bet per „žurnalistus". Pasibaigs viskas, suprantama, tiesioginėmis derybomis, kurių metu raudonieji „draugai" apgaus mūsų diplomatus, daug išsiderės už pažadus įvairių nusileidimų, kurių iš anksto bus nusistatę nevykdyti, kaip jie paprastai daro.

Kas bus toliau — po dešimties, po penkiolikos metų, tokiu keliu einant, čia niekas negalvoja. Pirmiausia visi čia gyvena tik šia diena. Kodėl kitaip turi jausti diplomatai? Antra vėl — visi pasitiki nesugriaunama krašto galybe ir absoliučiu jo saugumu. Vadinasi, nėra reikalo galvoti apie save, o kaip bus su kitais kraštais, visai nesvarbu. Kiekvienas turi sau gyventi ir savimi tik rūpintis. Jei kitaip kalbama, tai juk negalima apsieiti be gražių pareiškimų, kilnių pasisakymų: jie būtini, kad už jų galima būtų paslėpti egoistinius, visai priešingus tiems pareiškimams tikslus.

Priplepėjau daug, o visa tai Jums gal visai neįdomu. Čia gyvenu labai vienišai, nėra su kuo net žodžiu pasikalbėti, todėl štai ir atsiranda noro nors laiške išdėstyti savo mintis ir jausmus. Be to, gaunu laiškų iš Europos, iš kurių spėju, kad ten žmonės dažnai būna paniškai nusiteikę dėl karo grėsmės, o, kaip matote, aš visai netikiu, kad toji grėsmė būtų reali ir kad būtų pamato pasijusti Europoje nesaugiai.

Apie save rašyti netenka daug: gyvenu, dirbu, truputį rašau. Jaučiuosi sveikatos atžvilgiu gerai. Dirbu beveik tą patį darbą, kurį dirbau Lietuvoje, tik čia darbas neteikia jokio malonumo, nepagauna sielos.

Kultūrinio gyvenimo čia nėra. Su senesniais, seniai jau čia atvykusiais lietuviais nesiranda bendrų žodžių, jaunoji karta visai svetima Lietuvai ir lietuvių dvasiai, atvykusiųjų D.P. maža*(20)* ir jie išsklaidyti, užimti sunkiu, neįprastu fizi-

20 1949-1950 m. „dipukams" jau masiškai pajudėjus Amerikon, ir Filadelfijon atvyko daugiau lietuvių, kurių tarpe buvo Krėvės

niu darbu dėl duonos kąsnio.

Su svetimaisiais dar mažiau galima rasti bendro. Juk mes, lietuviai, nieko neturime, vadinasi, esame žemiausioje papėdėje visuomeninės piramidės. [. . . .]

1949.II.7 (P. Skardžiui)

[. . . .] Nenusivilkite, jei teks ilgiau pabūti Europoje. Čia irgi balti pyragai nelaukia. Ten Jūs jaučiatės visgi žmogumi, inteligentu, profesoriumi. Čia visa tai nieko nereiškia. Mokslas, talentas neturi jokios reikšmės, o vien tik doleris. Pagal jį tik vertinami čia žmonės. O kadangi mes nieko neturim, todėl atsiduriam pačioje visuomeninės piramidės papėdėje. Esame niekas, nulis. [. . . .]

Dabar dėl mano veikalo. Jį spausdinti pasiūlymas mane užklupo visai netikėtai. Apie spausdinimą aš ir galvoti nedrįsau. Rankraštis todėl buvo beveik juodraštyje, ir turėjau labai skubėti jį perrašyti mašinėle. Neturėjau laiko net paskaityti atidžiai, kas buvo perrašyta, nes mane ragino paskubėti ir siųsti jei ne visa, tai nors jau perrašytas dalis.

Ko Jūsų prašysiu, tai pirmiausia ištaisyti dzūkizmus (sakytau, matytau). Manau, kad šiame veikale jie ne vietoje. Vėliau aš ir pats jų vengiau, bet pirmuose puslapiuose jų yra apsčiai.

Kaip reikia rašyti: pharushimas, parušimas, parusimas, sikeris ar šikeris, heena ar geena ir visi kito rašymo klausimai tenka spręsti Jums. Kaip nustatysi, taip bus gerai. Tuose klausimuose Jūs man esate autoritetas, ir prieštarauti neišdrįsiu.

Norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį tik į stilių ir kalbos struktūrą. Mano noras — sukurti orientalinį, biblijinį stilių,

---

pažįstamų iš Kauno ir Vilniaus laikų, taip pat iš Lietuvos universiteto profesūros. Krėvė nebebuvo tada toks vienišas, kaip pirmiau.

kurio pavyzdžio lietuvių literatūra neturi. Skvireckio [!] vertimas, o ypač Naujas Testamentas, ištaisytas, nieko bendro su tuo stiliumi neturi. Gal man ne visai pasisekė. Taigi būkite atlaidus man šioje srityje ir, kiek galima, nekeiskite kalbos struktūros. [. . . .]

1949.II.22 (J. Aisčiui)

Džiaugiuosi, kad Jums pasisekė paruošti, suredaguoti pirmą almanacho knygą. Tikiuosi, giliai tikiuosi, kad ji nebus paskutinė.

Vis mane ima abejonė dėl mano straipsnio, kurį patalpinti manote net pirmoje vietoje. Ne todėl panorėjau jį išimti iš „apyvartos", kad jame kai kas nepatiko atstovybei. Ponas atstovas*(21)* iš tikrųjų prašė tik išbraukti Merkio atsiliepimą apie Smetoną. Suprantama, tai gana sunku padaryti, nutylėti faktą, kuris buvo. Be to, reikėtų tada gal išbraukti ir atitinkamą vietą apie Smetoną ir Šilingo pareiškime, kur jis vis užgiria Smetonos pasišalinimą iš Lietuvos. Asmeniškai dėl to pareiškimo aš visai sutinku su Šilingo nuomone ir žiūriu šiandien kaip į didelę mūsų nelaimę, kad jau neturime Smetonos savo tarpe. Manau, kad A. Merkio pareiškimas — tai tik jo nervų reikalas. Bet šiandien mane kitas dalykas labai jaudina. Juk Šilingas ir Merkys yra šiandien bolševikų rankose. Mane baimina, kad šis mano straipsnis gali katastrofiškai atsiliepti į jų likimą. [. . . .] Pagalvok, mielas Jonai, ir gerai pagalvok, ar turime teisę neišimti to mano nelemto rašinio dėl šių motyvų. [. . . .]

1949.III.3 (A. Kairiui)

[. . . .] Iš antrosios [*Dangaus ir žemės sūnų*] dalies galėčiau kai ką Jums pasiųsti, bet bijau, kad dėl to netektų susilaukti nemalonumų. Gerai atsimenu, kaip smarkiai buvome išbarti

21 Lietuvos atstovas Vašingtone Povilas Žadeikis (1887-1957).

katalikiškojo „Garso"*(12)* dėl vienos ištraukos, kuri buvo „N. Aušroje", išspausdinta. [. . . .]

1949.IX.23 (J. Aisčiui)

[. . . .] Norėčiau Jūsų pasiklausti, kaip yra su Jūsų sumanytu savo laiku almanachu, kuris buvo numatomas išleisti Vokietijoje. [. . . .]

1949.X.17 (M. Biržiškai)

Siųsdamas Jums čekį, aš truputį bijojau, kad neužsigautumėt, bet neturėjau laiko anksčiau atsiklausti. Šiandie esu labai patenkintas, kad mano mažą patarnavimą priėmėt ramiai. Norėčiau Jūsų prašyti, kad taip pat ramia širdimi parašytumėt man, jeigu ir toliau būtų Jums reikalinga piniginė parama. Aš labai gerai suprantu, kaip sunku čia įsitaisyti, o ypač senyvam amžiuje, ir todėl manau, kad mes visi XIX amžiaus epigonai turime vienas kito laikytis ir kits kitą remti, kol turime galimybės.

Čia dolerio kraštas. Nors yra ir čia daugel gerų žmonių, bet medžiaginiai ką nors paremti nemėgsta. Tuo mes, iš Europos išeiviai, nuo jų skiriamės, kad negyvename vien tik dėl dolerio, nesame prie jo prisirišę ir nevertiname kitų pagal jo turimą dolerį. [. . . .]

Aš, kaip visuomet, gyvenu nuo visų nuošaliai, jokių pažinčių neužmezgiau ir niekieno simpatijų neįsigijau. Bet manau, kad mano amžiuje tai ir nesvarbu. Šiandien iš gaunamo atlyginimo gyventi galiu, o kas bus, kai man sukaks 70 metų ir turėsiu pasitraukti iš universiteto, tuo dabar dar nesirūpinu per daug. Blogiausiu atveju galėsiu grįžti Lietuvon, jei ten ne gyventi, tai nors mirti. O gal iki to laiko ir Lietuva taps laisva, ir mes, nors seni, bet pasirodysim dar Jai reikalingi ir grįšime ne tik mirti, bet ir dirbti, padėti atstatyti ten tai, ką kultūros srityje yra sugriovę svetimi. [. . . .]

[*1949.XI.13*, pašto antspaudo data] (A. Vaičiulaičiui)

Širdingai džiaugiuosi ir sveikinu Jus su naujomis ir sunkiomis [*Aidų*] redaktoriaus pareigomis. [. . .] Šiandien dar negaliu sušelpti Jus savo raštais. Nesinori šiuo metu blaškytis, kol nesu užbaigęs antrosios „Dangaus ir žemės sūnūs" veikalo dalies. Gi ištraukos iš tokio neaiškaus katalikybės atveju veikalo galėtų sudaryti Jums tam tikrų nepatogumų. [. . .] Bet tikiuosi, kad ateityje ir mano pavardė nebus svetima Jūsų redaguojamam laikraščiui. [. . .]

1950.III.23 (A. Vaičiulaičiui)

[. . .] Mano gyvenime nieko nepasikeitė. Sėdžiu ramiai, laikau universitete paskaitas, truputį rašinėju, dažniausiai vis kamuoju nelaimingus „Dangaus ir žemės sūnus". Norėtųsi nors kitais metais atspausdinti antrąją dalį. Bus malonu man paskaityti Padalskio[!] straipsnį. Asmeniškai jį pažįstu, ir man atrodė, kad jis nepiktas, todėl ir nemanau, kad jo straipsnis būtų labai piktas.*(22)* Bet jeigu ir būtų piktas, aš neužsigausiu — nesu pripratęs užsigauti kritika. Jei ji būna pamatuota,

---

22 Č. Grincevičius, gyvenęs su Krėve Glasenbacho stovykloje, rašė, kad Krėvė apie *Dangaus ir žemės sūnus* „nemaža diskutavo ir su vysk. V. Padolskiu, kuris dažnai iš Vokietijos pas mus atvažiuodavo. Su vyskupu dėl kai kurių kontroversinių vietų, kurios jau buvo atspausdintos mūsų „Tėvynėn" žurnale, nesutarė" (Č. Grincevičius, „Didysis tremtinys Alpių papėdėje", *Draugas*, 1952.X.20). Savo straipsnyje „V. Krėvės Dangaus ir žemės sūnūs" (*Aidai*, 1950, Nr. 5) Padolskis, šiaipjau pripažindamas Krėvės veikalui meniškumą ir žodžio puošnumą, priekaištavo, kad „religinėje srityje jis eina aiškiu racionalizmo keliu, kiekvieną stebuklingą reiškinį, mums žinomą iš evangelijų, stengdamasis išaiškinti natūraliai", todėl „katalikui jo kūrinys bus nepriimtinas".

bent man taip atrodo, imu ją dėmesin, o jei ne — numoju ranka, ir tiek. [. . . .]

1950.V.7 (A. Vaičiulaičiui)

Širdingai Jums dėkoju už laišką ir Jūsų gerus mano atžvilgiu norus, tik, deja, nenorėčiau jų išnaudoti savo labui. Kreiptis pas pranciškonus — reikštų kalbėti apie suteikimą man labdarystės, kurios iki šiol iš nieko dar nebuvau priėmęs. Gal ateis laikai, kada teks savimeilę atidėti į šalį, bet kol kas dar galiu gyventi be to. Todėl prašau Jūsų, nesirūpinkite šiuo reikalu.*(23)* [. . . .]

Apysaką ruošiu, bet blogiausia, kad ji auga ir beaugdama netenka apysakos ypatybių ir virsta greičiau reportažu, negu apysaka.*(24)* Atrodo, kad bus apie 30 mašinėle rašytų puslapių ir savo turiniu (politiniu) gal Jums ir netiks. Be to, manau, kad ir mano vardas gal ne visai tinka Jūsų žurnalo puslapiams, ypač po to, kai pasirodė „Dangaus ir žemės sūnūs". Iš straipsnio, tilpusio trečiame sąsiuvinyje apie literatūros reikšmę, matau, kad minėti mano pavardę vengiama.*(25)* Tas pats apsireiškimas man buvo gerai žinomas ir Lietuvoje, kur vengė kritika tiek dešinioji, kiek ir kairioji, „populiarizuoti" ir mano kūrybą ir mano asmenį.

Jeigu tai nėra taip, kaip aš manau, pasistengsiu Jūsų nuožiūrai pasiųsti savo apysaką (ji politinio turinio). Tai yra

23 Vaičiulaitis, rodos, bus tarpininkavęs, kad Krėvienė galėtų paatostogauti vasarą pas pranciškonus Kennebunkporte, Me.

24 Tai *Pagunda*, pirmą kartą išspausdinta Čikagos *Naujienose* (1950, Nr. 184-200) Vinco Baltaūsio slapyvardžiu.

25 Čia Krėvė turėjo galvoje J. Griniaus straipsnį „Meno reikšmė tautai" (*Aidai*, 1950, Nr. 3), ne be pagrindo pasigesdamas savo vardo šiame sakinyje: „Juk šiandieną Valančiaus, M.K. Čiurlionio, Maironio, Šatrijos Raganos, Putino, B. Sruogos ir F. Kiršos, B. Brazdžionio ir J. Aisčio kūrinius mėgsta ir brangina įvairių profesijų ir partijų lietuviai".

pirmas bandymas ir todėl gal nevykęs. Man pačiam apie tai spręsti sunku. [. . . .]

1950.VI.4 (M. Biržiškai)

[. . . .] Nuo pat Naujųjų metų gyvenu iki šiol gera kūrybine nuotaika ir daug dirbu. Kas svarbiausia, kad tas darbas manęs nevargina. Gyvenu lyg kitame pasaulyje, užmiršęs šių dienų gyvenimą. Tik nežinau, ar tokia nuotaika ilgai tęsis. Ir kaip sveikata leis toliau taip dirbti. [. . . .]

[*1950.X.19*, pašto antspaudo data] (J. Aisčiui)

[. . .] Mes čia, ne aš, suprantama, kuriame aukštuosius lituanistikos kursus.*(26)* Paskaitas pradėsime šio mėn. 28 d. Lietuvių kalbą, kalbos istoriją skaitys prof. A. Sennas, A. Salys ir Dambriūnas, Lietuvos istoriją Puzinas ir Vasiliauskas [vėliau A. Vasys], literatūros istoriją Maciūnas ir aš. Kiek tai mums pasiseks, pamatysime vėliau. [. . .]

1950.XII.30 (J. Aisčiui)

[. . . .] Gyvename nemalonius laikus; gal nemaloniausias dalykas, kad mūsų likimas priklauso nuo žmonių, kurie stovi priešakyje galingų valstybių, o patys jie tokie mažyčiai siela ir protu ir tokie nereikšmingi ir neryžtingi. Be to, jiems svetimas savigarbos jausmas. [. . . .]

[195-] (laiško be datos ištrauka, išspausdinta A. Krauso straipsnyje „10 metų be Krėvės", *Mūsų pastogė*. Sydney, 1964, nr. 28)

[. . . .] Pabėgėliams, netekusiems savo tėvynės, visur sunku, visur nelinksma, visur viskas svetima. Čia, Jungtinėse [Krėvės laiške turbūt buvo: Suvienytose] Valstybėse, nors

26 Tai ciklas paskaitų, kurias Filadelfijoje gyvenąs lituanistai nuo 1950 rudens ligi 1951 pavasario skaitė savaitgaliais Šv. Andriejaus parapijos patalpose.

materialiniu atžvilgiu geriau, negu kitur. Čia lietuvių daugiau nuo senų laikų, čia nėra vienalin[ijin]ės tautinės masės, yra tik įvairių įvairiausių tautų mišinys. Todėl niekas čia nežiūri į mus, pabėgėlius iš Lietuvos, kaip į kitataučius, dargi nepageidaujamus, [. . . .] žemesnės rūšies žmones. Kas čion atvyko ir čia apsigyveno, yra „amerikonas", kaip ir visi kiti. Todėl taip vadinamieji dipukai čia greitai įsijungė į bendrą krašto gyvenimą. Žymi dauguma, kurie sveiki ir stiprūs, įsitaisė gerai, spėjo jau įsigyti namukus, automobilius ir materialiniu atžvilgiu nesiskiria nuo kitų „amerikonų". Bet dvasinio peno čia netenka ieškoti. Visų penas, siekimų, troškimų ir svajonių objektas yra doleris ir vien tik doleris. Šiuo atveju dipukai irgi savo žymioje daugumoje spėjo gerokai suamerikonėti, netgi pralenkti seniau čion atvykusius. Ir jų tarpe, kaip ir visos Amerikos kitų gyventojų tarpe, kiekvieno žmogaus vertė pareina visiškai vien nuo to, kiek jis uždirba ir kiek turi susikrovęs dolerių. Kito masto čia vertinti žmogų nėra. Todėl dvasinis gyvenimas čia apmiręs. Galima sakyti, jo visai nėra, ir platesnėms masėms dvasinės vertybės visai nesuprantamos. Žmogui, kuris nesugeba atprasti europiškai galvoti ir justi, čia labai sunku ir nuobodu.

[1951?] (V. Sruogienei)

Didysis Šeštadienis. Sėdžiu namie vienas, tylu ir taip liūdna. Prisimenu Kauną, Vilnių, Balį [Sruogą], Karsaviną,*(27)* kurių jau nepamatysiu, kaip nepamatysiu ir Lietuvos ir viso, kas buvo miela ir brangu. Kaip čia viskas pilka, neįdomu ir nuobodu. Jaučiuosi, kad esu visiems svetimas, neįdomus, ir man visi svetimi ir neįdomūs — vis jauni žmonės, gyveną savu gyvenimu, savomis viltimis, svajonėmis apie ateitį — man ateities nebėra, ir geriau apie tai visai negalvoti.

27 Leonas Karsavinas (1882-1952), istorijos profesorius, su kuriuo Krėvė Kaune ir Vilniuje artimai draugavo. Likęs Lietuvoje, buvo paskiau išvežtas Vorkutos stovyklon, kur ir mirė.

Gal esate supykusi, kad ilgai neatsiliepęs esu į Jūsų laišką. Pernai vasarą dirbau, ir todėl šiemet jaučiuosiu labai pavargęs. Į paskaitas reikia ruoštis, o jokių knygų, kurios man pagelbėtų, nėra — viską reikia iš atminties. Nuo to dar labiau pavargstu. Nenoriu apsileisti ir literatūros srityje. Kai užeina nuotaika, savaitėmis dirbu, nuo rašomojo stalo neatsitraukdamas, ir taip nusivarau, kad nei skaityti, nei net laiško parašyti, nei su žmonėmis pasikalbėti jau nesugebu. Nuo Kalėdų iki velykinių atostogų nesu niekam nieko parašęs, nei į vieną laišką neatsakęs. Štai ir yra priežastis, kodėl tiek ilgai tylėjau, į Jūsų laišką neatsakydamas. Be to, gyvenimas tokis vienodas, neįdomus, viena diena panaši į kitą, kad iš tikrųjų ir rašyti nėra apie ką. Gal tik apie tai, kad esu sveikas, fiziniai jaučiuosi gerai, bet tai juk kitiems visai neįdomu. Kada kartais pagalvoji, kad nereikalingai gyveni, bet ir tai net man pačiam neįdomu, nes vis tiek gyventi norisi, todėl dirbu, stengiuosi, kad antra dalis (Dangaus ir žemės sūnūs) neišeitų silpnesnė, negu pirmoji. Kartais pagalvoji, kad visas šis darbas yra nereikalingas — gal nebus, kas skaitytų. Bet tokias mintis genu lauk. Nenoriu patekti bevilčiam pesimizmui į rankas. [. . . .]

1951.VIII.17 (A. Vaičiulaičiui)

Negrąžinu Jums mano „lyrinės kūrybos" pavyzdžių, nes manau, kad toji „kūryba" visai netinka Jūsų ruošiamai antologijai.*(28)* Pirmiausia — tie liaudies dainų pamėgdžiojimai meno atžvilgiu nėra vertingi ir tik sužalotų rinkinį. Panašios rūšies „lyrinius kūrinius" galima buvo talpinti į antologijas metų 40 atgal, kada beveik nieko geresnio nebuvo, bet ne šiandien. Ir tada patalpino be mano žinios, tik

28 Krėvės knygoje *Sutemose; pasakos ir dainos* (išsp. 1921 kaip Krėvės *Raštų* I tomas) yra skyrelis „Liaudies stygomis", iš kurio norėta įsidėti eilėraščių Aisčio ir Vaičiulaičio parengton *Lietuvių poezijos antologijon* (1951).

dėl vardo. O mano vardas liko Lietuvoje, čia atsivežiau tik pavardę, kuri jau nieko nereiškia. Antra vertus, tos dainelės visai nebūdingos mano kūrybai, vadinasi, klaidintų skaitytoją, kuris nėra susipažinęs su esmine mano kūryba. Labai Jus todėl prašau nieku būdu netalpinti jų į antologiją. Būsiu Jums ir Aisčiui dėkingas, jei mano prašymo paklausysite. [. . . .]

1951.XII.25 (F. Kiršai)

[. . . .] Jūsų laiškas buvo man maloni staigmena, nes nesitikėjau gauti. Jis priminė laimingesnius laikus, kurie praėjo ir, manau, nepasikartos. Sau asmeniškai aš nieko nelaukiu, nes viskas praeityje. Bet tai nesvarbu ir niekam neįdomu. Norėčiau tik kad jaunesnieji susilauktų geresnių laikų ir, suprantama, ne gerbūvio čia, Amerikoje, turiu omenyje, bet grįžti į Tėvynę galimybės. [. . . .]

Aš pasenau, netekau jėgų ir noro dirbti. Į mano darbą universitete, kuris dėl mano amžiaus turi sekančiais metais pasibaigti, žiūriu, kaip į naštą, kurią priverstas esu tempti dėl kąsnio duonos. Ką darysiu, kai pasibaigs mano darbas universitete, nenoriu galvoti. Gal apie tai pagalvos likimas. [. . . .]

1951.XII.26 (M Biržiškai)

[. . . .] Universitete dirbu, kaip dirbau. Tai mano ten buvimo priešpaskutiniai mokslo metai; 1953 metais po pavasario semestro turėsiu dėl amžiaus pasitraukti. Dirbu, nors labai lėtai, ir savo asmeninį darbą literatūros srityje, nors to, ką dabar dirbu, spausdinti Amerikoje neketinu. Jaučiuosi neblogai, esu Volterio padėtyje. Noriu ramiai gyventi, nieku nesirūpindamas, tuo labiau galiu ramiai jaustis, kad manim niekas nesidomi. Ir man tai leidžia sąžinė irgi mažai domėtis. Politiniai ginčai, kurie čia vedami, man atrodo bereikšmiai. Mums teks dar ilgai laukti čia, kol atsiras galimybė grįžti

Lietuvon, o per tą laiką visus užmirš, ir jauna karta, kuri Lietuvoje dabar kitaip auklėjama, apie savo senus veikėjus nieko nebežinos, net jų pavardžių, ir kurs pati savo gyvenimą, senų nebejsileisdama. Manau, kad partijų vadai ir pačios nūdienos partijos ten neras savo veiklai vietos. Jei vietinė naujoji karta nesugebės suorganizuoti jėgos valstybei atstatyti ir ją apginti, būsime parduoti galingesniesiems, kurie senųjų neįsileis į Lietuvą „dėl šventos ramybės". [. . . .]

Abelnai norėtųsi ramiai pagyventi, nesipykti su nieku, ir esu kol kas patenkintas, kad visi mane palieka ramybėje. Ypač bijau „politikų". Pabuvojau vieną kartą politiku ir taip „apsišutinau", kad dabar tos politikos bijau, kaip velnias kryžiaus. [. . . .]

1952.IV.9 (M. Biržiškai)

[. . . .] Dabar šiek tiek su akimis pagerėjo, bet negaliu atprasti tinginiauti vakarais — ir vėl bėda. Rašau atsiminimus, kad įsitrauktau į darbą. Dabar apie Klaipėdos atvadavimą. Nemaniau rašyti, nes žinojau, kad viskas buvo padieniui užrašyta ir Klimaičio ir Šaulių sąjungos.*(29)* Kur Klimaičio užrašai, dabar nežinau. Ar Šaulių sąjungos

29 Klaipėdos sukilimo metu Petras Klimaitis (1883-1940) buvo Lietuvos Šaulių sąjungos viršininkas, o Krėvė sąjungos pirmininkas. Ilgametis šaulių veikėjas, o Klaipėdos sukilimo metu Šaulių sąjungos atstovas prie Vyr. Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto Aleksandras Mantautas-Marcinkevičius (beje, su Krėve pasipažinęs dar Pirmojo pasaulinio karo metu Kaukaze) rašė: „Be Krėvės, jojo bendradarbių ir be jo vadovautos Šaulių sąjungos Klaipėdos sukilimas nebūtų įvykęs [. . . .] Kalbant apie Krėvę, man kai kada atrodo, kad jis pačios Apvaizdos buvo siųstas Šaulių s-gon anuo kritingu laiku" (žr. jo str. „Šaulių sąjunga Klaipėdos sukilime", kolektyvinė knyga *Nepriklausomai Lietuvai*. Čikaga, 1965, p. 324). Savo tuose atsiminimuose Mantautas citavo ištraukas iš Krėvės atsiminimų rankraščio, kurį jam buvo paskolinusi M. Krėvienė.

archyvuose deponuoti užrašai užsiliko, irgi neturiu žinios. Skelbti tuomet ir vėliau visko, kaip įvyko, nebuvo galima dėl politinių sumetimų. O čia tiek melo prirašyta, tiek prisiplakusių atsirado, kurie savo laiku ne tik piršto nebuvo prisidėję, bet ir žinote nežinojo nieko, kad net pikta pasidarė. Atsiminimų dabar neskelbsiu, paliksiu ateičiai. Originalą paliksiu sau, kopiją deponuosiu galbūt Pennsylvanijos universitete.

Vėliau rašysiu apie santykius su lenkais, apie Pilsudskio pastangas derėtis su lietuviais ir Lietuvos vyriausybe. Visa tai aprašyta M. Römerio atsiminimuose, bet kas su tais atsiminimais atsitikti galėjo, irgi nėra žinios. Jie buvo deponuoti Kauno universiteto bibliotekoje, bet manau, kad ten nepasiliko. Tikiuos, kad jie nesunaikinti ir Römerio paslėpti saugioje vietoje. Bet jeigu pranyktų, tai nors tie epizodai, kuriuos jis man pasakojo, arba tie įvykiai, kuriuose aš betarpiškai dalyvavau tarpininkaudamas, teužsilieka ateičiai. Suprantama, kad ir šių atsiminimų dabar nespausdinsiu, jei pasiseks juos baigti. Pasielgsiu, kaip su anais apie Klaipėdos atvadavimą.

Ateityje, ramesnėje nuotaikoje, o gal ir atsiradus užrašams, dėl kurių šiandien esu netikras, istorikai palygins ir ištaisys, jei kur mano bus suklysta. O suklysti labai galiu, nes tenka rašyti iš atminties, neturint po ranka net tam tikrų įvykių datų.

Aš niekuomet ankščiau nebuvau manęs, kad pan Onufry Zagloba*(30)* labiau lietuvių, o ne lenkų pamėgimą girtis atstovauja, bet čia, Amerikoje, patyriau, kad klystu. [. . . .]

[*1952.VIII.25*, pašto antspaudo data] (V. Sruogienei)

[. . . .] Dabar trečia valanda nakties. Visi miega, ramu, ir gal pasiseks man baigti mano laišką. Rašau šiuo laiku todėl, kad

30 Zagloba — populiarus žinomojo lenkų rašytojo H. Sienkevičiaus istorinių romanų personažas, didelis pagyrūnas.

pasisapnavo man Balys. Jis skundėsi, kad visi jį apleido, pamiršo ir niekas neatsilanko. Jis kalbėjo, gulėdamas lovoje, ir aš stengiausi jį nuraminti. Jis buvo apsiverkęs, ir man atrodė, kad prakaitas buvo aprasojęs jo veidą, kurį aš ėmiau ir paglosčiau, bet kakta buvo šalta. Aš prisiminiau, kad jis juk yra miręs, nusigandau ir prabudau. Tas sapnas mane taip paveikė, kad aš prabudęs net apsiverkiau. Pagailo man Balio ir pajutau tokį ilgesį, kad negalėjau gulėti, atsisėdau ir ėmiau šį laišką rašyti. Och, kaip gaila tų praėjusių dienų, kuomet visuomet buvome drauge, tų dienų, kurios nebesugrįš, ir tų brangių vietų, kurių gal nepamatysiu.

Aš nenorėjau Jums rašyti apie šį sapną, kad nejaudinčiau Jūsų, bet man taip pagailo ir Balio ir savęs, kad neiškenčiau. Manau, kad gal man anksčiau už Jus visus teks su juo pasimatyti. . . Gal ir neilgai teks laukti. . .

Atleisk man, miela, brangi Ponia Vanda, kad aš prapliupau, kaip nuskriaustas mažas vaikas. Gal tikrai jau esu suvaikėjęs, [. . . .]

[*1952.X*] (P. Žadeikiui)

(Šiame laiško juodraštyje kai kurie žodžiai ar sakiniai yra suskliausti. Matyt, jie buvo išbraukti pasiųstame laiške, jei jis iš viso buvo pasiųstas)

Ponas Ministeri!

Dėkoju už sveikinimus. (Šia proga negaliu nepareikšti apgailestavimo dėl pono B. Barausko*(31)* žygio, kuriuo jis lyg ir privertė Tamistą atsiliepti į mano minėjimą.)

Tamistos, ponas Ministeri, pareikštas priekaištas, kad aš „buvau įveltas į mūsų raudonųjų kaimynų agresiją prieš Lietuvą", yra neapdairus ir neatitinka tikrenybei: aš nebuvau

31 Benediktas Babrauskas (ne Barauskas, 1910-1968) 1950-58 Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas.

„įveltas", bet pačių lietuvių patriotų įprašytas,*(32)* priverstas, kaip ir ponas Ernestas Galvanauskas, pasiimti tas sunkias ir

32 Krėvė pasakojo Vyt. Mykolaičiui: „. . .buvau iškviestas pas p. Merkį į prezidentūrą. Jis primygtinai spyrė mane sutikti eiti [vad. liaudies vyriausybėn]. Tarp kita ko jis pridūrė: ar būsią geriau, *jei ton vieton atsisės komunistas, kuriam Lietuvos* reikalai nerūpi. [. . .] Nuvykau pas St. Šilingą. Šis nedvejodamas man pasakė: ‚Turi sutikti.' Vėliau kreipiausi į L. Bistrą, dr. K. Grinių. Ir čia tas pat: — sutik" (Vyt. Mykolaitis, „Fragmentai iš *mano* pašnekesių su Vincu Krėve", *Aidai,* 1957, nr. 9, p. 425-426).

Tuo pat laiku, kai Krėvė rašė aną atsakymą Žadeikiui, Biržiška tikino Krėvę (1952.X.13): „Tamsta ne tik kaipo *grožinis, literatūrinis kūrėjas mūsų istorijoje turi aiškią kortą,* [. . . .] bet ir kaipo lietuvis-visuomenininkas gali pakelta galva jon įžengti. Aš žinau, kokius priekaištus tuo atžvilgiu Tamistai darė, daro ir darys [. . . .]. Politikų teisimai ir sprendimai — tai viena, o Tamsta *dėl būsimojo istorinio tautos Tamstai verdikto* gali būti ramus. Aš gerai atsimenu ir niekados nepamiršiu, kai gerokai jau po Tamstos ministeriavimo — po visų visuomenėje kalbų, gandų ir jaudinimosi — universitetinio jaunimo, to karščiausio, atviriausio ir smarkiausio Tautos dalinio Tamsta buvai karštai sutiktas — jis Tamstą suprato geriau (gryniau, švariau ar kaip čia dar pasakius) už mūsų politikus, o jei blozneliai suprato, nebeblozniškoji Tautos istorija irgi supras ir nulenks prieš Tamstą galvą".

Vienas [illegible]nų laikų liudininkas šiaip prisiminė Vilniaus studentų Krėvei pareikštą meilę ir pagarbą: „Pagaliau Krėvės vardą Vilniaus un-to studentai ims minėti su didele pagarba, jį patį laikys drąsumo pavyzdžiu. Šito Krėvė susilauks po to, kai jau 1940 m. vėlybą rudenį vieno mitingo metu universiteto salėje jis kalbės studentams apie reikalą kurti savitą socializmą, bet ne skolintą perdirbinėti ar aklai kopijuoti. Ir užbaigė jis šią kalbą ne įprastiniu pagarbinimu ‚tegyvuoja partija, tegyvuoja draugas ir mokytojas Stalinas', o šūkiu — ‚tegyvuoja studentija'. Tai buvo negirdėtas akibrokštas čia pat sėdintiems partijos pareigūnams, tai buvo jų akimis — kontrarevoliucija. Nesulaikomas

pavojingas pareigas, (kad gelbėtume padėtį, kuri susidarė po to, kai buvę tautos vadai ir vadukai, vos pavojaus šmėklai švystelėjus, visi išsilakstė užsienin, pasislėpė, kur kuris galėjo, palikę tautą, kariuomenę ir visą kraštą be vyriausybės, be vadovybės, be politinių organizacijų ir net be informacijos, kas atsitiko ir kodėl taip atsitiko. Buvome verčiami pasiimti tas kraštui vadovavimo sunkias ir tuo metu pavojingas pareigas,) kad gelbėtume, kas galima, ir, kaip ne vienam lietuviui atrodė, dar įmanoma išgelbėti.

Tamista, ponas Ministeri, lengvai galėjote sužinoti ne iš (tų bailių) partinių fanatikų, bet iš žmonių, kurie tuo metu gyveno Lietuvoje, iš Užsien. reikalų ministerijos bendradarbių, kokiomis sąlygomis teko tada dirbti ir kovoti su okupantu už Lietuvos reikalus, rizikuodami [t.y. rizikuojant] ne tik savo laisve, bet ir gyvybe. (Esame, ponas Ministeri, abu seni, ir todėl netiktų mums švaistytis kits kitam be atodairos priekaištus ir kaltinimus, net nepatyrę [t.y. nepatyrus] dalykų.) Su pagarba———

1952.XI.9 (F. Kiršai)

Jūsų laiškas ir linkėjimai man ypač brangūs, kadangi primena dienas, kada buvome jauni, ir pasaulis atrodė mums linksmesnis ir žavingesnis. Susipažinome, rodos, dar 1918 metais; Jūs tada buvote visai dar jaunutis, aš kiek vyresnis, bet apie senatvę dar negalvojęs. Kiek tada turėjau svajonių ir siekimų. Nejaučiau gyvenimo sunkumų ir jo smūgiai mane tuomet nebaidė. Metai slinko, ir aš net nepastebėjau, kai užklupo mane senatvė. Man vis taip atrodo kažkodėl, kad ji užklupo mane visai netikėtai. Nežinau, nenumanau, ar tai dėl senatvės, ar gal gyvenimas čia paveikė, kad šiandien nieko

---

audringas plojimas tęsėsi kelias minutes. Studentai pajuto, jog Krėvė su jais ir su visais tauriausiais lietuviais" (J. Kuras, „Azijai Lietuvą užplūdus", *Draugas*, 1955.VI.3, nr. 129).

netrokštu, nieko nelaukiu, jokių siekimų neturiu, vien gyvenimo nuobodulys kankina.

Kūryba? Kūrybai reikia jausmų, o kai jų nėra, tai kūryba tampa retorika, filosofavimu. Tai jau ne meniška kūryba, bet traktatai, apvilkti literatūrine forma ir, kaipo traktatai, nuobodūs net man pačiam, o kur jau čia kalbėsi apie kitus, kuriems tektų tai skaityti. Be to, dar visuomet nedilstamas klausimas: kam tai reikalinga? Amžino nesukursi — „silenki ne chvatajet" [jėgelės nepakanka], kaip rusai sako, o ką sukūriau, jau eina užuomaršon, neatitinka šių dienų nuotaikoms; vadinasi, niekam neįdomu ir nereikalinga. Taigi ir akstino darbui nebėra. [. . . .]

Atleisk, kad tiek nereikalingo priplepėjau. Norisi pasisakyti, o galima tik tokiam, kuris yra senatvės prieangyje. Kitiems netenka — nesupras, ir tavo žodžiai jų ausyse skambės, kaip skundas, nusiskundimas, bet ne realus nykstančios saulėlaidos jausmo konstatavimas. [. . . .]

1952.XI.10 (J. Prunskiui)

Nuoširdus ačiū! už nepaprastai palankius apie mane ir mano kūrybą atsiliepimus, tilpusius Jūsų laikraštyje [*Drauge*] 70 metų amžiaus sukaktuvių proga.

Daug daug džiaugsmo man tos sukaktuvės suteikė. Jų metu patyriau, kad dar nesu visai užmirštas, kaip kad turėjau pamato manyti. [. . . .]

1952.XI.14 (M. Vaitkui)

Labai būtų malonu, jeigu Jūsų žodžiai ne liktų pažadu, bet taptų realybe, ir mes tikrai Jūsų susilauktume pas mus. Manau, kai atsiranda tikras noras, jis nugali kliūtis, ir susiranda tada proga. Kiek gautume džiaugsmo, prisiminę senus gerus laikus, kurie šiandien atrodo, kaip sapnas. Buvo laimė, kurios tinkamai nemokėjau įvertinti, pasiliko tik ūkanota, rūkais padengta ateitis, neaiški. Bent būtų galima

pasikalbėti su savo kartos žmogumi — su jaunąja karta nesurandi žmogus nei bendros kalbos, nei supratimo.

Aš dažnai prisimenu kun. Jakštą.*(33)* Jis buvo man labai palankus, nuoširdus ir draugiškas. Aš jį nuoširdžiai gerbiau ir dabar gerbiu nuoširdžiai jo atmintį. Tai buvo didelė siela, kuriai lygios aš surasti negalėčiau. [. . . .]

1952.XI.16 (K. Gudaičiui)

Jūsų laiškas man suteikė jėgų gyventi ir dirbti. Ačiū, širdingiausiai ačiū! už gražius ir gerus žodelius mano atžvilgiu. Jų buvau reikalingas, ypač čia, Amerikoje, krašte, kuris nepalankus senam žmogui. Man, be to, atrodė, kad esu

---

33 Nors Jakštas anaiptol ne visada palankiai pasisakydavo apie Krėvės kūrybą, savo recenzijų rinkinį *Mūsų naujoji literatūra* I-II, 1923-24) išleido Krėvės patariamas ir jam už tai dėkojo pratarmėje. Rodos, tokia skirtinga buvo Krėvės ir Jakšto ir pasaulėžiūra, ir literatūriniai polinkiai, ir šiaip jau pomėgiai bei visa jų gyvenimo aplinka, o Krėvė nuolat svečiuodavosi pas Jakštą per šventes. Prisimena M. Vaitkus: „Beje, Jakštas [. . . .] atsiskubindavo pas mane ir pareikšdavo: ateina Krėvė su žmona; žinai Pats, nemoku su poniomis apsieiti — tad ateik, meldžiamasis, man padėti! [. . . .] šneka savaime sklandžiai megzdavos, ypač po poros Martelių skaniai užkandžiaujant ir Sautern'ą gurkšnojant. Visi švytėte švytėdavome, o šeimininkas kaip rožė žydėdavo iškaitęs. . . Tą paskutinį kartą [1938, tais metais Jakštas mirė] svečias įsismaginęs pareiškė anajam Jakštui: ‚Mielasis šeimininke, turiu pasisakyti Jums nemalonią paslaptį: rašau veikalą ‚Dangaus ir žemės sūnūs', kuriame bus nemielų Jums dalykų!" Žvilgteriu į Jakštą — o šiam lūpos tik vypt-vypt! Na, manau, ne prieš gera! Tad įsiterpiu, malšindamas: ‚Neimkite į širdį, kunige prelate! Ar nepažįstate Krėvės? Nei jis toks baisus, nei nieko! Jis nepadarys Jums nemalonumo!" Betgi Krėvė tiksliai nujautė, kad Jakštui jo veikalas bus nepriimtinas" (M. Vaitkus, „Vincui Krėvei 70-mečiui", *Draugas*, 1952.X.18).

savo amžių atgyvenęs, kaip ir mano sukurtieji veikalai pasenę ir niekam neįdomūs.

Mano didžiausia buvo svajonė, dar nuo jaunų dienų, atkurti senovės didvyriškus laikus, kada mūsų nedidelė ir negausi tauta viena ranka grūmėsi su Vakarais, neužleisdama nei pėdos savo tėvų žemės, o kita ranka sugebėjo užkariauti didžiausius plotus Rytuose ir sukurti galingą valstybę. Iš Tamistos laiško teko patirti, kad nors iš dalies pasiekiau tikslo ir kai kieno sužadinau Tėvynės meilės ir savo praeitimi pasididžiavimo jausmus.

Tamistos malonus laiškas man buvo didžiausia dovana, kurios galėjau susilaukti savo dienų pabaigoje. [. . .]

[*1952.XII*] (A. Vaičiulaičiui)

Vos tik esu gavęs 9-jį „Vairo" [apsirikta, turi būti: *Aidų*] sąsiuvinį, kuriame suradau Jūsų straipsnį apie mane ir mano kūrybą*(34)*. Perskaičiau nuo pradžios iki galo ne tik su malonumu, bet ir su džiaugsmu. Esu pripratęs Jūsų nuomonę vertinti. Jis tiek suteikė man džiaugsmo, jog net nenumanau, kaip turiu Jums dėkoti, nei kokiu būdu atsilyginti.

Tuo buvo man maloniau skaityti, kad buvau pripratęs manyti, kad jaunesniosios kartos rašytojai žiūri į mano

34 A. Vaičiulaitis savo straipsnyje „Vincas Krėvė" (*Aidai*, 1952, Nr. 9) vadino Krėvę „vienu mylimiausiųjų lietuvių tautos rašytojų", kurio svarbiųjų veikalų skaičiun įtraukė kai kurių tada nepalankiai vertintus *Dangaus ir žemės sūnus*. Krėvei, kuris laiškuose nekartą nusiskųsdavo, kad esąs užmirštas ir kad jo raštai gal nebereikalingi, itin malonūs turėjo būti šie Vaičiulaičio straipsnio pabaigos žodžiai: „ ‚Skirgailoje' yra graudi scena, kai vaidila Stardas, į šipulius sudaužydamas savo kankles, kalba: ‚Jūs ir aš, žilo plauko susilaukęs, Lietuvai betarnaudami, jos sūnų sielą bežadindami, šitoj šaly daugiau nebereikalingi esame! [. . .] O mes, šios dienos vaikai, tegalime tarti Vincui Krėvei kito ‚Skirgailos' veikėjo žodžiais: ‚Tavo dainos kaip tik dabar mums reikalingos'."

kūrybą, kaip į nereikšmingą ir niekam nereikalingą šlamštą, kuris tik veltui suteršlietuvių literatūros istorijos puslapius. Tas gi Tamistos straipsnis sustiprino mano pasitikėjimą savimi ir tuo, kad visgi ne visai veltui dirbau visą amžių. Senatvėje sunkiausią jausmą pagimdo mintys, kad žmogus visą amžių dirbai darbą, kuris niekam nebuvo reikalingas. O kas literatūros kūrinius gali labiau įvertinti, negu tokie pat kūrėjai. Man atrodo, kad iš jaunesnės už mane kartos mano visos kūrybinės veiklos neigiamas įvertinimas yra visų vienodas. Dabar pamačiau, kad *ne visų*, ir tai man malonu ir džiugu. Ir todėl dar kartą ačiū Tamistai už tai!

Prašau nelaikyti tai tuščiažodžiavimu. Sakau tai iš visos širdies. [. . . .]

1952.XII.16 (V. Sruogienei)

[. . . .] Kūrybos darbas sekasi nekaip. Ką buvau parašęs, dabar tenka beveik viską iš naujo perdirbinėti. Be to, nuotaikos darbo atžvilgiu nekokios — vis atrodo, kad dirbu niekam nereikalingą ir bergždžią darbą. Labai man trūksta ir Balio ir Baltrušaičio, su kuriais galėdavau ir pasitarti ir vienas antrą paguosti. Čia esu daugiau negu vienišas — su jaunais literatais ne tik neturiu nieko bendra, bet dargi jaučiu instinktyviai jų nepalankumą ir netgi neapykantą. Gal klystu. [. . . .]

[*1952.XII.31*] (F. Kiršai)

Šiandien paskutinė 1952 metų diena. Norėčiau palinkėti, kad įvyktų Jūsų pranašavimai apie netolimą grįžimą Lietuvon. Tik, deja, man neatrodo, kad būsimais metais tai įvyktų. Manau, kad S[uvienytų] Valstybių politikoje nieko mums gero neatsitiks ir santykiai su mūsų krašto užgrobikais pasiliks tokie pat, kokie iki šiol yra buvę. Kol S. V-bėms neatsiras tiesioginė grėsmė, jie jokių žygių nepradės, tuo labiau, kad kitos kadaise galingos valstybės, kaip kad

Anglija, deda ir dės visas pastangas sulaikyti S. V-bių vyriausybę nuo bet kokių ryžtingesnių žingsnių.

Ačiū už knygą, kurią gavau ir vis dar nebaigiau skaityti. Aš eilėraščių niekados neskaitau, kaip romano ar apysakos, neatsitraukdamas, bet kasdien vieną du, o kartais tuos pačius net du ar tris kartus. Man tik tokiu būdu skaitant daro jie įspūdį. Esate man šiandien artimesnis ir suprantamesnis. Ramybe dvelkia Jūsų eilėraščiai — matyti, kad Jūsų sielos nekankina nei abejonės, nei transcendentaliniai klausimai. Ramu darosi šias eiles beskaitant. Pavydžiu, kad esate giedras, kaip ramus vakaras. Tik tokioje nuotaikoje galima rašyti apie kūdikystės ir jaunystės dienų atsiminimus. [. . . .]

1953.I.4 (A. Vaičiulaičiui)

Vakar paskaičiau „Dirvoje", kad Jurgis Savickis staiga mirė. Neišpasakytai gaila man vyro, kuris dar daug žadėjo literatūrai. Man net atrodo, kad jo literatūriniai gabumai tik dabar subrendo, ir tik dabar jisai buvo suradęs tikrą savo kūrybai kelią. Tai gal heretiška nuomonė, bet aš visose srityse esu tikras heretikas.

Prieš kelias dienas esu parašęs jam laišką, kurio jau nepaskaitys.

Mielas p. Vaičiulaiti, būdamas Filadelfijoje esate pareiškęs norą gauti „Aidams" iš mano dabartinės kūrybos gabaliuką. Suprantu, kad ne viskas, ką esu parašęs, tinka, todėl parinkau iš „Dangaus ir žemės sūnų" dar nespausdintos antrosios dalies ištrauką, kurioje nesutinkami „Aidams" nepriimtini motyvai. Jei tikrai turite norą gauti iš manęs, ir Jūsų pareiškimas nebuvo vien tik mandagumas mano atžvilgiu, prašyčiau atvirai parašyti.

Turiu dar ir kitą svarbų pasiūlymą — atspausdinti mano atsiminimus apie pasikalbėjimą, labai atvirą ir cinišką, su Molotovu.*(35)* Tai būtų tikras ir taiklus atsakymas Višinskiui

35 V. Krėvė, „Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu", *Aidai*, 1953, Nr. 3.

į jo pareiškimą UNO-je apie Lietuvos laisvu noru įsijungimą į SSSR. Turiu paruošęs lietuviškai ir angliškai. Savo laiku maniau paskelbti, atvažiavęs čion, bet nepaskelbiau, nes tuo metu nepritarė mūsų atstovas. Angliškas tekstas buvo atstovybės pagamintas ir patiektas Užsienio departamentui. Kokio ten susilaukė likimo, nežinau. Greičiausiai — nuslėptas ar užsimetė. Vėliau p. Žadeikis patarė tuos atsiminimus paskelbti laikraščiuose anglų kalba, bet nesugebėjau to atlikti — nesuradau kelio į tuos laikraščius, jokių ryšių neturėdamas. [. . . .]

1953.III.21 (A. Vaičiulaičiui)

Šiomis dienomis nusiųsiu Jums apysaką apie Jehudą iš Kerijoto (ištrauką iš „Dangaus ir žemės sūnūs"). Man atrodo, kad ten nieko nėra, kas užgautų Jūsų jausmus. Gal tik stilius. Jei netiktų, labai Jūsų prašyčiau grąžinti tada tekstą man. [. . . .]

1953.IV.3 (V. Sruogienei)

[. . . .] Gal man pasiseks užbaigti ir surasti sąžiningą leidėją antrajai daliai „Dangaus ir žemės sūnų". Norėčiau gauti iš Jūsų leidimą pavesti tą sumanytą leidinį Balio atminčiai su atitinkama dedikacija. Juk iš tikrųjų Lietuvoje tik Jį vieną turėjau tikrą ir nuoširdų draugą. Jis buvo man tikras draugas, kaip ir aš Jam, ir ne todėl, kad vienas antram buvome reikalingi kažkokių gėrybių pasiekti. Mus jungė tik mūsų sielos, ir niekas kitas. [. . . .]

1953.V.24. (P. Brazauskui)

[. . . .] Laikas tiek greitai bėga, jog nė neapsižūri. 25 d. [bene 22] gegužės mėn. atlikau paskutinę paskaitą universitete. Manau, kad ji buvo paskutinė ir mano gyvenime. 1 d. liepos mėn. turiu dėl amžiaus visai pasitraukti. Jeigu būtų Lietuvoje, būčiau labiau atjautęs savo pasitraukimą, bet čia,

svetimoje šalyje, nepajutau liūdesio. Suprantama savaime, kad nelinksma pasijusti, kad jau nesi tinkamas darbui, ir todėl niekam nebereikalingas. Na, bet dabar galėsiu visas jėgas ir laisvą laiką, kiek dar jo man pasilieka, pavesti kūrybai, nors gal ir ji niekam nebus reikalinga. Vanitas vanitatum et omnia vanitas. Kai pagalvoju, visas mano gyvenimas atrodo viena ištisa klaida. Ne tuo keliu eita, kuriuo eiti turėjau, bet dabar vėlu apie tai galvoti — kelias išeitas ir jo galas nebetolimas.

Ačiū dar kartą. Gal neteks Jums pasimatyti su manimi, tai nors neužmirškite manęs savo maldose. [. . . .]

1953.V.25 (M. Biržiškai)

[. . . .] 22 dieną šio gegužės mėn. atlikau paskutinę paskaitą Filadelfijos universitete [t.y. Pensilvanijos universitete]. Manau, kad ji buvo ir paskutinė mano gyvenime. Jei tai būtų buvę Lietuvoje, be abejo, ji būtų sukėlusi nemalonų jausmą sieloje, bet čia, svetimam krašte, jokių jausmų nesukėlė. 1 dieną liepos mėn. jau nebūsiu universiteto narys, bet tikras bedarbis. [. . . .] Atiduosiu todėl visą laiką, kiek jo man beliko, kūrybai, nors ir ji šiandien atrodo, kaip niekam nereikalinga. Imu kitomis akimis šiandien žiūrėti ir matau, kokis buvau visą gyvenimą kvailas. Bet šiandien vėlu jau galvoti apie tai, kas buvo — galima tik pasigailėti savęs ir daugiau nieko. Visam kitam jau pervėlu. Kaip teks toliau gyventi, pamatysiu, o kol kas gerai, kad jaučiuosi dar sveikas. Kaip ten bebūtų, bet gyventi dar norisi, o gal visuomet norėsis. Lietuvą pamatyti nesitikiu — greičiau galime čia susilaukti „draugų". Jie ryžtingi, o kas pasidarė kitų galvoje, nesuprantu. Todėl liūdna, kad nėra ryžtingumo, kur jo buvo laukiama. [. . . .]

1953.VI.6 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Jei Jūs susidomėtumėt, ir kitiems būtų įdomu, pasiųsčiau dar atsiminimų pluoštą apie tai, kas atsitiko

vėliau, man iš Maskvos sugrįžus, ir kokios buvo dėtos pastangos, kad seimas nebūtų susidėjusiose sąlygose šaukiamas. [. . . .]

1953.VIII.8 (P. Skardžiui)

[. . . .] Kaip matau, esate pačiame centre kultūrinio gyvenimo susibūrusių lietuvių Clevelande. Mūsų čia, Filadelfijoje, nedaug. Man tenka tik retkarčiais susitikti tik su Maciūnu. Pasitraukus iš universiteto, nutrūko ir santykiai su Sennu ir Saliu. Gyvenu toli už miesto, taigi retai ir lankausi ten. Tikiuosi, kad dabar, kitų darbų neapkrautas, galėsiu daugiau laiko paaukoti kūrybai. Materialinė mano padėtis visai pakenčiama, taigi tuo perdaug netenka galvos sau kvaršinti. Gal šiais metais pasiseks užbaigti antrąją dalį „Dangaus ir žemės sūnų". Kada ir kaip galėsiu ją atspausdinti, dabar tuo nesirūpinu. Apie Škėmą ir visą jo sukeltą istoriją žinau iš laikraščių*(36)* — su literatais jokių santykių neturiu. Beveik visus spausdintus jų raštus esu skaitęs — gėriuos sužydėjusia lietuvių literatūrine kūryba išeivijoje. Tik rietenos ir kritika vienų kitus man nepatinka. Gerai, kad esu nuošaliai nuo viso to. Esu nuošaliai, nes ryšių su jaunesne rašytojų karta visai neturiu. [. . . .]

[*1953.VIII.13,* laiško gavimo data] (M. Biržiškai)

Atsiprašau, kad taip vėlai atsiliepiu į Jūsų laišką — pasibaigus mano tarnybai Pensilvanijos universitete, buvau užimtas asmeniniais savo reikalais, kuriuos sutvarkyti buvo nelengva. Susitvarkė geriau, negu tikėjausi, ir šiandien jau galiu ramiai atsidusti — pragyvenimo minimumas yra užtikrintas, o tai jau daug reiškia. Nežinau, kaip pasijusiu be nuolatinio darbo, kurį tiek metų su pamėgimu dirbau. Ar

36 A. Škėmos *Šventoji Inga* (1952) susilaukė spaudoje priekaištų, kaltinančių apysaką nepadorumu. Žr. K. Ostrausko paaiškinimus prie A. Škėmos *Raštų* I tomo (1967).

neatsitiks su manimi, kaip su tuo pašto valdininku iš Čechovo apysakos, kuris svajojo apie laikus, kada susilauks pensijos ir galės ramiai ilsėtis, nieko nedirbdamas, o kai susilaukė — „zaskučal i umer" [sunuobodžiavo ir pasimirė]. Tiesa, be to darbo turiu dar kitą, kurį galėsiu beveik netrukdomas dirbti. Šiandien jo nedirbu — tinginiauju, bet manau, kad tai „vasarinė nuotaika", ir ruduo bus geresnis — atgausiu darbingumą ir „my ješče povojujem" [mes dar pakariausim]. Ponas Maciūnas įkalbinėja rašinėti atsiminimus apie rašytojus, bet jo nepaklausysiu — nedėkingas darbas spręsti apie kitus, kada net apie save negaliu nuspręsti, ar turėjau tikrus gabumus; buvau gabus tik todėl, kad „na bezrybje i rak ryba" [kai nėra žuvies, ir vėžys — žuvis]. Šiandien daugumas to, ką esu parašęs, man visai nepatinka. Kol kas gyvenu ramiai, kaip pas Dievą užantyje, laistau gėles, medelius ir esu patenkintas gyvenimu. Kaip pasijusiu rudenį, nežinau. Šiuo metu beveik netenka susitikti su žmonėmis, tik retkarčiais su Maciūnu, gyvenu toli nuo miesto, ir kiti darbu užimti. Jaučiuosiu gerai, tik akys vis dar netvarkoje. [. . . .]

Gavau laišką iš Žemkalnio, iš Australijos. Prašo parašyti straipsnį jų leidžiamam žurnalui. Rašo, kad ir Jūs esate jiems pažadėjęs. Deja, aš šiuo metu visai neturiu nuotaikos. Ir ką galėčiau ir apie ką parašyti? Gero nieko nepramatau artimoje ateityje, o rašyti apie mūsų beviltišką padėtį neįmanoma — reikia paguosti, o kaip ir kuo paguosti, nenusimanau. [. . . .]

1953.XI.6 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Norėčiau dar Jūsų paklausti: ar ne tiktų „Aidams" dar kai kurios iš mano atsiminimų ištraukos? Pavyzdžiui — apie vyriausybės kovą dėl aukso atsargų, kurių reikalavo Maskva, arba apie pastangas sukliudyti seimo rinkimus? Gal tie daviniai būtų įdomūs mūsų visuomenei, kuri, kaip esu pastebėjęs iš rašinių, nieko apie tai nežino. [. . . .]

1953.XI.21 (P. Skardžiui)

[. . . .] Esu jau paruošęs antrąją dalį „Dangaus ir žemės sūnų". Labai norėčiau jį pasiųsti Jums — ir kalbą peržiūrėti ir pasiklausti dėl formos ir turinio. Gali atimti Jums daug laiko ir sutrukdyti kitus Jūsų darbus, todėl be Jūsų sutikimo nedrįstu siųsti.

Maniau, kad, turėdamas daugiau laisvo laiko, ir dirbsiu smarkiau. Bet iš tikrųjų beveik visai nieko nedirbu. Nežinau, ar kūno jėgos sumažėjo, ar protas visai atbuko. Išeina, kad tikrai „starość — nie radość" [senatvė joks džiaugsmas]. Nors turiu pasakyti, kad pasiskųsti sveikata, nusiskųsti negalavimais neturiu pamato. Gyvenu dabar, kaip meška lauže — nieko nematau, su nieku nesusitinku. Aš niekur nebuvoju, ir pas mane niekas nesilanko. Bet nenuobodžiauju.

Rašote, kad jau žinote iš savo žmonos pasakojimų, kad esu gerai įsitaisęs. Tikrai, vieta graži, kur gyvenu (kai mane aplankysite — pamatysite), bet kad būčiau „gerai įsitaisęs", negaliu pasigirti. Moku už maistą ir butą 90 dol., o iš viso gaunu 101 dolerį. Reiškia, visiems kitiems reikalams lieka 11 dolerių: kas mėnesį tenka pridėti iš sutaupų, o jos nedidelės — nemokėjau taupyti. [. . . .]

1953.XII.17. (M. ir Bronislavai Biržiškoms)

[. . . .] Tikėjausi, kad pasitraukęs iš universiteto daug padirbėsiu, bet pasirodė, kad aš beveik nieko šiandien nedirbu ir abelnai per visą pusmetį neparašiau nei vieno puslapio. Atbuko protas, pagavo kažkokia apatija. Ir jaučiuosi nekaip sveikatos atžvilgiu. Ilgai negalėjau net laiško Jums parašyti. Matau dabar, kad senatvė ne juokai. Proto nusilpimas mane nepaprastai erzina. Tuo labiau, kad sumanymų turiu visą aibę ir laiko laisvo pakankamai. . . Gal kažkaip atsigausiu, bet kol kas nuotaika nepergeriausia.

Žmona jaučiasi gerai, daug dirba šeimininkaudama ir patenkinta. Taip bent kokių permainų gyvenime nėra.

Jaučiuosi aptingęs siela ir kūnu. Galvoju, kad pavasaris, kurio laukiu, grąžins man jėgas ir vėl pradėsiu normaliai gyventi ir dirbti.

Norėčiau, kad Jūs būtumėt iškviesti į K-no komisiją.(37) Tektų gal atvykti į New Yorką. Kokia man būtų šventė — pasimatyti su Jumis, juk iš tikrųjų esame „Paskutinieji mohikanai". [. . . .] Tikėsiu, kad tai įvyks. [. . . .]

1954.I.10. (P. Brazauskui)

Ačiū už širdingą laišką ir gerus žodžius. Užjaučiu Jūsų vienatvei. Nors čia lietuvių yra gerokai, bet negaliu pasakyti, kad aš nesijaučiu vienišas. Bet tai, suprantama, pareina nuo mano amžiaus ir nesugebėjimo pasiduoti naujoms pažiūroms į gyvenimą. Mano siela nesugeba nei priimti „amerikoniško" gyvenimo, jo pažiūrų, nei prisitaikinti. Manau, kad mano amžiuje aš ir Lietuvoje būčiau tiek pat vienišas, nes dabar kiti laikai, ir kitaip galvoja jaunesnieji, ir jiems aš jau nereikalingas ir neįdomus.

Dabar nedirbu niekur. Gyvenu laisvas ir — nuobodžiauju. Labai keistas jausmas žmogui, visą amžių pripratusiam dirbti. Savo srityje, literatūriniame bare, irgi sunkiai sekasi — nežinau ar, geriau pasakius, nesuprantu, kam reikalinga mano kūryba. Ji tiek svetima šiems laikams. Be to, anksčiau kūriau širdimi, dabar tenka kurti galva, o tai visai kas kita. Šalta, išgalvota, „išstenėta" kūryba nepatenkina ir patenkinti negali nei manęs, nei kitų, siela jaunesniųjų. Todėl ir kyla nuotaika: geriau ilsėtis. . .

1954.VI.3. (V. Sruogienei)

[. . . .] Jau baigiasi metai, kai aš esu bedarbis, taigi daug tinginiauju, beveik nieko nedirbu. Tiesa, tuo laiku nebuvau

37 Ch. J. Kersteno pirmininkautas J.A.V. Kongreso komitetas Pabaltijo valstybių inkorporacijai į S.S.S.R. tirti, kuriam Krėvė davė savo parodymus.

visai sveikas, akmenys kankino. Pagaliau buvau priverstas pasiduoti operuojamas. Operacija, sako, pavykusi, bet trečią dieną po operacijos pakilo temperatūra, ir visą parą išbuvau be sąmonės, nemažos įvarydamas baimės saviškiams ir gydytojui, kuris, kaip vėliau sužinojau, kelis kartus nakčia lankėsi ir darė viską, kas buvo galima, kad mane gelbėtų. Šiandien jau viskas pasibaigė, ir jau visa savaitė, kai esu namie ir jaučiuosi ne per blogiausiai, jog net nutariau rašyti laiškus, kurių seniai nesu rašęs. Džiaugiuosiu gyvenimu ir pasauliu, tik ne žmonėmis.

Kaip Jūs jaučiatės? Ar nesirengiate aplankyti mūsų kraštus. Norėčiau Jus pamatyti ir baiminuosi, kad gal neteks šiame pasaulyje. Būtų labai gaila, nes Jūs esate man kaip džiaugsmingas saulės spindulys iš tų dienų, kada buvome laimingi ir nerūpestingi. Kad pamatysiu Lietuvą, apie tai jau nesvajoju. [. . . .]

Žmona mano prašo perduoti Jums geriausius linkėjimus ir sako, kad nenustoja vilties pamatyti Jus pas mus. Mūsų materialinė padėtis tokia, kad negalim nei svajoti nuvykti pas Jus. Vienintelė viltis pasimatyti — tai Jūsų pasiryžimas mus aplankyti. [. . . .]

1954.VI.4. (P. Skardžiui)

Atleiskite man, kad ilgai nerašiau: visą laiką sirguliavau, pagaliau priverstas buvau pasiduoti operuojamas. [. . . .] Šiandien jau viskas praėjo. Tris savaites išbuvęs ligoninėje, jau keleta dienų praslinko, kai esu namie, nors nesijuntu dar visai sveikas. Matyti, ne tiek greitai atgausiu jėgas ir lygsvarą.

Gal šiais metais turėsi atostogų. Atsilankyk pas mus. Labai norisi man pasimatyti su Jumis, kol dar netenka leistis į kelionę, iš kurios niekas nebegrįžta. [. . . .]

Atleisk, kad rašau mašinėle — rankos dreba ir negaliu jų suvaldyti. Dabar nieko nedirbu ir nemanau, kad greitu laiku galėsiu ir sugebėsiu imtis darbo. [. . . .]

[*1954.VI.24*, laiško gavimo data] (M. Biržiškai)

Ačiū už laišką, iš kurio pamačiau, kad Jūs vienas iš nedaugelio, kurie mano sveikata susirūpino. Jau seniai aš jaučiuosi nepergeriausiai. Mano gydytojas, vietinis lietuvis Lipčius, visokiais būdais mėgino mane gydyti, pagaliau pareiškė, kad būtinas reikalas pasiduoti operuojamam. Kaip visuomet būna, sako, operacija buvo gerai pavykusi, tik trečią dieną buvau netekęs sąmonės visai parai, nemažos baimės įvarydamas ir gydytojui ir saviškiams. Šiandien jau antra savaitė, kai esu namie, bet dar gerai nesijaučiu ir vis dar turiu reikalų su gydytojais. Jie tikrina, kad pagijimas vyksta normaliai. Gal ir taip, tik vis dar jaučiuosi neatgavęs jėgų. Dirbti nieko nedirbu, tik ištisas dienas guliu verandoje. Čia, kur gyvenu, oras geras, dienos giedrios, šiltos, bet nekarštos. Manau, kad greitai vėl atgausiu jėgas nereikalingam darbui. Tikrai jaučiuosi, kad jau seniai esu nebereikalingas, ir mano darbas niekam nereikalingas, bet nerašyti negaliu — būtų labai nuobodu gyventi. [. . . .]

ERRATA: Pirmoje straipsnio dalyje, Metmenų Nr. 38, p. 117, 11-je eilutėje iš apačios (15-ji straipsnio išnaša) išspausdinta: „Vyt. Mykolaitis rašo, kad Krėvė, slapstydamasis nuo bolševikų [turi būti: nuo vokiečių], kurį laiką gyveno jo bute Vilniuje".

M. K. ČIURLIONIO PIRMOJI TAPYTA FUGA

GENOVAITĖ KAZOKIENĖ

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, muzikinis vunderkindas, baigęs dvi konservatorijas, tapyboje pradėjo reikštis jau subrendęs žmogus. Priešingai kai kurių meno istorikų tvirtinimui,*(1)* Čiurlionis niekad muzikos nebuvo apleidęs ir komponavo iki savo paskutiniųjų sąmoningo gyvenimo dienų. Vaizduojamasis menas jam buvo tik kita priemonė savo idėjom reikšti. Lygiagrečiai dirbdamas muzikoje ir dailėje, jis skolino ir dalino bendras išraiškos priemones. Todėl nenuostabu, kad jau pačiuose pirmuosiuose jo tapybos darbuose muzikiniai elementai reiškėsi vienokiu ar kitokiu būdu. Kompozitorius, tapęs tapytoju, natūraliai perkėlė vienos meno šakos kūrybinius principus į kitą šaką.

Iš dokumentuotų faktų visai aišku*(2)*, kad Čiurlionis tarp visų menų įžiūrėjo kūrybinį paralelizmą. Čiurlionio muzikinis galvojimas vertė jį kurti ir tapyboje ciklais, kad įgalintų autorių atskleisti kaitą, vystymąsi, perėjimą ir tąsą iš vienos egzistavimo formos į kitą. Skirtumas tarp pirmųjų ciklinių vaizduojamojo meno darbų ir vėlyvųjų tapytų sonatų bei fugų nėra esminis — tik laipsninis. Pirmuosiuose cikliniuose

1 George H. Hamilton, *Painting and Sculpture in Europe, 1880 to 1940* (Harmondsworth, 1967), p. 86.

2 M. K. Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę* (Vilnius, 1960), p. 320.

darbuose jis naudojo muzikos elementus fragmentiškai, o vėliau juos nepaprastai sukondensavo ir išvystė brandžioje sonatų tapyboje. Pats bendriausias elementas — ritmas, bendras daugeliui menų, yra nepaneigiama kiekvieno jo paveikslo charakteristika. Lyriškos nuotaikos perteikimas taip pat būdingas jo paveikslams. Tačiau nei įvairių muzikinių elementų įvedimas, nei muzikinės nuotaikos ar vystymo proceso sukūrimas nebūtų Čiurlionio iškėlęs virš visų kitų muzikalinių tapytojų (Whistler, Gauguin, Feininger), jei jis nebūtų panaudojęs muzikos kompozicijos principų vaizduojamajame mene ir jei nebūtų jų praturtinęs filosofiniu simboliniu turiniu. Tokie jo šedevrai yra sonatos ir fugos, pelniusios jam, Romain Rolland žodžiais tariant, Kolumbo vardą*(3)*. Tais darbais Čiurlionis atvėrė vartus į naujas dimensijas pasaulinėje tapybos istorijoje.

Kaip Čiurlionis praktiškai panaudojo muzikos konstrukciją tapyboje, galima aiškiau suprasti, nagrinėjant fugos formą, nors chronologiškai anksčiau buvo išvystyta sonatos forma jo žymiai komplikuotesniuose darbuose, kuriems suvokti neužteko pusės šimtmečio.

Fuga yra polifoninės muzikos kūrinys, kur kelios partijos grojamos ar dainuojamos nepriklausomai nuo viena kitos tuo pačiu laiku. Fuga yra daugiau stilius arba kontrapunktinio komponavimo būdas, negu griežtai apibrėžta forma, susidedanti iš aiškiai atskirai vystomų dalių. Štai keturbalsės fugos schema:

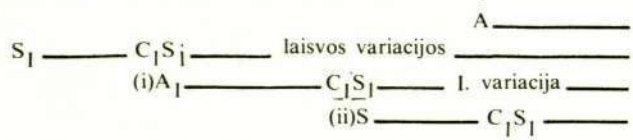

Čia S yra vedmuo ir reiškia pagrindinę temą, A — atsakymą kitame instrumente arba balse, pirmajam instrumentui

3 *Lituanus*, VII (1961), no. 2, p. 33.

vystant antraeilę temą C_I S_I kas ir sudaro pirmojo balso melodiją. Likusieji balsai ar instrumentai vienas po kito įsijungia į bendrą audinį arba savo tema, arba atsakymu.

Tokią fugos konstrukciją Čiurlionis panaudojo 1908 m., išvesdamas ją iš muzikos (laiko meno) į tapybos (erdvės meną) ir tuo įvesdamas ketvirtąją — laiko — dimensiją konvencionaliniame trijų dimensijų mene.

Pirmoji Čiurlionio fuga, dabar kai kada vadinama „Eglaičių fuga", susideda iš dviejų dalių: preliudo ir fugos. Preliudas yra trumpas įvadinis muzikos kūrinėlis, neturįs griežtai nustatytos konstrukcijos, bet galįs egzistuoti ir savarankiškai. Čiurlionis savo tapytame diptike preliudą panaudoja kaip įžangą į pačią fugą. Nors preliudinė dalis nėra tapybiškai atbaigta, nėra eksponuojama, tačiau, kadangi ji buvo sumanyta kaip vienetas su tikrąja fuga, ji aptariama šitoje vietoje. Dabar išlikusiame preliude matomas tik luotas, plaukiantis beribiuose vandenyse sklindant šviesos pluoštams per paveikslo viršutinį plotą. Iš likusių eskizų būtų galima spėlioti apie to luoto keleivį, tačiau niekas negalėtų teigti, ar tie spėliojimai būtų tikslūs. Eskizai tam ir daromi, kad iš jų vėliau menininkas atsirinktų sau tinkamiausią versiją. Kaip matome iš Čiurlionio eskizinių albumėlių, jis dažnai keisdavo savo sumanymus, užmestus eskizuose, realizuodamas juos tapyboje. Tačiau iš to, kas yra likę, aišku, kad ir luotas, ir jo keleivis nėra kasdieniniai reiškiniai, o atplaukę iš fantastinio, supernatūralaus pasaulio. Apačioje tamsiu kontūru iškyla besikartojantis kitas motyvas — palinkusi žmogaus figūra. Taip Čiurlionis įveda preliude pagrindinį motyvą, kuris išvystomas antrojoje dalyje — pačioje fugoje.

Antroji diptiko dalis susideda iš septynių horizontalių planų (atitikmenys septyniems fugos balsams ar instrumentams), kurie ne tik išryškina ir kartoja preliude įvestą pirmąjį motyvą, bet dar praturtina repertuarą antruoju motyvu — eglaite.

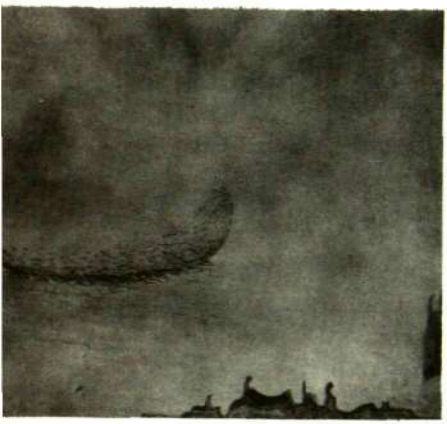

Preliudas

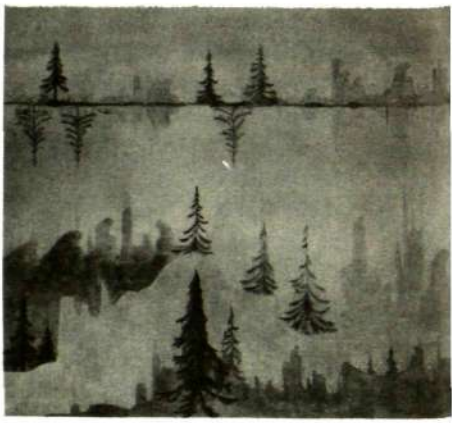

Fuga

Žemiausias planas spalvos ir formos atžvilgiu pats solidžiausias. Kiti (paraleliniai) planai blėsta, subtilėja, tampa beveik permatomais, nors jie kartoja tuos pačius motyvus įvairiose nežymiose variacijose. Viršutinieji du planai skalės atžvilgiu tampa tartum susumuojantys, o paskutinysis yra beveik pilna veidrodinė aukščiausiojo plano inversija.

Čiurlionis komponuoja paveikslą lygiai kaip kompozitorius rašąs fugą, skaičiuodamas gaidas į taktą kiekvienam balsui atskirai ir harmonizuodamas visus balsus drauge. Ryškesniam pavyzdžiui paimkime vieną detalę iš žemiausiojo plano — didžiąją eglę su mažesniąja, kurios vizualiai yra lygios trims mažesnėms antrojo plano eglaitėms lygiai taip, kaip pilna ir pusinė gaida yra lygi trim pusinėm gaidom. Taip Čiurlionis balansuoja visas formas, visada turėdamas galvoje dar ir spalvos intensyvumą. Toks jo muzikinis balansavimo jausmas, perėjęs į vizualinį meną, padėjo sukurti neregėtus harmonijos vaizdus.

Tačiau Čiurlionis niekad neturėjo intencijos kurti abstraktų meną, pasitenkindamas vien formų ir spalvų tarpusaviais santykiais. Jis kūrė ne meną menui, bet, naudojant R. Rosenblum terminą, „meną gyvenimui"*(4)*. Šiame kūrinyje sugretinami du motyvai, du simboliai: eglė ir žmogus, kitaip tariant, gamta ir žmogus. Iš lietuviško dainų lobyno, iš lietuviškų padavimų ir pasakų atėjo į Čiurlionio kūrybą daug simbolių. Į šitą fugą jis įdėjo vieną eglę, kuri atstovauja globojančiam, motiniškam pradui. Senoje panteistinėje galvosenoje medžiuose apsigyvendavusios mirusiųjų žmonių sielos, kurios toliau tęsė savo nebylią egzistenciją. Kaip ąžuolas simbolizavo tėvišką stiprybę, berželis — jauną brolelį, taip eglė atstovavo moteriškam principui, simbolizuodama subrendusią moterį, motiną, savo šakomis apgaubiančią benamius, suteikiančią priebėgą persekiojamiesiems, ir

4 Robert Rosenblum, *Modern Painting and the Northern Romantic Tradition* (London, 1975), p. 71.

savo šakose leisdama paukšteliams — dievų pasiuntinėliams — *giesmeles giedoti. Visi tie senieji įvaizdžiai dar šiandien* gyvi mūsų dainose. Abejoti, ar tikrai Čiurlioniui tos dainos buvo žinomos, nebūtų patogu, ypač kai jis pats yra suharmonizavęs apie keturiasdešimt liaudies dainų. Tačiau lyg tyčia A. Žmuidzinavičiaus atsiminimuose yra uždokumentuotas paties Čiurlionio pasakojimas, kaip jiems, trims broliams Čiurlioniams — „trims karalaičiams" — beplaukiant Nemunu pro Nemunaičio ir Radžiūnų laukus, suskambėjo dzūkų rugiapjūtės daina „Vai tu, aglala"*(5)*. Čiurlionis draugui pasakojo apie tą nepaprastą įspūdį, kurį jam padariusi toji dainelė. Tuo nėra teigiama, kad iš šitos, o ne kitos dainos atėjo eglės simbolis į fugą, bet norima tik patvirtinti, kad Čiurlioniui tikrai buvo žinomas eglės simbolis bent jau iš šios dainos, visai nesvarstant visų kitų galimų folkloristinių šaltinių. Taip pat svarbu įsidėmėti, kad Čiurlionio sampratoje gamta yra draugiška, globojanti, ir tokiai gamtos sąvokai simboliu jis kaip tik pasirenka kuklią eglę.

Pirmasis, jau preliude įvestas, motyvas yra sudėtinis ir greičiausiai kilęs iš asmeniškos Čiurlionio simbolikos. Tai dvigubas simbolis, nes sujungta dvi figūros — palinkusio žmogaus ir bokšto. Savo laiškuose jis dažnai prilygina geriausius žmogaus pasiekimus aukštiems bokštams. Literatūriniame vaizdelyje, dabar vadinamame nusistovėjusiu „Čiurlionio testamento" vardu, parašytame greičiausiai jau 1901-3 m., savo herojui, gėrio ir grožio ieškotojui, Čiurlionis sušunka: Žvalgykis nuo aukštų bokštų, tai kelią pajusi"*(6)*. 1906 metais, aplankęs Miunchene meno galerijas, jis rašė: „Didingų dalykų yra maža, lygiai kaip mieste maža dangų siekiančiais bokštais rūmų"*(7)*. Iš šių ir panašių pasisakymų

---

5 A. Žmuidzinavičius, *Paletė ir gyvenimas* (Vilnius, 1961), p. 364.

6 Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę*, p. 276.

7 Ten pat, p. 196.

galima daryti išvadą, kad Čiurlioniui bokštas simbolizavo aukščiausias žmogaus sukurtas vertybes. Jo nutapyti miestų ciklai yra nepaprastai kondensuotas kultūros židinių sutelkimas į vieną vienetą, susidedantis išimtinai iš aukštų bokštų, švyturių ir fantastiškų kuorų.

Šioje fugoje žmogaus figūra, nors ir įsodinta tartum sostan, nors ir turinti savo nuveiktų darbų įrodymą — bokštą, yra palinkusi ir nuolanki figūra. Tai iš lietuviškos pasaulėjautos kylanti žmogaus samprata, randama visame lietuvių liaudies mene: dainose, raudose, pasakose ir skulptūroje Rūpintojėlio pavidale. Toks lietuvis yra kasdieniniame gyvenime, turįs paralelių apskritai su šiauriečiais žmonėmis, kurie akivaizdoje gamtos jėgų, akivaizdoje stichinių galių jaučiasi menki ir įsilieja į gamtą jos integraline dalimi. Tuo tarpu pietiečiai, priešingai, jaučiasi esą gamtos valdovai, drįstą net ir su dievais galynėtis. Ir pats Čiurlionis niekad nekėlė nei galvos, nei balso prieš kitus, liko gyvenime vienas iš pačių kukliausių genijų. Todėl suprantama, kad jo kūryboje, bendrai paėmus, nefigūravo žmogus — herojus, stojąs į kovą prieš dangų ir žemę, o nuolankus žmogus, jaučiąs savo ribas akivaizdoje neaprėpiamų, nesuvokiamų pasaulių. Čiurlionio žmogus nesigalynėjo su kitais, nekovojo nė su gamta, bet, priešingai, taikiai gyveno savo aplinkoje, trokšdamas suvokti savo santykį su visa neišmatuojama gyvenimų sąranga.

Turėdami šiuos du simbolius, grįžkime į pačią fugos konstrukciją. Visuose septyniuose planuose Čiurlionis manipuliuoja dviem anksčiau minėtais simboliais, paįvairindamas juos degančiais žiburėliais. Kiekvienas nutapytas planas yra savarankiškos variacijos, turinčios savo nepriklausomą eigą. Ne visi planai yra ištisiniai. Pirmas, žemiausias, ir abu aukščiausieji planai tęsiasi paveiksle nuo pradžios iki galo, o tarpiniai planai, kaip fugos balsai anksčiau duotoje schemoje, įstoja trumpesniam laikui, praturtindami savo melodija bendrąją faktūrą. Šio kūrinio tapyboje, taip glaudžiai

susijusioje su muzikos menu, gausu įvairių muzikos elementų: ritmo, variacijų, pakartojimų, inversijų. Visų septynių planų visuma sudaro polifoninį audinį, skambantį septyniais balsais.

Perkėlęs iš muzikinio komponavimo architektonikos principus į vaizduojamąjį meną, Čiurlionis sukūrė daugiaplanį paveikslą. Kaip tik dėl šitokio daugiaplaniškumo Čiurlionio kūryba skiriasi nuo visos kitos pasaulyje sukurtos tapybos, nes šiuo būdu jis įveda į tapybą ketvirtąją — *laiko* dimensiją, sulaužydamas konvencionalią vieno horizonto — vienos perspektyvos, vieno laiko koncepciją ir įnešdamas daugelį horizontų su skirtingomis perspektyvomis iš skirtingų laikų, galiojančių vienu ir tuo pačiu metu. Jo į paveikslą įvesta laiko dimensija yra dviejų kategorijų: viena simbolizuoja laiką abstrakčia prasme, kaip įvykių eigą praeityse ir ateityse, o antra simbolizuoja įvykių kaitą dabartyje, mūsų akivaizdoje, kaip čia pat vykstančią įvykių raidą. Daugelio jo sonatų allegro dalyse laikas reiškiasi per daugiaplanių horizontų metamorfozę, per vystomą veiksmą ir per jį sukurtą dinamiką nuo apačios į viršų. Tai laikas pačia abstrakčiausia prasme. Fugose daugiaplaniškumas atstovauja praėjusiems laikams, vizualiai atkuriamiems dabartyje, sukuriant vystymosi dinamiškumą per horizontalę kaitą. Kaip muzika nėra statiška, bet dinamiškai vystoma laike, taip ir Čiurlionio fugoje sukurtas vizualinis vaizdas slenka ir vystosi iš kairės į dešinę. Nauji balsai (nauji planai tapyboje) įstoja į fugą skirtingu laiku ir, vystydami savo melodiją, išreikštą to plano siluetu, harmoningai įsijungia nauju akordu į bendrą muzikinį audinį. Ritmiškas bei nesibaigiantis dviejų motyvų kartojimas ir sukuria dinamiką, judesį fugos paveiksle iš kairės į dešinę. Kaip trečioji dimensija vaizduojamajame mene nepadaro paveikslo fiziškai gilesniu, o tik sugestionuoja gilumą paveiksle, taip ir Čiurlionio įvesta ketvirtoji laiko dimensija neįgalina paties paveikslo judėjimo, bet implikuoja laiko tėkmę per judėjimo slinktį. Tokiu būdu

darosi suprantamas Čiurlionio apsiribojimas simbolių skaičiumi, nes jam rūpėjo perteikti vyksmo raidą laike, o ne iliustruoti daugybę gražių objektų statiškoj formoj.

Fugos kompozicija plastine prasme linearinė, plokščia ir atvira. Kiekvieno plano moduliacijos yra kūrybiškai išreikštos ir kompozitoriškai suderintos. Jų erdviniai tarpusavio santykiai atskaičiuoti kaip gaidos takte ir ištisoje muzikinėje frazėje.

Paveikslas atliktas žalsvame monochrome, subtiliai moduliuojant atskirų planų ir atskirų motyvų atspalvius. Spalva panaudojama kaip didelė harmoniška jungtis tarp septynių planų ir tuo pačiu sustiprina paveikslo emocinį intensyvumą. Kaip ir simbolių ribotoje atrankoje, taip ir spalvos atžvilgiu Čiurlionis sąmoningai pasirenka vieną vienintelę pagrindinę spalvą, tuo pasiekdamas nepaprasto vientisumo. Jis niekur nenaudojo kontrastinių spalvų, bet derino giminiškų tonacijų atspalvius į harmonišką akordą. Paveikslo paviršiaus padengimas labai praskiestu temperos sluoksniu dar labiau užtikrina vizinį fugos charakterį, aukštai pakilusį nuo realaus ir apčiuopiamo daiktiškumo. Šiuo metu, blėstant žalsvam, vos teptuku paliestam, temperos padengimui, vietomis pradeda prasimušti pageltęs popierius, nežymiai keisdamas anksčiau buvusius atspalvių santykius.

Atviros daugiaplanės kompozicijos dėka, spalvinio monochromo ir ritminės linearinės moduliacijos kūrinys įgyja begalinio tęstinumo įspūdį, išreikšdamas Čiurlionio nuolatinio vyksmo ir kaitos idėją. Panaudodamas muzikinius architektonikos principus, jis vizualiai perteikė gyvenimų tęstinumo mintį tapyboje ir perkėlė savo paveikslus iš grynai estetinės į metafizinę plotmę. Fugoje galioja iš mums pažįstamos realybės paimti simboliai, o iš jų sukurtas bendras įvaizdis turi atpažįstamą lietuvišką aspektą. Tai ne Egipto, ne Himalajų ir ne Kaukazo gamtovaizdis, o lietuviškas, gal ir jo gimtasis Druskonio ežeras, išplaukęs į kosmines sferas ir transformuotas į vizualinę kontempliaciją.

„Eglaičių fuga" kupina lietuviškos panteistinės nuotaikos, atsišaukianti lietuviškoje lyriškoje dainoje ir bendroje lietuviškoje pasaulėjautoje. Ji skamba kažkur girdėta, pažįstama, nors ir primiršta, gaida, rasdama stiprų emocinį atgarsį, tarsi kviesdama įsijungti į tą nesibaigiančią žmogaus kelionę iš nežinios į nežinią. Visų laikų visos kartos nesibaigiančia eisena, nesulaikomai slenka iš gyvenimų į gyvenimus, iš žinomo pasaulio į nežinomus, trokšdamos suvokti tos kelionės prasmę ir tikslą. Kupini harmonijos ir darnos, Čiurlionio darbai rodo, kad jo sampratoje pasauliai yra valdomi gėrybinių jėgų, ir jo Rexas yra galbūt vienas iš tos harmonijos priežasčių. Šioje fugoje pats Rexas nėra kokiu nors būdu pavaizduotas (nei debesyse, nei vandenyse), tačiau universali harmonija, galiojanti visuose pasauliuose (visuose septyniuose planuose), liudija pasaulius valdančius gėrybinius dėsnius, implikuoja logišką gėrybinį kosminį principą. Beveik kiekviename plane yra bent vienas bokštas, įgijęs formą rankos su ištiestu į viršų smiliumi, lyg kelrodžiu, norinčiu kažką daugiau pasakyti ar nurodyti. Čiurlionio žmogus, taikioje, globojančioje ir mums pažįstamoje gamtoje pragyvenęs vieną gyvenimą, tęsia kelionę į kitus gyvenimus, susikaupęs ir laukdamas tų kelionių išaiškinimo.

Tad taip Čiurlionis, sulaužęs meno istorijoj priimtą trijų dimensijų sampratą, atvėrė vartus į dar nerėgėtas kosmines vizijas. Stiprus emocionalus poveikis, pagaunąs žiūrovą, pasirodo, yra paremtas dar stipresniu intelektualiniu pagrindu.

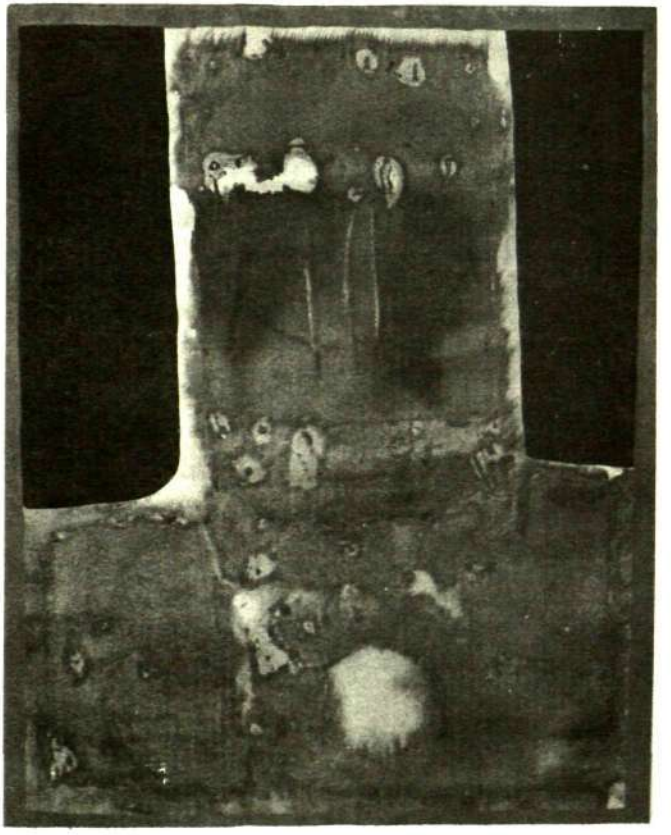

„Study 9"; 1971, spalvota grafika, 52 x 66 cm.

POLILOGAS

TARP LENINO IR POBEDONOSCEVO?

Alexander Yanov savo neseniai pasirodžiusioje knygoje *The Russian New Right: Right-Wing Ideologies in the Contemporary USSR* (Institute of International Studies, University of California, 1978) teigia, kad šiuo metu Sovietų Sąjungoje vyksta ideologinis pasiruošimas rusiškojo nacionalizmo mobilizacijai, kuri įvyktų, Sovietų Sąjungai susidūrus su neišsprendžiamų ekonominių problemų ar tarptautinių santykių krize. Šiame pasiruošime, pasak Yanovo, dalyvauja ir partijos ir disidentinio sąjūdžio nacionalistiniai sparnai. Abiejų galvojama, kad marksizmas yra vakarietiška herezija ir dėl to, kad ji vakarietiška, deformuoja rusiškąjį gyvenimo būdą bei teisybės jausmą; abiem bendra demonologinė vizija; abu viso ko kaltininkais laiko kosmopolitus ir žydus.

Kaip vertinate konservatyvaus rusiškojo nacionalizmo stiprėjimo Sovietų Sąjungoje, įskaitant, atrodo, ir kaikuriuose disidentų sluoksniuose, reikšmę Lietuvos ateičiai? Kaip galvojate, kad lietuviai, ir Lietuvoje ir išeivijoje, turėtų laikytis kietėjančio rusų nacionalizmo atžvilgiu? Ir kas lietuviams darytina, jei, tolimesnės Sovietų Sąjungos evoliucijos eigoje, tektų rinktis tarp Lenino ir Pobedonoscevo?

Renkuosi Solženiciną

Mano manymu, šiuo metu realiai tenka rinktis ne tarp Lenino ir Pobedonoscevo, o tarp Brežnevo (ar jo įpėdinių) ir Solženicino. Atsakymas — bent man — yra visiškai aiškus: renkuosi Solženiciną.

Pastaruoju metu žymiai perdedamas rusiškojo nacionalistinio disento pavojus. Tokie perdėjimai randa atgarsį ypač emigrantų tarpe. Tačiau ir krašte ne vienas šiuo klausimu yra varžomas kompleksų bei mitų. Rusų ir Rusijos atžvilgiu vis dar vyrauja „demonologinė vizija". Prieinama ligi to, kad spaudoje piktybiškai

iškraipomos visiškai aiškios Solženicino ar kitų mintys, vienpusiškai atrenkamos citatos ir pan. O šit neseniai ir Lietuvoje disidentų spaudos konferencijoje buvo pareikšta, jog rusų kovotojams rūpi tik žmogaus, bet ne tautų teisės, ir jie, išskyrus atskirus asmenis, norėtų išsaugoti Rusijos imperiją, nebent kiek demokratizuotą. Vyručiai! Nagi tai paprasčiausia netiesa! Pasiskaitykite atidžiau Sacharovą, tą patį Solženiciną ar bet kurį *įtakingą* rusų disidentą: visur rasite, kad tautų teisė į visišką laisvę pripažįstama ir net pabrėžiama. Vienas kitas „imperialistas" ar antisemitas, besimaišąs disidentų sambūriuose, daugumos jų yra smerkiamas, pašiepiamas ir, kaip sakoma, nenulemia atmosferos. Tiesą sakant, tokių tautinių ekstremistų, tiktai kita linkme nukreipusių savo aistrą, pasitaiko ir lietuvių tarpe — juk ir mūsų pogrindžio spaudoje kartkartėmis pasigirsta fanatiškų, netolerantiškų balsų. Juo mažiau jų bus, juo geriau Lietuvos laisvės reikalui.

Na, Solženicinas, kaip kiekvienam rašytojui pasitaiko, yra pasakęs ir abejotinų ar visai klaidingų dalykų — pavyzdžiui, apie latvių, totorių, taip pat ir žydų sanykius su rusais. Bet kad jis siūlo ateities Rusijai „visus paleisti" — tai faktas, kurį lengva paremti daugybe citatų.

Esu visiškai tikras, kad tarybų valdžiai šis nepasitikėjimas tarp rusų ir kitų tautų disidentų yra labai naudingas. Ji suinteresuota įvairiais teisioginiais ir netiesioginiais būdais tą nepasitikėjimą kurstyti, o kartais ir provokuoti. Žinoma, dauguma jį reiškia nuoširdžiai, nė iš tolo nemanydami, kad tuo pasiekia, švelniai kalbant, savotiškų rezultatų. Alexander Yanov (kurį, beje, artimai pažįstu apie dvidešimt metų) išsako teisėtą susirūpinimą dėl ekstremistinių balsų rusų disente, tačiau neišvengia didelių perdėjimų ir bereikalingos panikos. Gal dėl to, kad jis yra, kaip sakoma, „įsimylėjęs savo temą".

Jei susilauktume tokios Rusijos, kurios prezidentas būtų Sacharovas, *parlametinės daugumos* vadas Bukovskis, *opozicijos* vadas Ginzburgas, o Solženicinas net savotiškas „ajatola"* — nėra jokios abejonės, kad su ja lengvai susitartume ir dėl nepriklausomybės, ir dėl sienų, ir dėl vienokių ar kitokių ekonominių ryšių, įskaitant kompensacijas Lietuvai etc. etc. Kaip greitai pavyktų

* Čia dera atsiminti, kad Solženicinas — anaiptol ne Khomeini.

susitarti, priklausytų tik nuo mūsų brandumo, ryžtingumo ir atsakomybės jausmo; tikiuosi, jų nepristigtų (nors būna valandėlių, ypač perskaičius kokį neišmintingą išeivijos ar pogrindžio straipsnį, kada tuo kiek suabejoju). Žinoma, tokia Rusija tėra svajonė, bet kartais ir labai neįtikėtinos svajonės išsipildo; tai žinau net iš savo asmeninės biografijos. Turėti omenyje tokį (kad ir labai nedidelį) šansą reikia. Taigi reikia jam ir ruoštis. Turime suprasti, kad patys vieni išsilaisvinti negalime jokiomis aplinkybėmis. Išsilaisvinti galima tik bendromis jėgomis. Todėl daugiau pasitarnaus Lietuvai ne tas, kuris patriotiškai šūkaus „su rusų disidentais mums nepakeliui", o tas, kuris kantriai ieškos su jais kontaktų, nesutarimus atidėdamas potarybinei epochai. Manau, tada jis pastebės, kad tie nesutarimai mažesni, negu jis manė.

Labiau tikėtinas turbūt yra kitas scenarijus, kurį Yanov su savo bendraminčiais ir numato: valdžią perims dešinysis tautinis partijos (arba armijos) aparato sparnas, kuris greičiausiai sueis į tam tikrą kompromisą su Solženicinu ar jo šalininkais. Tačiau ir tai reikštų perėjimą nuo dabartinės iracionalios ir visiems žalingos sistemos į žymiai pragmatiškesnę. Dabartinė sistema, kurią ideologiniai mitai atvedė į aklavietę, yra stačiai priversta derinti izoliacionizmą su agresyvumu — kitaip ji neišsilaikys; tas beprotiškas izoliacionizmas ir agresyvumas ne tik labai kenksmingas okupuotoms tautoms, ne tik pavojingas visam pasauliui, bet žalingas ir sveikai suprastam rusų tautos interesui. Jis jau yra ją privedęs prie fizinio žlugimo slenksčio. *Pragmatinė išmintis reikalautų ne tolesnio plėtimosi, o imperijos paleidimo.* Solženicinas tatai gerai supranta ir yra ne kartą sakęs. Todėl ir šitas scenarijus užtikrintų Lietuvai *geresnius negu dabar* laisvės šansus. Ne 100% šansą, kaip pirmasis scenarijus, bet *tam tikrą* šansą ten, kur jo dabar *visai nėra.* Gal Ukraina ir Baltarusija iš to scenarijaus negali nieko tikėtis; bet Lietuva, mano manymu, šio to gali, ir čia taip pat nemažai priklauso nuo mūsų.

P.S. Jau išsiuntęs šį atsakymą *Metmenims*, gavau 1979 m. spalio *Akiračių* numerį, kuriame liečiamas ginčas su Aleksandru Ginzburgu tų metų Tabor Farm suvažiavime. Pats to ginčo neturėjau progos girdėti. Nesu visai tikras, ar *Akiračių* vedamajame Ginzburgo pozicija tiksliai nusakyta: gal ir čia turime reikalo su vienpusišku atpasakojimu. Ginzburgas teigiąs, kad lietuviams reikėtų pasilikti

išsilaisvinusioje iš komunistų Rusijos valstybėje; vėliau, išaugus demokratinėms institucijoms, jie galėtų nubalsuoti, ar nori atsiskirti, ar ne. Jeigu Alikas, kaip bičiuliai yra pratę jį vadinti, dabar tikrai laikosi tokių pažiūrų (anksčiau jis jų nesilaikė), žinoma, čia su juo nesutinku, nors ir toliau jį gerbiu ir myliu. Tačiau prisipažinkime, padėję ranką ant širdies: jeigu tokia situacija — mums iš principo nepageidautina — vis dėlto susiklostytų, argi ji nebūtų kiek geresnė už dabartinę padėtį? Ir argi dera laikyti Ginzburgą kone pavojingesniu už tarybų valdžią, kaip berods kai kurie mūsiškiai pasišovę daryti?

TOMAS VENCLOVA

Iš svetimkūnės diktatūros . . .

Visiškai sutinku su tuo, kad Rusijos valdovais netolimoje ateityje bus nebe komunistai, o nacionalistai. Laikau tai visiškai natūraliu bei dėsningu reiškiniu ir jokio ypatingo pavojaus tame nematau. Atvirkščiai, mano manymu, tai yra vienintelis laidas Rusijai tapti normaliai, savo reikalais bei *tikraisiais* interesais besirūpinančia valstybe ir aplamai — kokybinis Rusijos šuolis į priekį iš totalitarinės svetimkūnės komunistinės diktatūros į normalią, organinę tautinę santvarką.

Šia prasme nematau, kodėl Rusijai turėtų būti taikomas skirtingas matas nei kitoms tautoms. Visų Rytų Europos ir TSRS tautų aspiracija yra susikurti savo nepriklausomas valstybes, laisvas nuo ant bolševikinių durtuvų atneštos diktatūros, ir nustatyti jose organiškas, tų tautų tradicijas bei interesus atspindinčias bei išreiškiančias visuomenines bei politines santvarkas. Rusija nenori ir neturi būti šiuo atveju išimtimi. Mes vis dar gyvename nelaisvėje tos pažiūros, kad tarybinė komunistinė santvarka yra organiškas reiškinys Rusijoje (nors nėra kitur) ir kad Rusija naudojasi tos santvarkos priedanga savo tautinėm-imperialistinėm užmačiom pasauliniu mastu įgyvendinti. Laikas perprasti tą tiesą, kad rusų tauta yra tautiniu atžvilgiu taip pat (o gal ir daugiau) komunistinės santvarkos engiama, kaip ir kiekviena kita TSRS ir Rytų Europos tauta, o taip pat, kad ji nemažiau už jas visas trokšta išsikovoti sau tautinę bei politinę laisvę. Kol mes šitos tiesos neperprasime, tol nesuprasime vykstančių TSRS-je visuomeninių-politinių procesų,

nesuvoksime šios šalies vystymosi į politinius-visuomeninius pasikeitimus raidos ir prasmės.

Yanovas ir į jį panašūs, matydami nacionalistinės Rusijos vystymosi perspektyvas, krenta į paniką, kuri gana gerai suprantama, nes nėra abejonės, jog tautinė Rusija bus greičiausiai net antisemitiškesnė už dabartinę TSRS. Todėl jie koncentruoja savo dėmesį į kraštutines rusiškojo nacionalizmo formas, į tokius, pavyzdžiui, dokumentus, kaip *Slovo natsii* ar Šimanovo bei Skurlatovo veikalus, bandydami jais įbauginti savo nerusiškus klausytojus bei skaitytojus. Tačiau, mano manymu, šitie kraštutiniai fašistinio tipo dokumentai, kuriais Yanovas ir kiti operuoja, yra tipingi šalutiniai Rusijos tautinės sąmonės atgimimo proceso produktai, kurie visada tokio proceso metu neišvengiamai atsiranda, bet niekada neatostovauja jo pagrindinei linijai, centrinei krypčiai.

Visų pirma reikėtų pastebėti, kad ši augančio rusiškojo nacionalizmo pagrindinė kryptis yra iš esmės gynybinio, o ne ekspansionistinio pobūdžio. Lygiai kaip nerusiškos TSRS tautos yra susirūpinusios savo kompaktinių tautinių visuomenių apsauga nuo svetimtaučių infiltracijos bei nutautinimo (rusifikacijos) pavojaus, taip tuo pačiu yra susirūpinusi ir rusų tauta. TSRS-je rusai jau šiandien tesudaro vos pusę visų gyventojų, o spartus prieauglis Vidurinėje Azijoje bei Kaukaze (prie labai menko pačių rusų prieauglio) grasina rusams pačiu artimiausiu metu tapti savo valstybėje tautine mažuma. Neveltui ne kas kitas, bet rusų nacionalistai sukūrė obalsį: „Už Rusijos teisę išstoti iš Tarybų Sąjungos sąstato". Atsiribojime nuo kitų tautų (tame tarpe ir valstybinių sienų nustatymo būdu) dauguma rusų nacionalistų mato šiandien vienintelį kelią savo tautos integralumui ir identitetui išsaugoti. Iš čia ir jų tiek baimės Yanovui ir Co. keliantis noras atsikratyti svetimtaučių, pirmoje eilėje žydų, bet taip pat ir armėnų ir kitų „ne savųjų" perdėm didele įtaka rusų visuomenės gyvenimui, kad ir išsiunčiant juos visus, jei reikėtų net ir prievartos būdais, į jų pačių, nuo Rusijos atskirtas teritorijas, kas žydų atveju reiškia Izraelį, bet kitų tautybių atveju — Ukrainą, Armeniją, Gruziją, Uzbekistaną ir pan. Idėja, kad imperija pragaištinga tautai buvo jau įsisamoninta ir anglų, ir prancūzų, ir olandų. Pamažu ją jau baigia įsisavinti ir rusai.

Antras svarbus rusiškojo nacionalizmo pagrindinės krypties bruožas yra jo pragmatizmas. Nereikia užmiršti, kad šiandieniniai rusų nacionalistai savo pagrindinėje masėje yra taip pat ir technokratai, t.y. praktinio-racionalaus mąstymo žmonės. Jų pagrindinis rūpestis yra liaudies ūkio racionalizavimas, jo našumo pakėlimas (o tuo pačiu ir savo tautos gerovės augimas), praktinių rusų tautos (o ne globalinių-komunistinių) interesų apsauga ir vystymas. Tiems tikslams pasiekti kiekviena nauja nekomunistinė, o tuo labiau rusiškai nacionalistiniai orientuota Rusijos vyriausybė turės išspręsti šiuos pagrindinius uždavinius: a) civilinės visuomenės, pirmoje eilėje jos ekonominės sistemos, atskyrimas nuo valstybės; b) nustatymas su kaimyninėm tautom (tame tarpe ir su prievartos būdu inkorporuotom šiandien į TSRS sąstatą) tokių santykių, kurie būtų pastovūs bei organiški, t.y. kuriuose būtų pašalinti pagrindiniai konfliktai bei antagonizmai ir apsaugoti tikrieji rusų tautiniai bei valstybiniai interesai (neveltui vieno rusų disidento-nacionalisto buvo pasakyta, kad efemeriškas Markso obalsis: „Visų šalių proletarai, vienykitės" yra pakeistas šių dienų TSRS-je realiąją tikrovę atspindinčiu ir ją įtvirtinančiu obalsiu: „Visų tautų nacionalistai, vienykitės!"); c) Rytų-Vakarų konfrontacijos pašalinimas ir kooperatinių Rusijos santykių su Vakarais pagrindų sukūrimas. Galima numatyti, kad šiuo atveju rusų nacionalistai sieks pirmoje eilėje sudaryti tvirtą bei pastovią sąjungą su JAV, nustatant per ją savotišką abiejų „superjėgų" kondominiumą likusiam pasauliui. Tai leistų Rusijai pastoviai įsitvirtinti savo, kaip reikšmingiausios po Amerikos pasaulinės jėgos vaidmenyje (tuo pilnai patenkinant savo imperinę ambiciją), bet, dar svarbiau, tvirtai užtikrintų jos tautinių interesų neliečiamumą Rusijai gyvybiniai svarbiuose pasaulio regionuose. Mažos valstybės, netekusios galimybės naudotis Rusijos—JAV konfrontacija, taptų politiškai mažiau mobilios ir labiau priklausomos nuo tų didžiųjų jėgų, kurios dominuoja jų regioną. Šiose sąlygose mažos valstybės suverenitetas praktiškai nustotų būti grėsme didžiosios kaimyninės valstybės interesams.

Manau, kad šitokiu rusų nacionalizmo apibūdinimu didele dalimi atsakiau ir į konkrečius klausimus, susietus su Lietuva ir lietuviais. Tačiau didesnio aiškumo dėlei atsakysiu į tuos klausimus ir tiesiog.

(1) Rusų nacionalizmo TSRS-je stiprėjimas ir jo galima politinė pergalė ateityje turės Lietuvos ateičiai didžiulę *teigiamą* reikšmę, bet tik tuo atveju, jei lietuviai mokės naujai susidarančia padėtimi tinkamai pasinaudoti. Tai pirmoje eilėje reiškia, kad Lietuvos nepriklausomybės atstatymui reikia ruoštis nedelsiant jau šiandien tokiais veiksmais kaip: a) nepriklausomybinės programos sukūrimas, b) valstybingumo formų pilnaties atstatymas tremtyje, c) JAV ir kitų Vakarų pasaulio valstybių besąlyginės paramos status quo ante 1940 m. atstatymui Pabaltijo regione užtikrinimas.

Tai, antra vertus, reiškia, kad savo nepriklausomybinėje programoje lietuviai turi atsižvelgti į gyvybinius Rusijos interesus Lietuvoje (išėjimas į Baltijos jūros uostus, ekonominiai saitai, turizmas ir pan.) ir juos pripažinti bei tausoti. Antagonizmas Rusijai tose sąlygose būtų Lietuvai ir jos nepriklausomybės bylai pražūtingas. Jis nėra reikalingas ir tautinių Lietuvos interesų požiūriu. Atvirkščiai, tinkamai sutvarkyti kooperatiniai santykiai su Rusija gali būti Lietuvai kaip ūkiškai, taip ir politiškai labai naudingi.

Pagaliau tai reiškia, kad nepriklausomybės atgavimo sąlygom atsiradus, lietuviai turėtų vengti betkokių ekscesų rusų atžvilgiu. Betkokie tokio pobūdžio ekscesai gali išprovokuoti Rusijos intervenciją ir Lietuvos reokupaciją.

(2) Reikia visais prieinamais idėjiniais bei politiniais būdais nesutaikomai bei nuolatos kovoti prieš rusiškąjį imperializmą ir kartu su tuo siekti sąjungos bei tarpusavio supratimo su pagrindinėm rusiškojo nacionalizmo jėgom pagal anksčiau minėtą obalsį „Visų šalių nacionalistai, vienykitės". Kovoje su rusų imperinių nuotaikų atliekom reikia ieškoti sąjungininkų visame pasaulyje (JAV, Vakarų Europoje, TSRS pavergtose tautose ir pan.), bet pirmoje eilėje pačių antiimperiniai nusiteikusių rusų tarpe. Mes turėtume siekti, kad judėjimas už Lietuvos nepriklausomybę taptų kaip tarptautiniu, taip ir betarpiškai rusišku judėjimu.

(3) Nei Lietuvai, nei Rusijai, nei kam nors kitam neteks rinktis tarp Lenino ir Pobedonoscevo. Lenino Rusija jau seniai yra mirusi, ir jo palikuonys, pradedant Stalinu, tam, kad išsilaikytų soste vis bando, nors ir nesėkmingai, įlįsti į Pobedonoscevo rūbus. Ogi Pobedonoscevo Rusija negrįžtamai žlugo dar prieš atsiradus Lenino Rusijai, būtent 1917 m. vasario mėn. revoliucijos bangose. Rusija ateityje neišvengiamai turės tęsti žygį, kuris buvo jos pradėtas dar

1917 metų vasario mėn., žygį, kurį bolševikams pavyko ištisiem 60-čiai su viršum metų sustabdyti, iškreipti, bet kurį nei jiems, nei kam kitam negalės pavykti pasukt atgal. Todėl, kalbant apie tautinę ateities Rusiją, reikia orientuotis ne į Pobedonoscevo bei Lenino lavonus, bet į gyvos rusų tautinės sąmonės nešėjus, tokius kaip Aleksandras Solženicinas ir Andriejus Sacharovas, tėvas Dimitrijus Dudko ir Sergejus Kovaliovas, į jų bendražygius, o taip pat ir į jų pirmtakus: Vladimirą Solovjovą, Nikolajų Berdiajevą, Sergijų Bulgakovą, Piotrą Čaadajevą, Aleksandrą Gerceną, t.y. į visą plejadą rusų tautinės, religinės bei politinės kultūros kūrėjų, kurių idėjos vis dar tebelaukia savo įkūnijimo Rusijos istorijos keliuose ir, reikia tikėtis, greitu laiku susilauks.

A. ŠTROMAS

. . . į grynojo rusiškumo sampratą?

Atsakysiu pirma į paskutinįjį klausimą. Prileidžiant, jog tegalima rinktis tarp tų dviejų pateiktų alternatyvų, balsuočiau už Pobedonoscevą.

Rašau tai ne XIX-jo amžiaus gale, kada pats klausimas būtų turėjęs daugiau reikšmės, o 1980-jų metų išvakarėse. XIX-jo gale arba XX-jo pradžioje būčiau nedvejodamas pasisakęs už Leniną. Taip, beje, ir padarė mažumos Rusijos imperijos ribose, kurios tas dvi alternatyvas teturėjo. Lietuva, žinoma, turėjo trečiąją ir daug patrauklesnę. O nuo to laiko vis dėlto daug kas pasikeitė. Kadaise klestėjusi ir dėl to pavojinga rusų kultūra tapo sužlugdyta, ekonomiškai rusus jau lenkia Korėja, nekalbant apie visas Europos tautas su Graikija ir Portugalija imtinai. Dabar rusų tauta ir kultūra tapo tokia nepatraukli, kad surusint ir tadžiką (jau neverta nė kalbėt apie lietuvį) yra tapę beveik neįmanoma. Surusint tikrąja to žodžio prasme, o ne „susovietint".

Palikę prielaidas, grįžkime į realybę. Realybėje nėra nei Lenino nei Pobedonoscevo, o yra Brežnevas ir jo susenęs politbiuras. Yra totalitarinė, partinėm privilegijom ir teroro nuosėdom valdoma valstybė, kurios biurokratiją didele dalimi sudaro rusiškieji šovinistai. Ta valstybė niveliuoja juos kaip rusus, bet ji tuo pat niveliuoja ir visus kitus. Surusint beveik neįmanoma arba labai sunku, tačiau, kaip praktika parodė, sužlugdyti itin lengva. Antrasis

etapas, kurio dabar šovinistiškoji biurokratija siekia, yra kad tas suniveliuotas žmogus kalbėtų rusiškai. Pirma visame viešajame gyvenime (tai daugmaž pasiekta Latvijoj, Moldavijoj, Ukrainoj ir iš dalies Lietuvoje), po to pripratinus ir privačiai. Žinoma, rusų nacionalistai ginčytų, kad tas rusiškai kalbantis Sovietijos pilietis dar ne rusas. Bent jau tikrai ne toks, kokio Pobedonoscevas vylėsi. Tačiau tautai, kurios kultūra ir kalba yra tuo naikinama, tai itin menka paguoda.

Grįžtant prie „kietėjančio rusų nacionalizmo", jokiu būdu nenoriu potencialaus pavojaus menkint. Galima būtų prileisti, kad, jei Sovietijoje perimtų valdžią šovinistinis karininkijos sparnas, Lietuvos pavojus būtų fiziškai sunaikintai padidėtų. Tačiau manau, kad tas pavojus ne itin didelis. Mes ne vieni. Be Pabaltijo gi yra Ukraina ir sparčiai gausėjančios islamiškos kultūros tautos. Už jų miliardinė Kinija. Tad sąjungininkų yra.

Galima iškelti dar vieną aplinkybę. Bent pirmaisiais savo viešos egzistencijos metais nuo sovietinių nuosėdų apsivalęs rusiškasis nacionalizmas būtų introspektyvus. Jis kitoks būti negalėtų. Jam reikės atstatyti grynojo rusiškumo sampratą. To jau dabar primygtinai reikalauja jo ideologai. Į grynojo rusiškumo sampratą mes, žinoma, neįtelpam. Sakyčiau tad, kad esminis klausimas būtų ne kas atsitiks su mumis, jei perims rusų nacionalistai, bet kas atsitiks su Ukraina. Būtent nuo to didele dalimi priklausys rytų Europos ateitis.

KAZYS ALMENAS

Nei vienos tautos nacionalizmas nėra labai simpatiškas

Į klausimą, kas buvo mūsų tautai pavojingesnis: Leninas ar Pobedonoscevas, atsakyti labai lengva. Nei vienas, nei kitas. Jie abu priklausė XIX amžiui, kuris dar nežinojo nei genocido (bent Europoje) ir kuriam žmogaus ir piliečio teisės buvo maždaug šventas dalykas. Prisiminkime tik Kražių bylą arba ir Vinco Kapsuko teismą. Jeigu reiktų pasirinkti tarp Hitlerio ir Stalino, nebūtų taip lengva. Jie abu buvo mūsų tautai mirtinai pavojingi.

Aplamai tas klausimas yra grynai akademinis. Nei atskiras žmogus, nei juo labiau tauta neturi pasirinkimo galios. Ji, tariant egzistencialistų žodžiu, yra išmesta į tam tikrą aplinką ir joje turi

gyventi. Mums tokia vieta yra prie Baltijos jūros ir prie Nemuno bei Neries. Ir niekas jai tos vietos negali atimti, nebent ji pati pasirašys sau mirties sprendimą. Vieną kartą jau mes tokį sprendimą vos vos nepasirašėme, kai ne tik Vilnius pasidarė lenkiškesnis už Varšuvą ir Krokuvą, bet net Kėdainiai ir Kražiai didžiavosi savo lenkiškumu. 1860 m. Kėdainių grafas Marijonas Čapskis, Kauno gubernijos mokyklų garbės inspektorius, kreipėsi į rusų valdžios organus, reikalaudamas lenkiškų mokyklų, nes „vietinė kalba Lietuvoje visur yra lenkų kalba". Likimas lėmė kitaip, ir to paties Čapskio rūmuose po kiek laiko atsidarė lietuviška Aukštesnioji kultūrtechnikų mokykla. Man atrodo, ir dėl dabartinių estų ir latvių bėdų reikia kaltinti ne vien tik rusišką ar sovietinį imperializmą.

Apie Leniną daug kalbėti netenka. Jis ne tik pripažino Suomijos, Lenkijos ir Baltijos valstybių (visų seniau buvusių Rusijos valdų) nepriklausomybę, bet pačioje Sovietų Sąjungoje leido ir skatino visų tautų ir tautybių etninį savarankumą, iš jų visų tereikalaudamas vieno dalyko — ištikimybės komunistinei arba sovietinei idėjai. Galima kalbėti apie komunistinį arba sovietinį imperializmą, kaip galima kalbėti apie katalikišką (plg. paskutinę A. Maceinos paskaitą Katalikų Mokslų akademijos suvažiavime) arba demokratinį imperializmą (plg. prez. Carterio intervenciją Bolivijoje). Kiekviena idėja, kol gyva, stengiasi plėstis. Bet ar komunistinis ir sovietinis imperializmas yra tas pat, kaip ir rusiškasis imperializmas? Greičiau turbūt galima sutikti su Aleksandru Ginzburgu ir kai kuriais kitais „disidentais", kad nuo komunistinio ar sovietinio imperializmo rusų tauta reliatyviai daugiau nukentėjo negu kuri kita tauta. To įrodymu gali būti ir tai, kad šiandien sovietinis Lietuvos menas ir literatūra savo kokybe nei kiek neatsilieka nuo sovietinio rusų meno ir literatūros.

Daugiau turbūt verta pakalbėti apie Pobedonoscevą, kuris šiuo atveju reprezentuoja konservatyvųjį rusišką nacionalizmą. Nei vienos tautos nacionalizmas nėra labai simpatiškas, ir ne tik dėl to, kad jis konservatyvus. Ne visados nacionalizmas ir yra konservatyvus. Ypač jis toks nebuvo savo ištakose, XIX a. viduryje, vadinamojo tautų pavasario metu. Jis buvo revoliucinis, jis bandė sprogdinti ano meto imperijas ir žadėjo tautoms laisvę. Jo atgarsiai, tiesa smarkiai pavėlavę, pasiekė ir Lietuvą, kai Maironis XIX a. pabaigoje dainavo apie Karpatų kalnais einantį pavasarį.

Rusiškasis XIX a. nacionalizmas buvo labiau konservatyvus. Jis primena šiek tiek Amerikos revoliucijos dukterų nacionalizmą. Pravoslavija, carinė autokratija ir rusų tauta buvo jo programos trys pagrindiniai punktai, kaip juos formulavo akademikas ir Nikalojaus I švietimo ministeris S. S. Uvarovas (1786-1855). Ar jis buvo pavojingas mūsų tautai?

Įdomu, kad to rusiškojo nacionalizmo šaknų kaip tik ir reikia ieškoti Lietuvoje, arba, teisingiau pasakius, buvusiose Lietuvos didžiosios kunigaikštijos žemėse, kurios XVIII a. pabaigoje pakliuvo į Rusijos imperijos glėbį. Beveik per visą XIX a. tose žemėse vyko tiesiog žūtbūtinis rusų-lenkų konfliktas. Bent kas liečia Lietuvą, ligi XIX a. antros pusės tą kovą aiškiai laimėjo Lenkija. Keletą kartų net buvo rimtai svarstoma ir politiškai šias žemes sujungti su Lenkijos karalyste. Apie lenkų kultūrinę persvarą gražiai liudija ir anksčiau cituotas grafo Čapskio raštas. Kadangi toji įtaka grėsė ne tik Lietuvai, bet ir Gudijai bei Ukrainai, prieš ją ir sukilo kai kurie rusų nacionalistai, pirmiausia istorikas N. M. Karamzinas (1766-1826). Jie kritikavo nuolaidžiavimą lenkams, ypač kaip jis pasireiškė Povilo I ir Aleksandro I laikais. Tas rusų-lenkų konfliktas išvirto į atvirą karą 1863-64 m. sukilimo metu. Garsusis N. M. Muravjovas (1796-1866) ryžosi visiškai pašalinti lenkų įtaką iš vadinamo Šiaurės vakarų krašto ir jį paversti tikra rusiška žeme. Suprantama, kodėl jis pasidarė lyg kokiu rusų nacionalistų dievaičiu.

Žiūrint iš dabartinės perspektyvos, toji Šiaurės vakarų krašto, vadinasi, ir Lietuvos surusinimo politika turėjo atrodyti baisiai grėsminga ir mūsų tautai. Iš tikrųjų buvo ne visiškai taip. Muravjovo tipo rusų nacionalistai nebuvo nusistatę prieš lietuvių tautą jau vien dėl tos paprastos priežasties, kad jie jos beveik visiškai nepažino. Jie manė, kad tie lietuviai ir žemaičiai tėra beveik tokie patys rusai, tik dėl lenkų ir Romos bažnyčios („lotynybės") įtakos nuo jų atitolę. Iš čia ir jų tas naivus tikėjimas, kad tik pašalink lenkišką raidyną iš jų kalbos ir įvesk rusišką, ir toji kalba bus maždaug tokia pati rusų kalba. Po teisybės ir patys lietuviai apie save tada labai ne daug težinojo, jų vadovaujančiam sluoksniui beveik visiškai sulenkėjus. Tik susikirtus rusų ir lenkų įtakoms Lietuvoje ėmė žiestis supratimas, kad čia dar yra ir trečias elementas — lietuvių tauta, kuri taip pat norėtų tarti žodį dėl savo likimo.

Ilgainiui to negalėjo paneigti nei rusai, nei lenkai. Tai yra klasiškas istorinės dialektikos pavyzdys: dviem pešantis, trečias džiaugiasi. To *tertius gaudens* vaidmenį, iš pradžios nesąmoningai, o vėliau su *Aušra* sąmoningai ėmė vaidinti lietuvių tauta. Tuo būdu rusiškasis nacionalizmas, nežiūrint jo didelės grėsmės Lietuvą surusinti ir suprovoslavinti, turėjo, tikriausiai prieš jo paties valią, tam tikros teigiamos reikšmės tautinės lietuvių sąmonės prasiskleidimui. Šia *prasme apie rusiškąjį nacionalizmą būtų galima pasakyti tą patį*, ką Goethė pasakė apie Mefistofelį: jis yra pikta dvasia, kuri nuolat trokšta blogo ir nuolat kuria gera.

Nežinau, ar K. P. Pobedonoscevą (1827-1907) galima pavadinti nacionalistu. Šis žymus civilinės teisės profesorius, prancūzų akademijos narys, *Kristaus sekimo* vertėjas, senatorius, valstybės tarybos narys ir Šv. Sinodo oberprokuroras, net dviejų carų mokytojas buvo tipiškas konservatorius. Jis daugiausia buvo susirūpinęs, kaip apsaugoti Rusiją nuo taip labai tada sklindančių visokių pašalinių įtakų (nihilizmo, bedievybės, liberalizmo, socializmo, parlamentarizmo). Jis, kaip anksčiau Uvarovas, galvojo, kad rusų tautos stiprybė ir pagrindas yra pravoslavija ir autokratija. Parlamentarinę demokratiją jis laikė „didžiuoju mūsų laikų melu", kuris Rusijai atneštų revoliuciją ir pražūtį.

Galėtų būti keliamas klausimas, kas mažoms tautoms pavojingiau: konservatyvi ar radikali Rusija. Bent kas liečia anuos laikus, Rusijos konservatoriai turėjo mažiau fanatizmo, ir daugiau religinės ir tautinės pakantos negu anų laikų radikalai. O kur mažiau fanatizmo ir daugiau pakantos, ten ir žmogui ir tautai turbūt saugiau gyventi. Gal dėl to mūsų žmonės dar ilgai šnekėjo apie senus gerus caro laikus.

V. TRUMPA

HERMENEUTINĖ KONTROVERSIJA

Išeivijos vartosenoje filosofija yra beveik susitraukusi į religijos filosofiją. Gerai, kad religijos filosofija išeivijoje apygyvė, nes Lietuvoje ji nekuriama. Bet nekuriama Lietuvoje ir jokia kita filosofija.

Čia pradedamoji straipsnių serija užsimezgė patyrinėjus, ką Lietuvių Enciklopedija *rašo apie dabarties filosofus. Pasirodė, kad ji nepažįsta daugumos žymesniųjų dabartinės Europos filosofų, įskaitant Gadamer ir Habermas.* Red.

HANS-GEORG GADAMER

Gadameris laikomas vienu iš didžiųjų dabartinių Europos galvotojų. Jis ne tik pagilino Heideggerio hermeneutiką arba interpretavimo teoriją, bet taip pat atskleidė jos pritaikymą istorijos studijose, socialiniuose, politiniuose, estetiniuose, juristiniuose, pedagoginiuose ir net teologiniuose moksluose. Šis pritaikymas „praktikos" srityse nėra paremtas interpretavimo metodologija, bet „hermeneutine ontologija". Šios ontologijos supratimas reikalauja trumpo įvado į hermeneutinės teorijos išsivystymą XX-me amžiuje.

Nors jau Platonas ir Aristotelis rašė apie hermeneutiką, modernioji šio žodžio reikšmė buvo suformuota XVII-me amžiuje, kada „ars interpretandi" buvo pavadinta „hermeneutika" — pagalbine disciplina teologijos, filologijos ir teisės supratimui. Schlegelis ir Schleiermacheris išlaisvino hermeneutiką nuo jos pagalbinio vaidmens ir suformavo ją kaip objektyvios dimensijos reikšmės, pasirodžiusios istoriniame gyvenime, supratimo ir išdėstymo teoriją. XIX amžiaus pabaigoje ir XX a. pradžioje Wilhelm Dilthey apibūdino hermeneutiką kaip turinčią tikslą suprasti visus humanitarinius mokslus ir jų vidinį ryšį; ne tik suprasti, bet juos ir pateisinti.

Šio išplėtimo reikšmė ta, kad visi dvasiniai žmonijos reiškiniai, nuo aukščiausių mokslų iki kasdieninės kalbos, priklauso hermeneutiniam supratimui. Šiuo būdu pati filosofija pasidaro hermeneutika. Dilthey savo filosofijoje teigia, kad net realybė, pačiose žmogaus supratimo gelmėse, negali būti išaiškinama, bet tik suprantama. Tai reiškia, kad visi išaiškinimai yra pagrinde interpretacija, o interpretacija yra dvasinė žmogaus istorinio gyvenimo išraiška, ir jokie mokslai nėra suprantami be jų istorinio išsivystymo atskleidimo. Pasaulio supratimas yra lygus supratimui žmogaus dvasinio išsivystymo ir jo sukurtų gamtos padalinimų į skirtingas sritis: teoretinę, praktinę ir menines. Šį dvasinį išsivystymą Dilthey supranta kaip „gyvenimą", kuris save sukonstruktuoja istorinėje tėkmėje. Hermeneutika šiuo būdu yra procesas kitų žmonių ne tik dabartyje, bet ir kituose laikuose gyvenimo supratimo. Supratimas šiuo atveju reikalauja įėjimo į kito vidinį gyvenimą, pasinaudojant empatija arba simpatetiniu patyrimu to, ką kiti pergyvena. Žmogus supranta save ir savo gyvenimą tik suprasdamas savo ir kitų objektyvios išraiškos reikšmę. Ryšys tarp „gyvo patyrimo", išraiškos ir supratimo yra hermeneutinio supratimo objektas.

Heideggeris pagilina hermeneutinį supratimą parodydamas, kad pagrindinis interpretavimas remiasi žmogaus būdais būti pasaulyje ir jo priešobjektyviniu ir priešsubjektyviniu būties supratimu. Kadangi vienas iš pagrindinių žmogaus būdų būti pasaulyje yra istorija, hermeneutinis supratimas atidaro žmogaus istoriškumą ir ten sukurtą būties interpretavimą, kuriuo remiasi kalba, mokslai, tikybos ir meno kūriniai. Kadangi žmogus yra visuomet istoriškas, jis „projektuoja" savo ateitį ir tuo pačiu interpretuoja savo praeitį. Šis projektavimo vartojimas žmogaus istorinio gyvenimo supratimui sudaro hermeneutinį ratą: žmogus, kaip dalis istorijos, projektuoja ateitį ir taip pat interpretuoja istoriją; istorija tad visuomet randama kartu su savo interpretavimo būdais, kurie nulemia žmogaus savęs ir būties supratimą. Iš esmės šis hermeneutinis ratas reiškia, kad vienos istorinės dalies supratimas reikalauja pagrindinės istorinės eigos supratimo, ir istorinės eigos supratimas yra galimas tik per jos dalis.

Hermeneutinio rato supratimas turi svarias teorines pasėkmes. Pirma, joks mokslas negali laikyti savęs esančiu aukščiau istorijos ir turinčiu tiesas, kurios esančios „amžinos". Antra, kiekvienas

mokslas, esąs istorijos eigoje, yra nulemiamas istorijos ir tuo pačiu turi įtaką istorijoje. Trečia, žmogus nėra vien dominuojamas istorijos interpretacijos būdo, bet, suprasdamas istoriją, jis ja pakeičia, kad ir nedaug. Tai reiškia, kad istorijoje pasirodžiusios teorijos, nesvarbu kokiame moksle, neišaiškina istorinės eigos ir žmogaus gyvenimo, bet juos pakeičia tokiu pat būdu kaip istorija turi įtaką naujų teorijų supratime.

Pratęsdamas šį hermeneutinį supratimą Gadameris parodo, kad dabarties supratimas visuomet įvelia praeities ir net ateities supratimą. Jis teigia, kad „supratimas" (Verstehen) yra pagrindinė žmogaus egzistencijos dimensija. Supratimas, Gadamerio ontologiniame galvojime, yra būties supratimas, o būtis yra kalba; kalba ir jos istoriniai išraiškos būdai yra žmogaus būties supratimas. Kalba, pagal Gadamerio galvojimą, yra procesas, kuris apima ir toli peržengia žmogaus supratimą: kalba yra istorija. Pasiremiant šia teze, galima suprasti, kad įvairių supratimo būdų analizė yra tęsimas filosofinės tradicijos, nes tradicija ir jos istorija nėra vien tik praeitis, bet sudaro individo ateitį. Kadangi istorija kaip kalba persilieja per dabarties ribas, žmogus nekada negali peržengti savo tradicijos ribų. Taip apibūdinęs tradiciją, Gadameris gali toliau teigit, kad nei vienas mokslas, nei vienas išaiškinimas negali apimti tradicijos, kurioje žmogus gyvena. Todėl turi būti pripažinta, kad šalia mokslinio žinojimo ir supratimo, šalia mokslinio metodo ir moksliškai išaiškintų įvykių, yra kita supratimo plotmė, kuri yra pagrindinesnė ir platesnė. Šiai plotmei priklauso humanitarinis supratimas, kuriuo yra pagrįsti ne vien humanitariniai, bet taipgi ir griežtieji mokslai. Humanitarinį supratimą galima geriau apibūdinti tradiciniu būdu kaip „išsiauklėjimą", kuris įjungia supratimą moralinių vertybių, estetinio jautrumo ir patyrimo daugelyje gyvenimo sričių. Patyrimas turi pagrindinį vaidmenį, ne patyrimas Kanto sampratoje, bet patyrimas, kokį gali turėti išsilavinęs teisėjas arba meno kritikas arba, bendrai sakant, „arbiter gustorum". Būti patyrusiu reiškia turėti išvystytą skonį ir pozityvius sentimentus, tinkamus situacijai, papročiams ir moralei. Toks patyrimas tuo pačiu gali pasidaryti principas nusprendimui papročių ir sentimentų tinkamumo. Moralinės taisyklės yra pritaikomos daugybei situacijų ir jų pritaikymui reikia patyrimo, kuris turi įtaką į taisyklės supratimą ir interpretavimą.

Nuo Kanto laiku „išsiauklėjimas" ir patyrimas neturi „mokslinės" reikšmės kaip žinojimo būdai. Tokie būdai buvo nustumti į „subjektyvizmą" arba į meną, kuriuose jokios mokslinės arba išvis tiesos negalima surasti. Kas tinka mūsų literatūros, istorijos, meno, papročių ir tradicijų supratimui, nebėra laikoma pateisinamais žinojimo arba supratimo būdais. Pasėkmės gan svarios: mes nebegalime pateisinti, kaip literatūra, menas, istorinis supratimas turi humanizavimo ir civilizavimo įtaką. Jie paliko praktiškai nepateisinamos veiklos elementais, ir kultūringas žmogus pasidarė bereikšmis liuksusas. Vien tik pripažinimas sferų, kurios dar nėra ir negali būti užgniaužtos preciziškais metodais, leis mums turėti gilios tradicijos ir jos miralinės ir praktinės patirties išmintį. Kaip jau minėta, tradicija ir istorija yra peržengusios mūsų dabartį ir iš dalies nulėmusios mūsų ateitį. Todėl pagrindinis Gadamerio klausimas yra: ne ką darome, ne ką turime daryti, bet kas atsitinka su mumis už ribų to, ką norime daryti.

Ne viskas galima išaiškinti preciziškais ir techniniais metodais. Pagal Gadamerį ši tezė patvirtinta tradicijos patirtyje. Įsigyti patyrimą nereiškia įsigyti profesiją ir ją puikiai išvystyti, bet išmokti, kaip gyventi — forma išminties, kuriai retai galime rasti išaiškinimą. Tokia išmintis gali parodyti ne tik ką galime technologiškai ir moksliškai pakeisti, bet taipgi ko neturėtume pakeisti. Pagrindinė, bet objektyviai neišaiškinama dimensija yra kalba. Mes dalyvaujame kalboje jai „priklausydami" ir vartojame žodžius negalėdami pilnai išaiškinti jų reikšmės mūsų intencijomis. Istorija, tarpininkaujama kalbos, įgauna pranašumą virš individo žmogaus, jo sąmonės ir praktiškų intencijų. Pagal šią tezę galima teigti, kad žmogus priklauso tradicijai, nes jo kalba yra tradicinė, ir nuo jos jis negali išsilaisvinti. Ji sudaro žmogaus savęs supratimą ir realybės interpretavimą. Šis priklausymas kalbai nereiškia, kad žmogus yra kalbanti būtybė, bet kad kalba yra mūsų paveldėjimas, turįs savyje įkūnytą visą tradiciją. Kalba palyginama su žaidimu ir jo taisyklėmis. Žaidimas turi savo esmę ne sąmonėje arba mūsų veikloje, bet savyje ir įtraukia mus į savo dvasią, kurioje mūsų asmenybė daug mažesnė. Hermeneutika teigia, kad mūsų pasaulio patyrimas panašus į žaidimo dvasią; bet šiuo atveju kalba sudaro mūsų patirto pasaulio pagrindą. Kalba turi tokią pat plotmę, kaip mūsų patirtas pasaulis. Kadangi negalime peržengti kalbos ribų, tuo

pačiu negalime peržengti tradicijos ribų ir jos autoriteto. Gyvendami ir turėdami pasaulį kalbinėse struktūrose, negalime šių struktūrų analizuoti objektyviai, nes kas yra objektyvu ir subjektyvu priklauso nuo kalbinių sąryšių ir tuo būdu nuo tradicijos.

Mokslinis arba, kaip Gadameris teigia, technologinis protas nori pasiekti stovį, neturintį jokių tradicinių „autoritetų". Bet šis teorinis galvojimas užmiršta, kad žmogaus supratimas ir jo žinojimo būdai yra persisunkę tradicija ir jos kalbine istorija. Tuo pačiu šis stovis siekia išminties, kuri galėtų praktiškai pakeisti žmogaus bendruomenę į racionalų procesą. Abi pusės sudaro ideologinį utopizmą, norintį paneigti ir pakeisti istoriškai išsivysčiusias institucijas ir papročius. Toks protavimas nori žmogų išlaisvinti nuo jo situacijų, kurios yra išaugusios per tradiciją ir žmogui tiesiogiai suprantamos. Išlaisvinimo būdas remiasi „moksliniu metodu", kuriuo siekiama išaiškinti tradicinius įvykius faktoriais, kurie stovi „už nugaros" istorijoje veikiančių ir suprantančių žmonių. Nors šie faktoriai nėra žmonėms suprantami arba žinomi, jie laikomi „tikrove", kuri išaiškina žmogaus veiklą. Šiuo atveju mūsų savęs supratimo ir pasaulio supratimo ribos, įgytos per tradicinį patyrimą, yra peržengtos; tas patyrimas laikomas negaliojančiu.

Bet žmogus, vartodamas savo kalbą ir skaitydamas savo tradicijos tekstus, negali pašalinti savo tradicijoje įgauto supratimo, kuriuo remiasi visas žmogaus galvojimas. Toks supratimas priklauso žmogui, o žmogus priklauso tokiam supratimui, kuris sudaro, pagal Gadamerį, „istoriškai veikiančią sąmonę" (Wirkungsgeschichtliches Bewusstsein). Tradicija visuomet veikia mūsų sąmonėje ir mūsų situacijoje tokioje plotmėje, kad mes niekada negalime perkelti tradicijos į mokslinio tyrinėjimo objektą. Ši tezė priverčia Gadamerį teigti, kad „istoriškai veikianti sąmonė yra daugiau būtis negu sąmonė, ir būtis niekada pilnai nepasirodo".

Pradėjus su Gadamerio ontologine hermeneutika, galima suprasti, kodėl Gadameris argumentuoja prieš teorijas, kurios pažada žmogų išlaisvinti nuo tradicijos ir praktiška revoliucija pakeisti jo bendruomeninį gyvenimą. Gadameris nepasitiki ne tik „technologine jėga", bet ir visais sisteminiais pažadais pakeisti žmogaus stovį, siekiant tą stovį padaryti „geresniu". Gadameris teigia, kad yra pagrindinė žmogaus esmė, pasirodanti žmogaus gyvenime, kuri negali būti peržengta. Gimimas ir mirtis, jaunumas ir

pasenimas, gimtinis kraštas ir nesavi kraštai, pasiryžimas ir laisvė sudaro ribas, kurios nėra peržengiamos. Bet tokia esmė negali būti paimta „absoliučiai", nes ji yra suprantama istorinėje plotmėje ir interpretacijoje. Jos yra ribos, kurios interpretuojamos istoriškai išugdyta kalba ir situacija. Ką jie „reiškia" priklauso nuo istoriškos bendruomenės interpretacijos, pati esmė negali būti apibūdinama, nes kiekvienas apibūdinimas jau sudaro interpretaciją, kylančią iš kokios nors tradicijos. Tuo pačiu ši interpretacija irgi sudaro tradiciją, kuri negali būti pralaužta sąmoningu teorijų sukūrimu. Turint mintyje šią tezę, galima teigti, kad tradicijos ne vien nereikia panaikinti, bet reikia ją ir jos autoritetą priimti ir vystyti toliau. Gadameris argumentuoja prieš renesanso sukurtąją teoriją, kurioje yra tik vienas autonomiškas autoritetas: racionalizmas. Šis autonomiškas autoritetas kesinosi paneigti visa, kas buvo išsivystę tradicijoje. Gadamerio teigimu, tradicinio autoriteto diskreditavimas ir racionalizmo autonomijos kaip tikrojo autoriteto pristatymas nereiškia, kad visa, kas yra išsivystę tradicijoje ir jos patyrime yra klaidinga. Tradicijos kritikai, anot Gadamerio, laikosi tyliai priimtos tezės, kad tarp autoriteto ir racionalizmo yra priešingybė. Bet šiuo atveju užmiršta, kad autoritetas gali būti pripažintas ne aklai, bet autoritete parodytos tiesos supratimo pagrindu. Autoritetas nėra būtinai diktatoriškas. Toks autoritetas randamas, pavyzdžiui, eksperte, kurio pata'rimas priimamas jo patirties rėmuose.

Panašų autoritetą Gadameris randa papročiuose, moralėse, religijoje ir mene, kur autoritetas nėra perduodamas jėga, bet „priimamas laisvai", kaip nešantis tradicijos patyrimą. Hermeneutinis procesas humanitariniuose moksluose negali būti išoriškai pritaikomas tekstams ir negali būti atskirtas nuo istorinio ir tradicinio patyrimo ir būdų, kuriais žmogus žiūri į savo praeitį. Žmogus gyvena ir turi pasaulį savo tradicijoje, kuri negali pavirsti nepažįstamu objektu, kurį turėtume nagrinėti „iš lauko". Panaikinimas abstrakčios priešingybės, tarp racionalumo ir tradicijos, tradicijos ir šios tradicijos žinojimo būdų yra pirmas žingsnis į filosofinę hermeneutiką.

Visi moksliniai metodai, visi supratimo ir žinojimo būdai priklauso nuo kalbos, sukurtos tradiciniame patyrime, ir visų mokslų „objektyvus" ir racionalus tradicijos įvertinimas yra niekas kita kaip tęsimas tos tradicijos, paremtas joje sukurta kalba. Kalba

yra pagrindas, kurio negali apimti ir išaiškinti nei vienas mokslas, ir visi išaiškinimai parodo savo trūkumus ir tuo pačiu parodo tradicijos tęsimąsi.

JÜRGEN HABERMASS

Jürgen Habermasas yra vienas iš svarbiausių vadinamosios Kritinės Teorijos galvotojų. Nors Habermaso galvojimas gan komplikuotas, jis remiasi keletų pagrindinių tezių ir principų. Pirma, Habermasas teigia, kad teorinis galvojimas nėra išlaisvinamas nuo istorinių ir socialinių įvykių; teorinis galvojimas paremtas istorijoje ir bendruomenėje rastais galvojimo būdais. Reiškia, teorinis galvojimas negali apžvelgti istorijos ir bendruomenės procesų, nes jis pats yra tų procesų padaras. Antra, norėdamas būti objektyvus ir sudaryti istorijos ir bendruomenės eigų objektyvų išaiškinimą, teorinis galvojimas turi įtaką į objektą, kurį šis galvojimas nori išaiškinti. Paimkime, pavyzdžiui, marksizmą. Nors Marksas sukūrė teoriją, teigiančią, kad ji išaiškina objektyvią istorijos ir bendruomenės eigą, jo teorija (1) atspindi istorinį periodą ir bendruomenės procesus, kuriuose ji buvo sukurta ir (2) ji turėjo daug įtakos objektyvios istorijos ir bendruomenės eigos pakeitime.

Trečia, Habermasas parodo, kad tarp teorijos struktūros ir faktų nėra būtino ryšio. Patirti faktai yra išoriniai teorijos struktūrai. Todėl, nors teorinis procesas norėtų išaiškinti faktus, šio uždavinio jis negali išpildyti. Nesant būtino ryšio tarp teorijos ir patirtų faktų, šis ryšis tegali būti pagrįstas kitais pagrindais. Ryšys reikalauja „rišėjo", kuris šią funkciją galėtų atlikti. Ši funkcija atliekama (1) „intereso perspektyvos" ir (2) išsirenkant teoriją ir faktus, kurie turėtų patvirtinti išsirinktą teoriją. Šis procesas labai selektyvus ir jo išrinkta teorija ir faktai vėl paimami iš „intereso perspektyvos". Teorijos pritaikymas patirtiems faktams neduoda grynai objektyvaus išrinktų faktų supratimo, bet supratimą, paremtą teoriko interesais. Interesas gali būti religinis, ekonominis, ontologinis, etinis, psichologinis, technologinis, politinis ir net interesas įgauti bendruomenėje ir istorijoje įtaką.

Čia duotas teorinių problemų apibūdinimas priveda prie šių išvadų. Jeigu būtų teigiama, kad teorinis procesas gali sudaryti pilną istorinių ir bendruomenės įvykių išaiškinimą, tai šis procesas

pasidaro priešingas sau, nes jis nėra įtraukęs „rišėjo" teorijų su patirtais faktais. „Rišėjas" turi daug platesnę apimtį negu jo išrinkta teorija ir patirti faktai, kurie patvirtintų arba paneigtų išrinktą teoriją. Be to, šis „rišėjas" negali pasidaryti vienu objektu teoriniame išaiškinime, nes jis yra pagrindas išrinkimui teorijų ir objektų. Šis „rišėjas", kaip pagrindinis procesas, negali būti apimtas jokios teorijos ir tuo pačiu negali būti padaromas objektu išaiškinamu kurios nors teorijos. Kita išvada: Kadangi teorijos sukurtos istorijos ir bendruomenės eigoje, ši eiga yra platesnė ir nėra apimama jokia teorija. Ši išvada paremta tuo, kad kiekviename istoriniame laike ir bendruomenės eigoje atsiranda teorijos, norinčios būti visa apimančiomis, bet tuo pačiu tame laike ir bendruomenėje randama teorijų, kurios prieštarauja pirmajai teorijai. Reiškia, kad abi arba net daugiau teorijų pagrįstos istorinės tradicijos ir bendruomenės eiga, ir nei viena negali apimti šios eigos. Anot Habermaso, nei „rišėjas" teorijų su patirtais faktais, nei istorinė tradicijos eiga ir bendruomenė negali būti apimtos ir išaiškintos jokia teorija.

Šios išvados priverčia Habermasą priimti Gadamerio hermeneutiką kaip pagalbą, turinčią užtenkamą plotmę priešintis loginiam pozityvizmui ir jo trūkumams suprasti istoriją ir bendruomenę. Anot Habermaso, hermeneutikos reikšmė yra jos pajėgumas iškelti istorinį ir tradicinį supratimą į sąmonės paviršių, nes šis iškėlimas nėra įmanomas pozityviniuose moksluose. Hermeneutika yra neišvengiama kaip pagrindinis procesas, kada faktai renkami ir apibūdinami komunikacijos procese ir kada teoriniai rėmai sustatomi ir pateikiami išrinktų faktų supratimui. Komunikacija apie faktus ir teorijas reikalauja kalbinio proceso, kuris paremtas istorinės tradicijos eiga ir joje priimta kalba. Ši kalba visuomet tarpininkauja teorijų supratime ir faktų komunikacijos procese. Hermeneutika turi veikti kaip metodologija teorinių struktūrų ir išrinktų faktų interpretavimui ir supratimui.

Kaip jau buvo diskutuota, Gadameris atmeta betkokį hermeneutikos kaip metodologijos vartojimą. Jo filosofinė hermeneutika nesiekia metodologinių taisyklių išaiškinimui supratimo, kuris duotų specifinių mokslinių bei technologinių rezultatų. Gadamerio filosofinė hermeneutika yra ontologija, o ne metodologija; kadangi ontologija apibūdina istorinės eigos pagrindus, ji negali būti

pritaikoma kaip metodologija istoriniam šios eigos supratimui. Šiuo atveju Habermasas negali priimti Gadamerio filosofinės hermeneutikos be jos kritikos. Ši kritika sudaro pagrindinę kontroversiją tarp Gadamerio filosofinės hermeneutikos ir Habermaso „kritinės teorijos".

Gadamerio filosofinės hermeneutikos kritika

Pagrindinės mintys, sudarančios principinę Habermaso filosofinės hermeneutikos kritiką, yra šios:

1. Gadamerio galvojime atsiranda abstrakti opozicija tarp hermeneutiško patyrimo ir metodiško žinojimo. Šiuo būdu Gadameris peržengia pateisinamas ribas, kuriose jis kritikuoja „neteisingą" objektyvų supratimą, kuris randamas empiriniuose ir analitiniuose moksluose. Hermeneutinis trūkumų empiriniuose moksluose įrodymas, vedantis į metodologijos atmetimą, nesudaro įrodymo, kad metodologinis procesas yra neužtenkamas griežtuosiuose gamtos moksluose. Jeigu šiuose moksluose metodologija gali būti efektyviai pritaikoma, tada hermeneutinė filosofija, kuri neįskaito metodologijos vertės ir procedūros, negali būti laikoma visa apimančia ir net gali būti laikoma „prieš-moksline".

2. Priešingybės tarp hermeneutikos ir metodologijos pagrindas randamas ontologiniame supratime, kurį Gadameris šitaip apibūdina: „ne ką darome, ne ką turime daryti, bet kas atsitinka su mumis už mūsų darbų ir norų ribų". Reiškia, kas atsitinka su mumis niekada negali būti pilnai suprantama objektyviai arba subjektyviai. Šis neišaiškinamas įvykis yra tradicija, kuri tarpininkauja tarp praeities ir dabarties. Habermasas interpretuoja šią Gadamerio tezę kaip išreiškiančią Heideggerio supratimą Būties, kurios dimensijų mes negalime apimti ir suprasti, nors mūsų supratimas priklauso nuo tų dimensijų.

3. Taip žiūrint, tradicija, anot Habermaso, yra „akla substancija", kuri vystosi pagal savo „įstatymus". Toliau pateisinti šį Gadamerio interpretavimą, Habermasas pavartoja Gadamerio „istoriškai veikiančios sąmonės" ir „horizontų susijungimo" teoriją. Praeities tradicija, sudaranti supratimo horizontą, yra ne tik persiliejusi per dabartį, bet taipgi sudaro ateities supratimo horizontą. Šiuo būdu mūsų pavienis ir kolektyvus supratimas neikada negali pradėti „iš naujo;" mūsų ateitin orientuotas

supratimas visuomet susilieja su tradicijos horizontu. Šiuo būdu supratimas yra visuomet veikiantis tradicijos ir mūsų horizontų susiliejimas. Ši supratimo sąlyga garantuoja pirmenybę tradicijai ir jos dominavimui. Pagal Habermasą, šis susiliejimas teigia, kad tradicija *eina be pertraukos ir tuo pačiu turi daugiau supratimo* negu mes ir mūsų reflektyvinė sąmonė. Tas „daugiau", vykstantis „už mūsų nugarų", yra tradicija, kalbinis procesas, dominuojantis mūsų veiksmus ir norus. Habermasas nori teigti priešingai, kad reflektyvinis tradicijos supratimas turi galimybę persilaužti per spontanišką tradicijos veiklą ir ją pakeisti. Reflektyvi sąmonė gali perimti tradiciją ir mus nuo jos išlaisvinti.

4. Iš trečiojo taško kyla išvada, kad Gadameris nesuprato refleksijos pajėgumo, kuris išsivysto kalbiniame supratime. Refleksinė sąmonė gali atkreipti dėmesį į savo pačios proceso sąlygas atskleidžiant refleksijos pagrindą ir jo plotmę. Šis procesas gali perlaužti tradicijos dogmas ir parodyti jų ribas ir nepateisinamas aksiomas. Refleksijos pajėgumas sudaro galimybę priimti arba atmesti tradicinius pasiūlymus, pasirėmus racionaliu tradicijos perduoto supratimo pateisinimu arba nepateisinimu.

5. Gadamerio neužtenkamas refleksijos pajėgumo supratimas yra glaudžiai susietas su neteisinga jo nuomone apie autoritetą. Kadangi hermeneutika prileidžia labai mažą refleksijos ir todėl kritinio galvojimo įtaką, ji priversta duoti per didelį svorį autoritetui. Autoritetas, anot Habermaso, gali būti kritinės refleksijos pasiremaincios racionaliu supratimu ir komunikacija paneigtas. Kadangi Gadameris duoda neperžengiamą autoritetą tradicijai, kur refleksija priversta susilieti ir tęsti beveik neišsemiamus tradicijos horizontus, jis turi laikytis tezės, kad tradicijoje suformuoti sąryšiai toli peržengia refleksyvinę sąmonės galią. Tradicija šiuo būdu suprantama kaip neracionali jėga ir todėl jos procesas neturi jokio nustatomo būtinumo. Hermeneutinis kalbos supratimas kaip niekad pilnai nesuprantamos ir absoliučios dimensijos, kurios niekas negali peržengti refleksyvine sąmone, priveda prie tezės, kad šis absoliutumas neturi jokio savyje būtinumo. Hermeneutinė filosofija priima „kalbos pirmenybę", visose istorijos ir bendruomenės sferose, bet tuo pačiu priima šią kalbinę pirmenybę kaip nebūtiną jėgą, kuri remiasi nesuprantama ir tuo būdu neracionalia dimensija. Turėti dimensiją, kuri sudaro

pagrindą žmogaus sąmonės ir veiklos, ir tuo pačiu teigti, kad ši dimensija yra nepasiekiama sąmonės, reiškia pasiremti pagrindu, kuris neturi jokios įrodomos būtinybės.

6. Tokios pozicijos pasėkmės yra trūkumas objektyvaus kalbos funkcijos politinėje ir ekonominėje sferose supratimo. Jeigu hermeneutika būtų priversta pagalvoti apie tradicijos perdavimą ir tęsimą kalboje, ji surastų, kad tradicija ir kalba yra produktai, kylantys iš žmogaus bendruomeniškos veiklos. Laikantis šios tezės, hermeneutika turėtų pasidaryti kritika ideologijų, surastų kalboje, kylančių iš politinių ir ekonominių žmogaus veiklos sferų. Kalba ir tradicija būtų suprantamos kaip išraiškos pagrindinių interesų, kuriais, kaip jau matėme, Habermasas paremia žmogaus istorinį ir bendruomeninį gyvenimą. Ši kritiška kalbinių ideologijų funkcija nepaverstų tradicijos į neveiklų ir neįtakingą procesą; tradicija ir kalba būtų suprantamos jų sąryšyje su kitomis bendruomenės sferomis.

7. Paskutinis kritinis argumentas, nukreiptas prieš filosofinę hermeneutiką, priklauso nuo to, kad filosofinėje hermeneutikoje nėra prileistų sąlygų perėjimui iš istorinio proceso į istorinio proceso pateisinimą, kuriame būtų sukurtos sąlygos suprasti istorinę orientaciją. Šis perėjimas, anot Habermaso, turi būti surastas istorijos tiksle, kaip, pavyzdžiui, racionaliame gyvenime arba gero gyvenimo pasiekime. Šis filosofinės hermeneutikos trūkumas kyla iš to, kad Gadameris sukuria kalbos supratimą, kuris yra ontologinis ir tuo būdu neprieinamas kritiškai sąmonei, kuri galėtų racionaliai ir efektyviai vesti istorinę eigą į racionalų tikslą.

Gadamerio atsakymai į Habermaso kritiką

Anot Gadamerio, Habermasas nėra įrodęs, kad kalbos dominacija gali būti suprastinama ir išaiškinama bet kokiu metodologiniu būdu. Kalba sudaro supratimo dimensiją, kuri apšviečia ir įtikina „prieš įrodymą". Moksliniai įrodymai ir įsitikinimai egzistuoja „visur ir visuomet" istorinėje žmogaus kalboje. Kadangi ši kalba yra visa apimanti, hermeneutika atsiduria pozicijoje, kurioje galima išversti ezoterines mokslo kalbas į suprantamą kalbą, ypač tada, kada mokslai nori padaryti įtaką į bendruomenės gyvenimą. Mokslinio tyrinėjimo pradžioje ir pabaigoje randama kalba, kuri yra platesnė negu mokslinis procesas

galėtų apimti. Šiuo būdu filosofinė hermeneutika apima visus mokslus ir sąmonės refleksijas. Pasiremdamas šia teze, Gadameris šitaip atsako Habermasui:

1. Kai hermeneutika parodo trūkumus mokslinėse metodologijose, nereiškia, kad hermeneutika paneigia šiuos metodus. Hermeneutika teigia, kad (1) moksliniai metodai pagrįsti ir suprantami platesnėje kalboje negu yra atskirų mokslų prileidžiama, (2) mokslinių metodų kritika pagrįsta patyrimu, kuris yra už mokslinių ribų. Jeigu Habermasas nori teigti, kad filosofinė hermeneutika nėra „mokslinė", jo teigimas turi būti paremtas hermeneutika, tai yra hermeneutika pasidaro kitos hermeneutikos objektas. Šiuo būdu, kada Habermasas prieštarauja prieš filosofinę hermeneutiką, jis turi priimti hermeneutiką savo ir Gadamerio pozicijų interpretavimui.

2. Paviršutiniškai žiūrint, atrodytų, kad hermeneutika atsiranda pavojuje, nes ji turi reikalą vien tik su tradicija, perduota kalboje; tuo būdu ji negali suprasti konkrečios bendruomenės eigos politikoje ir ekonomijoje. Bet šios sferos turi struktūrą, perduotą per tradicinę kalbą ir jos tyliai priimtas struktūras. Šiuo būdu politika ir ekonomija pasidaro mums suprantamos tik kalbiniame veidrodyje. Aišku, kalba nėra vien veidrodis, ir kas atsiranda kalboje nėra vien realybės ir žmogaus atspindys. Kalba yra struktūravimas ir gyvenimas to, kas atsitinka su mumis ir su mūsų politiniu ir ekonominiu procesu.

3. Jeigu hermeneutinis procesas yra visa apimantis, tada jis turėtų (1) atrasti galimybę, kaip reflektuoti apie tradicijos autoritetą ir kaip peržengti jo ribas ir (2) suprasti sąlygas, sudarančias pagrindą hermeneutiniam galvojimui. Bet, anot Gadamerio, hermeneutinio supratimo sąlygos niekada negali būti pilnai permatomos, nes „istoriškai veikianti sąmonė" yra daugiau būtis negu sąmonė. Iš pirmo žvilgsnio, šis argumentas neatrodo kaip argumentas, bet kaip dogmatinis priešingos tezės teigimas. Pažvelgus giliau, pasirodo, kad Gadamerio tezė paremta šiuo argumentu. Hermeneutinis galvojimas pagrįstas refleksyvine sąmone, o ši tuo pačiu pagrįsta „istoriškai veikiančios sąmonės", kuri yra platesnė negu individuali sąmonė. Jeigu individuali sąmonė galėtų peržvelgti ir apimti savo reflektyvumo sąlygas, tada ji pasidarytų procesu, kuriame refleksyvi sąmonė atspindėtų savo refleksyvumą, sudarydama procesą, kuris eitų į begalybę. Bet, anot Gadamerio, šis procesas

neturi būti begalinis, nes refleksija nėra individuali sąmonė, atspindinti save; individuali sąmonė atspindi tradicijoje rastą supratimą, kuris, kaip istoriškai veikianti sąmonė, atspindi individo sąmonės stovį. Šiuo būdu begalinis pačios sąmonės savęs ir savo sąlygų refleksyvumas yra sustabdytas prieš jam prasidedant. Be to, individo reflektyvinė sąmonė ir istoriškai veikianti sąmonė (kaip kalba) susilieja į horizontą, kurio ribų niekada negalima peržengti. Tai parodo, kad tradicinės aksiomos ir net dogmos negali būti panaikinamos, bet parodomos ir atspindimos visuomet susiliejančiuose horizontuose. Šis procesas gali mus išlaisvinti nuo dogmų ir neužtenkamų aksiomų, bet negali šių dogmų panaikinti arba pašalinti iš istoriškai veikiančios sąmonės.

4. Nei hermeneutinė nei jokia kita refleksija negali išugdyti sąmonės, kuri galėtų suprasti visus elementus, kurie sudaro sąmonę; šiuo būdu sąmonė ir jos refleksija yra ribota ir, nepaisant jos tendencijos siekti visapusiško žinojimo, esmiškai partikuliari. Tai reiškia, kad universali-istorinė hermeneutikos koncepcija neįmanoma, jeigu universalumas reikštų istorinės eigos įstatymų ir tikslo supratimą. Nors galima parodyti racionalius aspektus istorijoje, tai nereiškia, kad galima parodyti pilną istorijos esmę ir eigą. Aišku, istorijos ateitis nėra atmetama. Bet reikia suprasti, kad kiekvienas paimtas istorijos tikslas jau yra atsidūręs tradicijos horizontų plotmėje, kurioje visi tikslai susilieja. Šis susiliejimas nėra niekada pabaigtas, ir betkoks paimtas istorinis tikslas, net ir Habermaso racionalumas arba „geras gyvenimas" yra pora išrinktų aspektų horizontų susiliejime.

Po šių pastabų galima atkreipti dėmesį į „kalbinę ontologiją", kurią Habermasas interpretavo kaip „neracionalinę būtį", kaip „nepajudinamą ir neperžvelgiamą substanciją". Bet, anot Gadamerio, žmogaus ir tradicijos kalbinė esmė neturi jokio įstatymiško ir natūralaus būtinumo. Habermaso problema, anot Gadamerio, yra ta, kad Habermasas nepajėgia apšviesti refleksijos esamoje tradicijoje ir yra priverstas žiūrėti į tradiciją kaip natūralų būtinumą. Gadameris vadina šį interpretavimą „romantišku", kuris sukuria dirbtiną ribą tarp tradicijos ir sąmonės. Žmogaus kalbingumas ir jo tradicija nėra „būtis", bet tekanti upė su daug srovių, kuriose mes reiškiamės ir kurių horizontai liejasi ir skiriasi be pertraukos.

Priėjus prie apibrėžtų Gadamerio atsakymų, Habermasas tuos atsakymus priima ir „nebeužkaitina" senų argumentų. Jis imasi kitos taktikos ir tuo būdu nori diskredituoti hermeneutikos teigimą, kad ji yra viso žmogaus supratimo pagrindas. Habermasas atkreipia dėmesį į „komunikacijos kompetenciją", norėdamas įrodyti, kad hermeneutika neturi jokios sferos savo užsimotiems darbams. Habermaso procesas yra paremtas gerai žinomu procesu mokslinėse teorijose: „Jeigu kas nors yra pasaulio elementas, suprantamas žmogus, tai šis elementas yra perduotas žmogui kalbos tarpininkavimu ir suprantamas hermeneutiškai". Kad įrodžius, jog šis sakinys neteisingas, reiktų rasti sekančios formos sakinį: „Pasaulyje galima rasti ką nors, kas nėra tarpininkaujamas kalbos ir negali būti suprantamas kalbos būdu".

Galimybę šitokiai falsifikacijai Habermasas randa sistematiškai sutrukdytos komunikacijos sferoje. Klausimas yra: „Ar būtų galima rasti supratimo būdą, kuris nėra sujungtas su pagrindine tradicijos kalba?" Paimkime, pavyzdžiui, psichoanalitinį mokslą, kuris gali paremti arba net pagrįsti kasdienišką žmogaus gyvenimo ir komunikacijos tradicijos supratimą ir šiuo būdu pagrįsti tradicijoje įsigytą interpretavimą. Ši galimybė, anot Habermaso, panaikintų visuotinę hermeneutikos tezę kaip galinčią suprasti ir paremti visus mokslus. Ši galimybė turėtų vaidmenį „išaiškinti tradicijoje įgautą supratimą ir kalbą", bet tokiu būdu, kad psichoanalitinė teorija ir jos kalba sutrukdytų žmogaus tradicijoje įgautą supratimą. Aišku, šis teorinis išaiškinimas turi sujungti savo metodinius ir empirinius elementus su tradicijoje įgyta kalba, kuri reikalinga komunikacijai tarp mokslininkų ir tarp psichoalalitinio „paciento" ir psichoanalitiko. Bet jeigu paskutinis sakinys yra teisingas, tai komunikacijos teorija, pasidengusi psichoanalitine galimybe sutrukdyti komunikaciją, yra paremta hermeneutine filosofija ir jos supratimo dimensijomis. Psichoanalizės peržiūrėjimas parodo, kad galima turėti sistemiškai pertrauktą komunikaciją paciento gyvenime ir ryšyje tarp paciento ir psichoanalitiko. Paciento gyvenime pertrauktą komunikaciją galima išaiškinti komplikuotu teoriniu procesu ir kalba. Bet pagrindinis šios kalbos, arba psichoanalitiko arba paciento kalbos, supratimas priklauso nuo tradicijoje įgautos

kalbos, į kurią išverčiamos visos teorijos. Konkretus išsprendimas paciente sutrukdytos komunikacijos pasiekiamas atstatymu kalbos, kuri įgauta iš tradicijos, o ne iš psichoanalitinės teorijos. Anot Gadamerio, pacientas, kurio komunikacijos problemos yra išspręstos psichoanalitiniame procese, nevaikšto vartodamas psichoanalitinės kalbos savo kasdieninėje komunikacijoje su kitais. Žodžiu, komunikacijos ir jos trūkumų supratimas remiasi hermeneutiniais pagrindais.

Išvados

Hermeneutinė filosofija, laikydamasi savo pagrindinės tezės, prieina šių išvadų. Pirma, paėmus filosofinius raštus apie hermeneutiką, reikėtų teigti, kad tie raštai negali apimti visos tradicijos ir joje randamos kalbos. Reiškia, hermeneutika yra iš principo neužtenkama suprasti tradicijos, kuria ji bando pasiremti. Antra, raštai apie hermeneutiką susilieja su tradicijos horizontais, negalėdami tų horizontų nei apimti nei peržengti. Trečia, hermeneutinė folosofija pasidaro dalis istoriškai veikiančios sąmonės ir tuo būdu tęsia tradiciją ir jos kalbą. Nors šis tęsimas gali mėginti pakeisti tradiciją, jo įnašas labai nežymus ir tuo pačiu interpretuojamas tradicijoje rastais būdais ir kalba. Žodžiu, prisilaikant tezės, kad tradicija yra neperžengiama ir viską dominuoja, reikalinga, kad ir hermeneutinė filosofija būtų suprasta kaip tradicijos dominuojama.

Žiūrint iš kritinės teorijos pusės, kyla šios išvados. Pirma, kadangi teorijos priklauso bendruomenei, iš kurios jos iškilo, teorijos negali duoti objektyvaus išaiškinimo. Tuo būdu kritinė teorija negali parodyti, kad yra absoliučiai racionalu ir kokių tikslų turi būti siekiama. Antra, kadangi visos teorijos neturi būtino ryšio su faktais, kritinė teorija irgi neturi ryšio su faktais. Ryšys reikalauja „rišėjo". Trečia, „rišėjas" sujungia teoriją su faktais iš intereso perspektyvos; reiškia, kad ir kritinės teorijos, jeigu ji būtų susieta su faktais, ryšys su faktais būtų paremtas kieno nors interesais. Pasvarsčius Habermaso kritinę teoriją jos pačios principais, reikia prieiti išvados, kad ir kritinė teorija turėtų operuoti tais principais. Jos plotmė tokiu atveju būtų lygi visų kitų teorijų plotmei, kurias kritinė teorija kritikuoja.

Algis Mickūnas

APŽVALGOS IR KRITIKA

HENRIKAS NIEKAD NEGYVENO PRIEMIESČIUOSE
Apie Henriką Šalkauską

Henriko nebėr. Be jo mūsų dienos bus tuštesnės. Mes gi trisdešimt metų kartu praleidom Australijoj, ir, nors nebuvom kaimynai, Henrikas per tą visą laiką gyveno, rodos, čia pat už sienos. Dar prieš keletą savaičių vakarėjant jis staiga įėjo pro duris su dėže Carlton alaus butelėlių glėbyje, pasižiūrėti, kaip jis sakė, ką mes penktadienio vakarą veikiame. Buvo jau beveik sutemę, ir jo šviesi asmenybė atgaivino ir nušvietė greitai blėstančią australišką dieną. Dar daug daug kartų turėjom susitikti ir vis iš naujo išsikalbėti ir išsiaiškinti gyvenimo vingius ir meno paslaptis.

1956-tais Sydnėjuje įvyko jo pirmoji paroda. Tuomet jis dar raižė.

1960-tais jis jau perėjęs į litografiją ir akvarelę ir pakeliui į tą platų meno pasaulį, kuris visą sekantį dvidešimtmetį buvo ir jo dienos ir naktys, ir vieninteli namai, kokius jis bet kada turėjo, ir jo širdies plakimas. O viskas, kas jo bendralaikiams taip labai rūpėjo: bizniai, tarnybos, karjeros, šeimos, identitetas, statusas ir nuosavybės Henrikui buvo tik dulkės vėjuje, dėl kurių, garsiai nusijuokęs savo užkrečiamu juoku, jis tik nuomodavo ranka.

Jis niekad negyveno priemiesčiuose. Mažytis namelis, kurį jis nuomavo iš savo draugo Alfonso Giliausko, stovėjo prisiglaudęs prie Sydney tilto pačiam miesto viduryj. Čia pat kitoj pusėj uosto spindėjo fantastiškos Sydney operos formos. O jo kūriniai buvo išstatyti pasaulio didmiesčiuose — New Yorke, Tokyo, Sao Paulo, Washingtone, Londone ir kitur.

Vyraujanti spalva jo litografijose ir akvarelėse buvo mėlyna. Tarp 1960 ir 1970 sukurtoj serijoj pasitaiko daug raudonos,

pasižyminčios degančiu intensyvumu. Vėlyvesniuose darbuose Henrikas dažnai naudojo auksą ir, pačiuose paskutiniuosiuose, daug grynos žalios. Jo darbai abstraktūs. Tačiau įsižiūrėjus juose dažniausiai įžiūrima horizonto linija. Ankstyvesniuosiuose ji labai neryški, kartais beveik visai užtamsinta. Vėlyvesniuosiuose, kurių daugumas turėjo landšaftiškų bruožų, ji aiškiai dominuoja planą ir kompoziciją.

Henrikas buvo nuoširdus, šiltas, gyvenimą aistringai mylėjęs žmogus; tolerantiško būdo ir švelnios sielos. Ant vienos 1978-tais lietos akvarelės — o jo akvarelės buvo ypatingai švelnaus ir lyriško subtilumo — jis užrašė:

The heart's a baby boat
Desperate, magically afloat,
We dream like mariners of green land;
The moon thins and the tide goes out,
And finding they can stand
Sailors disciplined to drown
*Wander homesick their hometown.**

Jurgis Janavičius

* Australijos poetas David Campbell.

TARP VIKSVYNŲ IR PERSIRAUDOJUSIŲ PUŠELYČIŲ

Juozas Baltušis, *Sakmė apie Juzą* (Vilnius: Vaga, 1979), 259 p.

Juozas Baltušis noveles ir apsakymus rašo nuo 1932 m. *Tarybų Lietuvos rašytojuose* (1975) nurodoma, kad jo kūrybai būdinga „socialinė charakterių tipizacija, liaudiškai sodrus, žodingas pasakojimas", o apie *Parduotas vasaras* (1957) sakoma, kad tai „vienas reikšmingiausių lietuvių tarybinių romanų". J. Žėkaitė jį

giria už laimėjimus „vaizduojant kapitalistinės formacijos žmones" (*Lietuvių romanas*, 294), o Algimantas Bučys pastebi, kad „įspūdingi buožių gyvenimo vaizdai galutinai įteigė skaitytojams nuomonę apie *Parduotas vasaras* kaip demaskuojančio patoso kūrinį" (*Romanas ir dabartis*, 115). Iš tiesų, tiek jo paskiruose apsakymuose, tiek „novelių romane" kartojasi situacijos, tipai, išvados; visur jaučiama „nusipelniusio rašytojo" ranka. Tai itin akivaizdu 1971 m. rinktinėje *Nežvyruotu vieškeliu*, įgalinančioj peržvelgti rašytojo raidą nuo 1932 iki 1964 metų: retai tepasitaiko ne socialistinio sukirpimo apsakymas, kaip „Paskutinis tylus džiaugsmas" (1961).

Po per 47 metus aiškiai užsibrėžtas gaires sekusios rašybos, skaitytojas nelabai ko naujo tikisi, imdamas į rankas Baltušio paskutiniąją knygą: jo pirmąjį tikra to žodžio prasme romaną. Bet, pradėjęs skaityti, beveik aikteli — tokio Baltušio dar nėra girdėjęs. Atrodo, kad autorius bus giliai apsvarstęs Jono Kaminsko žodžius: „Romano pasakotojo charakteriui turėtų būti svetimas dogmatizmas, netolerancija" (*Literatūros kryžkelėse*, 54). Bus apmąstęs Bučio, Kaminsko ir kitų kritikų pastabas apie pasakotojo kaip personažo įtikinamumą ar neįtikinamumą. Ir taip, *Parduotose vasarose* bandęs sukurti pasakotoją-piemenuką ir parodyti „samdinio-piemens gyvenimą jo paties akimis" (*Raštai*, III, 60), ne pilnutiniai tai išgalėdamas, sugrįžta prie visažinančio pasakotojo technikos — ir tiesioginės menamosios kalbos dėka sukuria tikresnį vidinį Juzos pasaulį, negu *Parduotų vasarų* piemenuke. Čia net dažniau išgaunamas konfesinis tonas berašant ir trečiuoju asmeniu, aiškiai užčiuopiama „nuolatinė savistaba ir savimonė". O gamtos išgyvenimas, jos smulkus, gyvas aprašymas, anksčiau tik retkarčiais sušvisdavę, lyg deimančiukai (pvz. „Uoloj"), čia įsilieja jau į pagrindinę veiksmo eigą ir romano struktūrą. Beveik būtų galima sakyti, kad protagonistai šiam romane du: Juza ir Kairabalė.

Nors knyga paties autoriaus priskirta romanų kategorijai, pirmasis jos pavadinimo žodis: „sakmė" lyg ir nurodo, kad ji turės savitą atspalvį. A. Radzevičiaus *Parduotoms vasaroms* skirtos „buitinio-psichologinio" romano kategorijos („Nūdienio romano vystymosi tendencija") čia nebeužtenka. Tai nedidukas, ramiai plaukiantis epinis kūrinys, atsiremiantis į liaudies kalbą, dainą, įvykių pajutimą, bet kartu rodantis net daugiau „lyrinių potekščių",

negu Kaminsko įžiūrėtosios *Parduotose vasarose*, ir atsisakantis bet kokio patoso. Nors kalbama apie Juzą, lygiagrečiai vystomas antras siužetas: visos Lietuvos likimas. Atsisakant vienašališko politinio užsiangažavimo, nepašykštint meistriškų daugiaprasmių pasažų, iškeliamos „kasdieninės", bet kartu ir gilesnės, nepraeinančios vertybės. Visa įvykių eiga pinama dviem prieštaraujančiom gijom: pastovumas-praeinamumas, tikrumas-nepatikimumas, meilė-vienatvė, žodis-nesusikalbėjimas.

Būtų galima tvirtinti, kad šio romano uždavinys — papasakoti vieną meilės istoriją, net gana banaliai-romantiškai ją užbaigiant: Juzos meilę Vinciūnei ir jo mirtį, supratus, kad galutinai ją prarado. Kartu, atsisakant bet kokio sentimentalumo ar melodramos, priešpastatant Juzos vienišus išgyvenimus „labiau gyveniman įsitraukusių" veikėjų problemoms, išgaunama tankiai suausta XX amžiaus pirmųjų penkiasdešimties metų Lietuvos kronika.

Romanas pradedamas ne tradiciniu veikėjų ar scenovaizdžio aprašymu, o scena, įnešančia pagrindinį pasikeitimą Juzos gyveniman: jo pabėgimu iš Vinciūnės vestuvių ir to pasėkoj išaugusiu nutarimu palikti tėvų namus ir kurtis Kairabalėj — liūne. Tai tolygu išėjimui į vienuolyną (gal ir sąmoningai autoriaus parinktas toks sprendimas: per visą knygą bus rodoma, kad ten gyvendamas, Juza daugiau žmonėms padeda, negu koks vienuolis): užuomina, kuri patvirtinama už 50 puslapių jau aiškiai išsakytu palyginimu. Ir apie patį Juzą nedaug pasakoma: auga jis su kiekvienu puslapiu, pats, ne autoriaus varomas, vis giliau atsiverdamas. Pradžioje išgirstame tik, kad „ne viena kaimo moterų prasitarinėjo apie jį, kad ilganosiai vyrai — labai gero būdo vyrai" (7). Čia parodyta iš kolektyvinio „stebėjimo punkto" savybė liks jo pagrindine charakteristika per visą romaną, išryškėdama vidinės kalbos pasažuose, dialoguose, kitų žmonių reakcijose, Lietuvos santvarkos pasikeitimuose.

Visame romane, pačioj jo struktūroj, galima užčiuopti lengvą ironiją. Kaip knygos „motto" duodamos dvi eilutės „iš smagiųjų kupiškėnų dainų" — veiksmo eiga rodo, kad tik liūdesys žmogaus gyvenime tikras. Dainoj sakoma „Pamatyčia ir pažinčia, / kas ateina kialaliu" — veiksmo atomazgoje, kai grįžta Vinciūnė, kurios prisiminimu persigėrę visos Juzos dienos, jis jos neatpažįsta. Juza sausta, atstumtas Vinciūnės — iš meilės jam nusiskandina Karusė. Juza rodomas kaip „nesusipratęs", visai apolitiškas pilietis, kai kiti

drožia kalbas apie „brangią tėvynę", — bet jis labiau už juos myli Lietuvos žemę. Jis persikelia į Kairabalę, sakydamas „ramia galva Juza galės sau čia būti. Visi pro šalį, visada pro šalį", — o nuolat turi gelbėti prieglobsčio ieškančius slapukus. Tokiu būdu jo sąžinė lyg tampa visų Lietuvos perversmų veidrodžiu, o jo gyvenimas liudija visos Lietuvos likimą. Yra ironijos ir paskirose situacijose: Stonkiukas, įsėdęs viršaičio kėdėn, Juzai primena, kad viršaitis Sibiran išvežtas, o Juza užklausia: „O kur Šarkiūnas?", bolševikmečiu ten sėdėjęs — tuo duodamas suprasti, kad ir Stonkiuko viešpatavimui ateis galas. Su broliu jis kalba apie Adomėlio paslėpimą uždurėlyje, bet visų pirma ten įsitaiso šio mirtinas priešas Stonkiukas. Adomas, pradžioje pareiškęs „Man vaikų reikia daug" (67), paskui kenčia, bandydamas gelbėti jų gyvybę. Gi smulkesnius žodinės ironijos pavyzdžius ir išvardinti būtų sunku. Visa tai sutampa su autoriaus intencija sukurti tam tikrą distanciją, neužsiangažuoti.

Romano struktūra nepalyginamai meistriškesnė už *Parduotų vasarų*: „novelių romano", sulipinto iš fragmentų, kurie ir paskirai galėtų figūruoti. *Sakmėje* jau pirmuosiuose puslapiuose užuominomis įvedami visi pagrindiniai motyvai. Jau pirmame skyriuje pamatome besišnekančius, bet iš tiesų kiekvienas savo monologą bevystančius brolius: situacija, kuri dažnai pasikartoja, ne tik tarp jų. Viena pagrindinių temų šiam romane: nesusikalbėjimas, nesupratimas, dažnai dėl nepilno išsakymo. Didžiausias Juzos širdies skausmas: galvoti, kad gal Stonkiukas iš tiesų, kaip grasino, prieš sušaudant Konelius jiems bus pasakęs, kad Juza juos išdavė, o gale pamatyti, kad ir Vinciūnė patikėjo apie jį sklindančiom kalbom. Visas panašias situacijas lydi tas pats leitmotyvas: kartojama, kad Juza vaikšto, lyg apdujęs: iš pradžios nuo meilės Vinciūnei, paskui prisimindamas Karusę. Vėliau apdujimo-sapno potencialas smarkiai išplėtojamas, privedant iki aukščiausio taško žydų ir komunistų šaudymo scenoje, kur riba tarp sapno ir tikrovės beveik išnyksta (ta scena primena Garcia Márquez *Šitame vienatvės metų* streikuojančių darbininkų šaudymą ir išvežimą). Dar sumaniau panaudojamas tas pats motyvas į pabaigą sakant: „Viskas dabar kaip sapne, kaip per miglas Juzai" (254), ir rodant, kaip kolūkis — atseit, paskutinė valdžia — jį išnaudoja daugiau, negu

prieš tai vokiečiai ar lietuviai savanoriai, užsklendžiant kitą stambų motyvą: „Kur matęs, kad valdžia žmogaus teisybės paklausytų?" (122).

Kita dažnai *Sakmėje* panaudojama technika: tai reguliarus pakartojimas. Taip, pavyzdžiui, Vinciūnė viešpatauja Juzos mintyse nuo pirmojo puslapio, prie jos sugrįžtant 33, 54, 73, 106, 113, 117, 154, 203, 225 puslapiuose, nors skaitytojas ją pamato tik priešpaskutinėj scenoj, o ne iš Juzos požiūrio tik vienas trumpas visažinančio autoriaus paragrafas truputį atskleidžia jos jausmus. Ironiškai kartojamas kiekvieno naujos valdžios pareigūno refrenas: „Istoriniai laikai atėjo". Kartojimu išgaunamas ir labai aiškus ritmas, kaip, pavyzdžiui, užbaigiant kelis vienas po kito sekančius skyrius tuo pačiu sakiniu: „Tai šitaip dabar gyveno Juza" (100, 106). Po to užtenka mažo pakeitimo — „Nuo tol kitaip viskas pradėjo eiti Juzai" (226), kad skaitytojas suvoktų visą jo reikšmę. Dažnai kartojami ir paskutiniai vieno sakinio žodžiai, pasiekiant beveik minties sraūto efekto ir sukuriant labai savitą ritmą: „viš žiūrėjo ton pusėn, kur prapuolė tie abu. Adomėlis ir Adelė. Abu" (137). Kartojasi nemigos ir sapno motyvas po kiekvieno jį giliau sukrečiančio išgyvenimo, lyg gairėm nužymint veiksmo vystymąsi, skaitytoją paruošiant kiekvienai naujai pakopai, panašiai, kaip Juzos perėjimas ištuštėjusiom Maldyniškės gatvėm po kiekvieno perversmo.

Skaitytojo paruošimas meistriškai pravedamas ir itin apsčiai panaudojamų užuominų dėka: iš tiesų romane beveik nėra svarbesnio įvykio, kuris iš anksto nebūtų „pranešta". Taip pirmame susidūrime su Adomu — ūkį valdančiu broliu — išgirstam: „Gailus tas Adomas. . . Ne imti ką iš tokio, tiktai duoti tokiam" (28). Tą ir matysim per visą knygą. Užėjus bolševikams, Šarkiūnas *Juzai siūlo žemės: „šimtą kartų daugiau naudos atneštum ir sau, ir* liaudžiai, ir visai šaliai" (145). Kai jie grįžta po vokiečių okupacijos, Juza prievarta įrašomas kolūkin ir gauna augint veršelius. Kaip užuominą galima interpretuoti ir Juzos apdairumą, kraunant maisto atsargas uždurėlin, kad būtų „svečiui paduoti ir į turgų" (78), nors žinome, kad gyvena vienas kaip pirštas — tuo maitins visus pasislėpt užklydusius. Taip pat ir Konelis, pirmojo bolševikmečio laiku pasakydamas: „Buvo Konelis, Juza, nebėr Konelio" (141) lyg

nuspėja savo likimą, vokiečiams užėjus. Kaip užuomina įvedamas ir Juzos pasakymas: „Negi iš galvos kraustausi?" (205), vėliau panaudojamas ir kaip struktūrinis elementas, supinantis sapnątikrovę-viziją. Su užuominomis tampriai susijęs prietaringų „ženklų" įvedimas: išsilaisvinus nuo vokiečių, aprašomas visų džiaugsmas, pridedant: „tiktai varnos nesidėjo prie bendros šventės. . . Juodos, niūrios, tylios. Net širdį dunkstelėjo Juzai: ko gi jos dabar šitaip, ar negero ką nujaučia?" (242). Tą pačią funkciją turi numiręs bičių avilys, viduržiemyje raudonai sužydę karklai.

Baltušis nuo seniai žinomas, kaip glaudžiai su liaudies psichologija, išmintimi, kalba susijęs žodžio meistras. Sukurdamas Juzos figūrą, jis pasiekia pačią viršūnę: tai lyg Voltaire'o *Candide* ar *L'ingénu*, priešpastatantis sveiką kaimo žmogaus protą visoms valdžios atstovų plonybėms. Kartu jo asmeniu pabrėžiama, kad tik tampriai su savo žeme suaugęs, tradicijas ir prabočių atmintį gerbiantis žmogus nepameta tikro kelio karų ir perversmų sūkuriuose. Užakcentuojamas senosios kartos pranašumas, kaip jau buvo daryta *Parduotose vasarose*, iškeliant Alaušą ar senąjį kleboną. Jaunieji — tiek hitlerininkai, tiek komunistai — pasirodo žymiai skystesni. Išsivadavęs iš politinio dogmatizmo, užmiršęs reikalą pasaulį dalint į juoda-balta, autorius *Sakmėje* sukuria įdomesnius, visapusiškesnius personažus. Tik vienas Stonkiukas — tikras „judošius" — nesikeičia, bet tuo pačiu ir neįgauna pilnos gyvybės. Juza gi visam savo paprastume įsirėžia atmintin, kaip daugialypis, nepakartojamas ir nelengvai iššifruojamas charakteris.

Gamta šioj knygoj ne aprašoma, o išgyvenama: visažinančio pasakotojo lūpomis, bet protagonistų jausmais, įpinant ir senas „sakmes": „O tarp jų, šitų viksvynų ir persiraudojusių pušelyčių, žiojėjo juodo mauro provėros, ilgos ir plačios, tykojančios užsižiopsojusio žmogaus ar žvėries. Nuo senų senelių neatminė žmonės, kad kas gera valia būtų žengęs arčiau jų" (22). Ir darbai perduodami trečiuoju asmeniu, bet iš veikėjų požiūros taško: „Nusišypsojo Juza nuo tokio gražumo. Ir tuoj pagalvojo, kad visų pirma pasodins jis vyšnią prie kapo, kur tie abu guli, rusas ir vokietis. Gerai, kai vyšnia prie kapo. Jie sau guli, o ta žydi. Kai pavasaris ateina, pragysta paukščiai, mašalėliai šalamojų užgroja, sudūzgia bitė kamanė vyšnių žieduos, tikra vasara tada. O jie tegu sau guli abu. Tegu" (57). Tokiu pasakojimu priartėjama prie vidinės

kalbos ir sukuriamas savitas ritmas: „Žiūrėk, jau ir bitelė tada. Bitelė, žiūrėk! . .“ (57) Vidinių jausmų pasaulis, kur iš viso nėra laiko, ne kartą priešpastatomas išoriniams „istoriniams“ įvykiams ar, net dažniau, cikliškoms gamtos apraiškoms: „Motutės nebėra gyvos. Daug metų nebėra. Ir senelio Jokūbo nebėr. Ir tėvo. Atgulė visi žemelėn. Ir tiedu kareiviai dabar guli čia pat, kone trobos palangėj. Caro ir kaizerio kareiviai. O mėnuo plaukia sau ir plaukia. Tarytum nė negyveno senelis Jokūbas, motutės nebuvo, tėvelio ir tų kareivių, už carą ir kaizerį galvas padėjusių. Nieko nebuvo. Plaukia sau ir plaukia. . .“ (64). Panašios mintys jį aplanko ir palaidojus Karusę: „Sėdėjo ir žiūrėjo, kaip iš anapus Kairabalės teka saulė. Teka ir kyla. Iš lėto, o vis aukštyn, aukštyn. Kaip kiekvieną rytą. Kaip visuomet“ (93).

Sakmė apie Juzą — knyga, tinkanti bet kurio amžiaus, įvairių pažiūrų skaitytojams. Tai knyga, kuria reikia gardžiuotis iš lėto — ilgais žiemos vakarais, susėdus apie židinį, kuri beveik prašosi būti skaitoma balsu: kaip būdavo klausoma senųjų sakmių.

B. Ciplijauskaitė

PIRMASIS APIE VERTIMO MOKSLĄ

K. Ambrasas-Sasnava *Vertimo mokslas* (Vilnius: Mokslas, 1978), 152 p.

Viena naujesniųjų knygų apie vertimą — *Translation: Applications and Research* (1976), redaguota R. W. Brislin — teigia, jog „vertimas tai bene sudėtingiausia įvykių rūšis, iki šiol sukurta kosmoso evoliucijoje“. Nors iš pirmo žvilgsnio gal ne vienam atrodys, kad taip teigdamas Brislin įsismagino, tačiau perskaičius Ambraso-Sasnavos vertimo mokslo studiją, pirmąjį šios srities veikalą lietuvių kalba, galima įsitikinti jeigu ir ne vertimo pirmenybe kosmoso evoliucijos eigoje, tai tikrai neperdėtu jo proceso komplikuotumu.

Ambrasas-Sasnava plačiai pristato vertimo sąvoką, jo mokslo objektą, pagrindines šio mokslo dalis ir specifikas, vertimo galimas rūšis. Autorius prisipažįsta, kad užmojis gal ir per platus, kad daug kas paliesta tik prabėgomis. Iš tiesų būtų buvę patartina susitelkti ties svarbiausiu ir sunkiausiu vertimo aspektu — literatūriniu — ir neliesti vertimo žodžiu (*interpretation*), techninio vertimo ir panašių klausimų, į kuriuos vis vien tik paviršutiniškai tesigilinta. Tokiu būdu aptarimas nebūtų tiek išsisklaidęs, turėtų aiškesnį taikinį, būtų išvengta per trumpų svarbesniųjų šaltinių santraukų, kurių tikrąją reikšmę ir vertę šiuo atveju gali suprasti tik specialistas, skaitęs originalus.

Be rusiškųjų šaltinių (rusai pastaruoju metu daug dėmesio kreipia į vertimo teoriją) Ambrasas-Sasnava susipažinęs ir su svarbiausiais Vakarų tekstais: čeko J. Lévy *Uměni překladu* (1963, vokiškas vertimas *Die literarische Uebersetzung* 1969), anglo J. C. Catford *A Linguistic Theory of Translation* (1965), bulgaro A. Ludskanovo informacijos teorijos įtakotu vertimo modeliu, aprašytu ir Vakaruose (*Traduction humaine et traduction mécanique* 1969, vertimas *Prevezhdat chovekat i mashinata* 1968, bei „A Semiotic Approach to the Theory of Translation", *Language Sciences* 35, 1975), taip pat Biblijos vertėjų ir transformalistų E. Nida ir C. Taber *The Theory and Practice of Translation* (1974). Iš prancūzų autorius naudojasi senstelėjusia G. Mounin studija *Les problèmes théoriques de la traduction* (1963), o nemini J. Ladmiral redaguotos „La traduction" (*Langages* 28, 1972), kuri tiksliau atspindi dabartinius prancūzų šios srities rūpesčius. Taip pat pasigendama tarybinio mokslininko J. Lotmano pasisakymų vertimo klausimu, kurie bent Vakaruose buvo išspausdinti *Change* žurnale Prancūzijoje. Iš kitos pusės, abejotinu moksliškumu dvelkia autoriaus priskyrimas tarybiniams šaltiniams kai kurių esminių minčių, kurios pirma kilo Vakaruose — pvz., kai kurių diskurso analizės dalių. Tai arba nežinojimas, arba per didelis pasikliovimas antriniais rusiškais šaltiniais tolygus vertimui iš vertimo, kurį pats autorius pasmerktų.

Ambrasas-Sasnava neapsiriboja kurio nors vieno šalutinio mokslo (lingvistikos, kibernetikos) siūlomu vertimo nušvietimu, bet vertimo mokslo objektą nusako šitaip: „tai teoriniai, istoriniai, kalbiniai, literatūriniai, sociologiniai, filosofiniai, psichologiniai ir kiti vertimo veiklos tyrinėjimai, apimą autoriaus, vertėjo, originalo,

vertimo proceso, vertimo rezultato, vertimo redaktoriaus, skaitytojų santykių visumą" (14). (Mokslininko nuodugnumo praleista nebent santykis su Glavlitu . . .) Iš tikrųjų visos minėtos disciplinos susijusios su vertimu. Tai kaip tik ir padėjo vertimo mokslui pasiekti jo šiandieninį reliatyvų sistemingumą. Apskritai tariant, Ambrasas-Sasnava įteisina modernų priėjimą prie literatūrinio vertimo. Pasisakydamas prieš pažodinį vertimą, jis siūlo vis dažniau nusistovinčią praktiką: „vertėjui svarbiausia ne perteikti originalo formaliąją struktūrą ir vaizdingųjų priemonių sistemą, o atkurti vadinamąjį reikšminį arba poveikio efektą. Svarbu, kad išverstasis poetinis [taip pat ir bet koks grožinis, — V. K.] kūrinys vertimo kalbos skaitytoją paveiktų tiek, kiek originalas, kad ir jam sužadintų tokias pat mintis, tokias pat asociacijas ir emocijas" (24). Iš esmės tai apibūdina naujausius požiūrius į vertimą, skatinančius vertėją atsisakyti mechaniško sekimo originalu ir vietoj to pasikliauti vad. kompensacijos principu, kurio tikslas atpirkti vertimo procese įvykusius nuostolius ir skirtingomis vertimo kalbos priemonėmis sukelti vertimo skaitytojui panašų efektą, kokį patyrė originalo skaitytojas.

Valdas Petrauskas, vienas iškilesniųjų Lietuvos vertėjų, savo šiaip gana naudingame straipsnyje „Teksto analizė ir sintezė" (*Pergalė*, 1979, 7) taip pat liečia esminį Ambraso-Sasnavos studijos klausimą, t.y. vertimo vienetą. Tačiau Petrauskas tik teigia, jog lingvistika dar nenustatė, koks tas vienetas turėtų būti. Ambrasas-Sasnava turi šiuo atveju gilesnį požiūrį. Jis supranta, kad „vertimo vienetu arba translema laikytina nepastovaus dydžio, nuo bet kokio lygmens, nuo žanro ir kūrinio paskirties priklausanti originalo atkarpa, kurią atitinka tokio pat arba panašaus dydžio ir prasmės vertimo atkarpa, perteikianti tą patį turinį" (65). Taigi autorius siūlo mintį, kad vertimo vienetas kaitaliojasi pagal kalbą ir, kaip J. C. Catford suvokia, kad vertėjo dėmesys ir kūrybinis aktas kartais nukreiptas į mažiausią atkarpą-fonemą, o kartais į vis didesnes dalis: morfemos, leksikos, žodžio junginių (pvz., idiomos), sintaksės arba ir į aukščiausiąjį, t.y. konteksto, lygmenį. Tokiu atveju prasminga teksto atkarpa, į kurią vertėjas turi kreipti dėmesį, gali būti ir gana ilga, diskurso ilgio, net ir viso veikalo. (Pvz., kai rašytojas naudoja pastovius simbolius arba įvaizdžius, kartojamus per visą savo kūrinį, vertėjas turi operuoti viršsakininėmis teksto

atkarpomis, kad visados vienodai išverstų akivaizdžius ir paslėptus pasikartojimo pavyzdžius ir nenuskriaustų veikalo tekstūros).

Be abejo įspūdingiausias ir praktiškiausias (ne tik vertėjams, bet ir literatūros kritikams) knygos skyrius yra „Loginiai-komunikaciniai originalo ir vertimo kalbos teksto bruožai". Čia Ambrasas-Sasnava naudojasi tekstų lingvistikos duomenimis, atkreipdamas vertėjų dėmesį į santykį tarp temos ir remos, komunikaciniu požiūriu senos ir naujos informacijos. Pagrindinis jo rūpestis — kad, apskaičiavus informacijos kiekius ir pastovumą, nesusidarytų vertime per didelis svyravimas į vieną ar kitą pusę, kad nebūtų lingvistinio raiškos pertekliaus ar nuostolio. Tuo pačiu autorius sudėtingomis schemomis parodo įsidėmėtinus pavyzdžius (iš J. D. Salinger *Catcher in the Rye* ir R. Bradbury *The Martian Chronicles* lietuviškųjų vertimų), kaip skaitytojas apdoroja informaciją tekste ir kaip galima šiuo aspektu vizualiai palyginti originalo ir vertimo kalbos atkarpas, net apskaičiuoti matematiškai atsiradusius skirtumus. Kartu jis daro ir stilistinę analizę, lygina įvairius to paties išreiškimo būdus skirtingomis kalbos priemonėmis.

Įdomu, kad Ambrasas-Sasnava visados pabrėžia vertimo stilistikos svarbą, vienu metu net apibūdindamas vertimą kaip apimantį „visų stilių santykius ir jų tarpusavio sąveiką" (22). Aptardamas *Catcher in the Rye* lietuviškąjį vertimą (*Rugiuose ties bedugne*), autorius pabrėžia miesčioniškųjų kalbos registrų stoką ūkinėje visuomenėje, tad ir lietuviškojoje. Todėl esą šios knygos, pagrįstos jaunuoliška, urbanizuota kalba, vertimas pareikalavo iš vertėjo itin kūrybingų sprendimų, siekiančių perteikti stilių, kuriam lietuvių kalboje tiesioginio atitikmens nebuvo arba perdėtai puritoniškoje tarybinėje visuomenėje nenorėta rasti. Ambraso-Sasnavos cituojamas pavyzdys liečia originalo atkarpą su išsireiškimu „fuck you", kuris vertime perduotas kaip „bjaurus žodis", „nešvankybė", „šlykštynė" ir panašiais išsisukinėjimais.

Minėtinas ir Ambraso-Sasnavos, atrodo, originalus vertimo dalyvių modelis, atsižvelgiąs į vertimą kaip komunikacijos procesą:

tikrovė → autorius (priėmėjas, siuntėjas) → originalas → vertėjas (perkoduotojas, siuntėjas) → redaktorius (siuntėjas) → vertimas → kritikas → skaitytojas.

Palyginus su Ludksanovo modeliu, šis modelis mažiau svarbos teikia pačiai informacijai, jos pastovumui ir lingvistinei sistemai, t.y.

priėmėjo kompetencijai, o daugiau tiesiog žmogui ir jo vaidmeniui vertimo procese. Pvz., įvedama redaktorius ir kritikas, kurie savo ruožtu gali būti siuntėjai, įtakojantys veikalo informaciją. Kitur Ambrasas-Sasnava mini šių komunikacijos grandies dalyvių ribotumus, galimus trukdymo poslinkius. Tačiau čia jam rūpi nustatyti dalyvių grandį, o ne tiek pačios informacijos kelią ar adekvatumą. Žodžiu, autorius, kaip jau minėta, pasitelkia kitus mokslus, šiuo atveju komunikacijos teoriją, savo tikslams. Veikalui tai gali būti ir pliusas, ir minusas. Jeigu Ambrasas-Sasnava nori originaliai žvelgti į kai kuriuos teorinius modelius, juos koreguoti, mano manymu, jis turėtų tai atlikti, savaip *papildydamas* jau apibūdintą atitinkamą teorijos dalį (pvz., Ludskanovo), o ne ją *apeidamas*, t.y. praleisdamas savo šaltinių įžvelgtas mintis.

Bent dviejose vietose autorius parodo tarybinės praktikos trūkumus bei skirtumus nuo vakarietiškosios. Svarstydamas vertimo istoriją (30-31), jis pasisako prieš jos skirstymą į istorinius-socialinius laikotarpius (sovietų nusistovėjusį metodą) ir už vertimo krypčių, principų ir metodų siejimą su originaliosios literatūros raida. Kitur jis paliečia vertimų tvarkymą Tarybų Sąjungoje: „Pas mus vertimų spausdinimo, atrankos, planavimo ir vertėjų parinkimo darbą atlieka leidyklos. Jos, pasikonsultuodamos su kūrybinėmis organizacijomis, pavyzdžiui Rašytojų sąjunga, Lietuvių kalbos ir literatūros institutu bei kitomis įstaigomis, tvarko visus leidybinius reikalus" (42). Reiškia, atrenkama tik oficialiai pageidaujami ir aprobuojami svetimi veikalai. Nubrėždamas tokią praktiką, Ambrasas-Sasnava pripažįsta, kad ji skiriasi nuo tvarkos ir „demokratinėse" (t.y. satelitinėse) ir „kapitalistinėse" šalyse, bet, aišku, tolimesnių išvadų nedaro.

Šis pirmasis lietuviškas vertimo teorijos ir praktikos pristatymas apžvelgia daug svarbių šios sparčiai besivystančios srities aspektų. Knygos gale Ambrasas-Sasnava pateikia naudingą „Terminų aiškinimai" skyrių, kad skaitytojas lengviau orientuotųsi vertimo mokslo sudėtingose problemose. Galima tik linkėti, kad veikalas būtų buvęs detalesnis ir išsamesnis. Specialistams jis lyg ir per elementarus, o nespecialistams nepakankamai išplėstas. Tačiau jis vertas visų — tiek vertėjų, tiek literatūros kritikų — dėmesio.

Violeta Kelertienė

DABARTINĖS LIETUVOS MOTERIS STATISTIKOJE IR PROZOJE

Valentina Nikolajeva-Tereškova, Tarybinių Moterų Komiteto pirmininkė, teigia: „Tarybų Sąjungoje viskas daroma sudaryti sąlygas, kurios įgalintų moteris suderinti darbą gamyboje su motinos funkcijomis ir jos šeimynine atsakomybe" (*Pravda*, 1975.IV.3).

Iš tiesų, 92,5% darbingo amžiaus moterų Tarybų Sąjungoje yra įtrauktos į gamybą. Lietuvoje moterys jau nuo 1976 m. sudaro darbininkų bei tarnautojų daugumą (51,4%) ir 44% kolūkiečių (Rusijoje net 52%). Kai kuriose darbo srityse, pvz. sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo, moterys sudaro net iki 83% visų tarnautojų, švietimo ir kultūros įstaigose 78%, valdymo organų aparate 67% (*Tiesa*, 1979.III.8). Šie procentai patvirtina Nikolajevos-Tereškovos žodžius, patikslinant juos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojos Diržinskaitės teiginiu: „Ir ne tik gali, bet *turi* (mano pabraukta — A.H.) suderinti, kad taptų laisvu ir nepriklausomu žmogumi" (*Tarybų Lietuvos moterys*, 1976, p. 11).

Tačiau tarybinių sociologų apklausinėjimai rodo, kad kolkas moterys tik iš dalies tapo laisvos ir nepriklausomos, ir į darbą ne vien tik iš idealizmo ir emancipacijos veržiasi. Leningrado moterys, paklaustos, kodėl jos dirba, 53,5% atsakė turinčios eiti dirbti, nes vieno uždarbio šeimai neužtenka pragyvenimui, tik 21,5% dirba dėl prestižo ir 25% dėl kolektyvo. Paklausti vyrai, ar jie patenkinti, kad jų žmonos dirba, 73% mano, kad jie apsiprato, nes kitaip neišeina, ir tik 27% patenkinti moterų įdarbinimu. Lietuvoje 57,3% dirbančių moterų norėtų perimti tik pusę darbo etato. Nors negalima iš šių pasisakymų teigti, kad moterys norėtų atsisakyti savo užsiėmimo ir grįžti į namus, betgi jie išreiškia nepasitenkinimą savo darbu ir jo įvertinimu. Taip tik 60-70% moterų uždirba tiek, kiek vyrai, nors visiems, nežiūrint lyties, už tą patį atliktą darbą yra garantuotas vienodas uždarbis. Bet tokiose srityse, kur moterys vyrauja — pvz. švietime, lengvojoje pramonėje — uždarbiai yra iš viso gana žemi. Daugelis moterų atlieka nejdomų, monotonišką darbą, kuris blogai apmokamas ir kuris vyrų visai netraukia. Pvz. 81,7% plovėjų yra moterys, pakuotojų 80,6%. Nors 61% moterų turi aukštąjį arba

specialųjį vidurinį išsilavinimą, tik reta iš jų pasiekia atsakomingą ir gerai apmokamą postą. Taip Lietuvoje randame tik 3% moterų įmonių direktorių, 1,6% kolūkio pirmininkų. Beveik visi klinikų direktoriai vyrai, nors gydytojų dauguma moterys. Ir moterų nuošimtis aukštuose postuose ne kyla, bet mažėja. Šis atsilikimas karjeroje (ne išsilavinime) nereiškia, kad moterys apgalvotai karjeros atsisakytų. Bet ištekėjusiai ir vaikų turinčiai moteriai trūksta laiko toliau kvalifikuotis, dirbti viršvalandžius. 59,2% moterų Lietuvoje nurodo būtent šią priežastį. Taipgi moteris tegali pasirinkti karjerą arba šeimos gerovę. Tarybiniai sociologai patys pastebėjo šį reiškinį (*Tarybų Lietuvos moterys*, p. 72). To išdavoje 43% vyrų uždirba daugiau už uždarbių vidurkį, bet moterų — tik 8,5%. Moterys nevaidina didelės rolės nei politikoje, nei partiniame gyvenime. Tik 23% partijos narių yra moterys. Moterims partijoje mielai perleidžiami žemutiniai postai, bet, jau pradedant nuo rajonų vykdomųjų komitetų pirmininkų, visoje partijos hierarchijoje randame tik keleta alibi-moterų: „Kuo žemesni renkami postai, tuo juose daugiau moterų" pastebi Gulbinskienė savo pranešime jau 1975 metais (*Tarybų Lietuvos moterys*, p. 64). Tačiau visose respublikose Aukščiausiose Tarybose yra lygiai 34% moterų deputačių. Vadinasi, kur kas daugiau, nei procentiniu atžvilgiu partijoje. Bet šios Tarybos neturi jokios tiesioginės galimybės reikštis krašto valdyme.

Ne tik darbovietėje moteris turi sunkiau dirbti, bet ir namuose. 82% moterų vienos rūpinasi visa namų ruoša ir vaikų auklėjimu! Tik kas ketvirta moteris sulaukia pagalbos iš kurio nors namiškio, dažniausia bobutės, labai retai iš vyro. 62,6% moterų, atidirbę savo laiką darbovietėje, namų ruošai dar sugaišta 3 - 6 valandas. Vyrai tuo tarpu, pagal jų pačių duomenis, turi kasdien dvi valandas daugiau laisvalaikio nei moterys! Net ir įstatymai patvirtina nelygybę tarp moterų ir vyrų. Susirgus vaikui, tik motina gali likti namuose, ne tėvas. Trūksta lopšelių ir darželių, tik 30% ikimokyklinio amžiaus vaikų gali juos lankyti, taigi tik kas trečias vaikas. Net 80% motinų nesutiktų vaikus į darželį siųsti, jei sąlygos neverstų, nes priežiūra bloga, vaikai dažnai suserga. Labai sunkiai sprendžiamos buities problemos. Butai maži, virtuvės ankštos, trūksta modernių skalbimo mašinų, dulkių siurblių ir t.t. Trūksta aptarnavimo įstaigų, kaip skalbyklų, valgyklų, kurios galėtų dalį

namų ruošos darbų sumažinti ar palengvinti. O apsipirkti kiekvieną dieną yra atskira ir sunki problema. Visa tai apsunkina moters darbą ir atima joms daug laiko ir energijos.

Bendrai paėmus, nepaisant pasiektos lygybės išsilavinimo ir įdarbinimo srityse, moteris nesulaukė vyriškos visuomenės pilnos pagalbos, kuri šį dvigubą krūvį darbe ir namuose palengvintų. Nors partija moteriai skiria daug meilių žodžių, šeimyninėje sferoje partija vengia struktūras keisti. Taip moteriai tenka, kaip ir anksčiau, ir namų ruoša ir vaikų auklėjimas, nors ji dirba lygiai su vyrais. Vyrai dar vis pavydžiai saugo, kad jiems netektų valstybinės ir visuomeninės atsakomybės su moterimis dalintis. Moterų nepasitenkinimas šitokia padėtimi prasiveržia, kaip matėme, apklausinėjimuose ir laiškuose į spaudą. Bet jokio organizuoto moterų pasipriešinimo nėra ir negali būti, nes net vienintelė tarybinė moterų organizacija, Tarybinių Moterų Komitetas, yra iš viršaus sudarytas iš keleto šimtų pagarsėjusių moterų, kurių pareiga atlikti propagandinį partijos darbą. Tad nepasitenkinimui pasireikšti galimybės labai ribotos. Palyginus su kitomis spaudos ir informacijos sritimis, tarybinė literatūra kiek aštriau akcentuoja moterų problemas. Tad būtų įdomu pažvelgti, kiek iš viso moters problemos literatūroje liečiamos, koks moters paveikslas čia išryškėja.

„Vis dar pasigendame pilnakraujo, gyvo, įdomaus ir nepakartojamo mūsų amžininkės paveikslo. . . Aš svajoju apie šiuolaikinės moters paveikslą. Toks, koks dar nebuvo sukurtas mūsų literatūroje", nusiskundžia poetė V. Palčinskaitė dar 1972 m. (*Tarybinė moteris*, p. 95). Deja, šio šiuolaikinės moters paveikslo trūksta po šiai dienai. Pilnos moters lygybės šalyje iš pusantro šimto Lietuvos Rašytojų Sąjungos narių nepriskaičiuojama nė dvidešimt moterų! Ir iš jų tik keleta prozininkių, kurios dar nė vieno platesnio veikalo nėra parašę, jei išleisime jau mirusią Simonaitytę. Taip rašytojai vyrai reprezentuoja beveik visą prozą. Kaip tik jie lyg susitarę vengia to ryškesnio dabartinės moters paveikslo. Jų veikaluose moterims atitenka tik antraeilės rolės, tik tiek, kiek jos vyriškų veikėjų išryškinimui būtinos.

Pažvelkime arčiau į keletą paskutinių ketverių metų buitinių romanų moterų personažus: Antano Drilingos *Laimės kūdikio gyvenimas*, Jono Avyžiaus *Chameleono spalvos*, Raimondo Kašaus-

ko *Mažos mūsų nuodėmės* ir Mykolo Sluckio *Saulė vakarop*. Trumpai atpasakosiu kiekvieno romano turinį, tiek, kiek jis moters paveikslui svarbus. Sluckio romane *Saulė vakarop* aprašomas vienos inteligentų šeimos lėtas iširimas. Idealistą gydytoją Narimantą apleidžia jo žmona, antraeilė kino artistė Danguolė. Jis ją vedė tik jos iniciatyva, jų santykiai pasiliko šalti. Narimantas visiškai atsidavęs savo profesijai, jo gyvenimas — ligoninė. Vienintelis sūnus Rimas, mažai prižiūrėtas, kritiškas abiem tėvam ir linksta į dykaduonio gyvenimą. Jį suvedžioja pilna šio žodžio prasme negraži ir nepatraukli mergina. Sužinojęs, kad ji iš jo laukia kūdikio, jis nori ją prikalbėti daryti abortą. Tai atmetus, jis sunkiai apsisprendžia ją vesti. Bet eismo avarija — Lietuvos rašytojų labai pamėgtas Deus ex machina — jį iš šios padėties išgelbsti. Po jo mirties, tėvai dar toliau vienas nuo kito atsiriboja, motina beveik įpuola į beprotystę, tėvas vėl grįžta į savo ligoninę.

Avyžiaus romano *Chameleono spalvos* dėmesio centre — pagarsėjusio skulptoriaus Skirmonio avantiūra su intriginga Veronika. Nors irgi vedęs, Skirmonis neatlaiko Veronikos atakavimo ir vis gilyn klimpsta į apgaulingą meilės gyvenimą. Tik atsisakęs Veronikos, jis vėl gali sugrįžti prie savo apleisto darbo ir skaudžiai apviltos žmonos.

Drilingos romane *Laimės kūdikio gyvenime* Stonkus kenčia dėl savo žmonos sumaterialėjimo ir noro praturtėti. Dar nevedus, ji tampa nėščia ir padaro, Stonkui nežinant, slaptą abortą. Jovita ieško gyvenime tik pramogų, turto ir materialinio pripažinimo. Tik po sunkios Stonkaus avarijos, ji vėl grįžta pas jį.

Kašausko *Mažos mūsų nuodėmės* brigadininkė Jonė apgalvotai pasirenka darbštų, bet kiek keistuolį Leoną sau vyru. Bet šis, Jonės draugės suviliotas, apleidžia šeimą ir seka savo meilužę, nors ši jo daugiau nebenori. To nepakeldamas, jis tampa valkata, o Jonė sukuria naują šeimą.

Negalima tvirtinti, kad šiuose romanuose visiškai trūktų pozityvios moters paveikslo. Taip Skirmonio žmona Unė, sužinojus iš vyro, kad jis susirado draugę, stengiasi pradėti savarankų gyvenimą. Jonė mums pristatoma kaip tas žemės žmogus, kuris visus gyvenimo smūgius pakelia, neprarasdamas savo žmogiškumo. Bet šie pozityvūs personažai — jų yra kiekviename romane — yra tik statistai, gal išskyrus Jonės personažą. O kaip pagrindinės

veikėjos išryškėja tos moterys, kurios neša nelaimę vyrams, kurios gyvenime klysta. Veronika įtraukia Skirmonį į vis didesnį melo srautą. *Jai vyrai reikalingi savimylai pakutenti, aistras numalšinti.* Dar tamsesnėmis spalvomis piešia Drilinga savo moterišką personažą Jovitą. Ji priverčia savo idealistą vyrą imti kyšius, ji jį moko sukčiauti ir daryti karjerą. Ji griauna šeimą, atsisako vaikų ir apleidžia vyrą. Sluckio Danguolė suvedžioja Narimantą daugiau iš aktorės kaprizingų svajonių, nei iš meilės. Net ir pozityvioji Kašausko Jonė pasirenka sau vyrą apgalvotai ir neįstengia Leoną prijaukinti prie namų.

Šie kūriniai teperduoda literatūroje jau tradicinę lietuvių vyrų laikyseną moters atžvilgiu. Vyras laikosi pasyviai, jis kažkaip ne savo valia sueina į santykius su moterim. Vedęs jis netampa laimingas, nes jo žmona jo nesupranta arba perdaug iš jo reikalauja. Dabartiniai vyrai rašytojai neįstengia vyro ir moters santykiuose rasti daugiau, nei šias tikrovei nevisai atitinkančias elgsenos normas. Taip Kašauskas Giedrei suteikia tokią nuomonę apie vyrus: „Ak vyrai, vyrai. . . Jums reikia, kad jus išklausytų, kad paglostytų! Jus reikia ganyti kaip mažus vaikus, kaip viščiukus. Ne vienas pražūtumėte nepaguostas! Užtat ir skubinat prisiglausti prie moters krūtinės (*Mažos mūsų nuodėmės*, p. 114). Andrius apie save mano: „Esu iš asilų padermės, kaip ir visi vyrai, be to, su ilgiausiom ausimis, bet nemoku būti chameleonu. Mūsų idealizmas iš moters padaro stabą. Meldžiamės, pataikaujam, šlykščiausiai žemindamiesi. O ji, kekšė, tuo piktnaudžiauja. Ne, drauguži, aš jau įsitikinau, kas yra moteris. Tai lapės gudrumo, klastos ir beširdiškiausio egoizmo įsikūnijimas. Silpnoji lytis! . . Ji, boba, daug kartų stipresnė už tave. Suglausk tik spyglius, bematant praris ir suviršKins, *vadinasi*" (Avyžius, *Pergalė*, 1978, Nr. 3, p. 17).

Sakykim, literatūra yra fikcija, bet joje atsispindi ir socialinė to laiko tikrovė, ypač socrealizme. Tad ne pro šalį paieškoti tų vietų, kur perduodama tas realus moters gyvenimas, kur ryškiau atsispindi moters pozicija.

Visuomenė vis dar pasmerkia merginą, bet ne vyrą, jei prieš vedybas ji laukiasi kūdikio: „Pagaliau svarbiausia — kokia gėda, kokia baisi gėda! Ir prieš tėvus ir prieš kursą.

— Nebūk senamadiška. . .

— O iš kur jau tu toks naujamadiškas! Atsirado! Juk vaiką ne

tu gimdysi, ne tau ši gėda, ne tau studijos nutruks. . ." (Jovita su Stonkum. Drilinga, *Pergalė*, 1979, Nr. 3, p. 41).

Kita vertus, jau ir Lietuvoje jaunimas prieš vedybas turi seksualinius santykius, ir visuomenė su šiuo reiškiniu yra apsipratusi. Taip Unė jau pirmą vakarą prisileidžia Liudą; niekas Jonės ir Leono neklausia, ar jie jau vedę, ir siunčia miegoti į vieną lovą.

Namuose moteriai tenka visus darbus vienai atlikti. Jonė nusiskundžia Leonui: „Ar tau neatrodo, kad aš viską tvarkau viena, kad čia mano vienos namai, o tu lyg pašalinis, lyg samdytas!

— Juk aš viską padarau, ko tu kimbi? . . . Dabar juk viską tvarko moterys!

— Viską! Anokia čia laimė, kai aš kiaurą vakarą plušu, o tu sėdi prie televizoriaus" (Kašauskas, p. 26). Unė po svečių apsilankymo, vyrui atisgulus, dar suplauna indus (Avyžius, *Pergalė*, 1978, Nr. 5, p. 13). Niekur nerandame, kad vyras prisidėtų prie namų ruošos. Tuo tarpu ir visos literatūrinės moterys dirba savo profesijoje, išskyrus Unę, kuri susiieško darbovietę tik pradėjus santuokai irti. Bet nė viena moteris negalvoja apie savo karjerą, o tik deda pastangas, kad jų vyrai kiltų karjeros laiptais ir savo profesijoje ko daugiau atsiektų. Unė neša menininkui vyrui valgį į atelje. Veronika stengiasi savo vyrą įtikinti, kad jis geras menininkas, nors tas visai neturi talento. Ji eina net su vienu meno kritiku į lovą, kad tik šis apie jos vyro sugebėjimus gerai atsilieptų. Jovita piktuoju ir geruoju verčia savo vyrą ieškotis geresnės vietos, užimti atsakingesnį postą. Visos jaučia, kad tik vyrui pagarsėjus, visuomenė ir jas pripažins, kad tik vyrams karjerą padarius, ir jų gyvenimas pasikeis. Romanuose tik vyrai užima geresnius postus ir tvarko rimtus reikalus. Taip ministro priėmime, į kurį kviečiami tik atsakingi asmenys, dalyvauja tik vyrai (Drilinga, *Pergalė*, 1979, Nr. 4, p. 73).

Moterų gyvenimas ribojasi darboviete ir namais, jos neturi galimybių kaip vyrai po pasaulį pasidairyti. Jovita kerta: „. . .Tau ir priėmimai, ir susitikimai, ir komandiruotės. Tau visa Lietuva po kojom. Tu gali girtis, ką matei Maskvoje, Tbilisyje, kaip tau Helsinkyje mojo pirštu prostitutė. Tu gali skiesti apie Stokholmo striptyzą. O kas man? O man kas lieka, pasakyk. Net Rygoj nebuvau. Šiuolaikinė moteris, o Maskvos nematė. Še tau ir turiningas dvasinis gyvenimas!" (Drilinga, *Pergalė*, 1979, Nr. 4, p.

83). Ir Avyžius tai patvirtina: „Moteriai virtuvė, vaikai, šešios septynios valandos įstaigoje (Nužemintai dėkojame už tokias lygias teises. . .), o jei, neduok dieve, užmes akį į svetimą vyrą — pasaulio galas! Vyrui galima, jo niekas neapspjaudys, kai kas net pagirs — šaunuolis, neleidžia pro šalį, — o moteris jau šitokia ir tokia, jai reikia specialių namų, kodėl taip, draugas Albinai? Jūs galite parsivesti moterį į savo kambarį, normalu, o moterį už tą patį įtraukiate į juoduosius sąrašus" (*Pergalė*, 1978, Nr. 1, p. 68). Čia ypač tiksliai išryškėja visuomenės dvilypis vyro ir moters vertinimas. Vyrui svetimoteriauti kur kas mažesnė nuodėmė nei moteriai. Moteriai galima už tai primesti paleistuvystę ir prostituciją, kas Tarybų Sąjungoje viešai draudžiama, nors slapta toleruojama.

Literatūroje nenuslepiamas ir vyrų tarpe paplitęs alkoholizmas. Kiekvienas subuvimas, net ir inteligentų tarpe, pasibaigia visišku nusigėrimu (Avyžius, Drilinga). Restoranuose sėdi beveik vien tik vyrai, į įeinančią be palydos moterį kreivai žiūrima. Nemažiau dažnai minima svetimoterystė ir svetimvyrystė. Tai tik atspindi šiandieninės tarybinės šeimos krizę.

Šiuose romanuose nieko nesužinome, kaip moterys jaučiasi ir ką jos galvoja darbovietėje. Jas matome tik kaip meilužes, žmonas, namų šeimininkes ir vaikų auklėtojas, taigi tik kaip tradicines pateles. Tuo tarpu vyrų mintys sukasi apie profesiją, apie vyrišką kompaniją. Jie gvildena visuomenines problemas. O moterys kalba apie vaikus, tualetą ir vyrus. Bendrai paėmus, šiuose vyrų romanuose moters asmuo nėra pilnai atskleistas. Centre stovi vyro asmuo, moterys išryškėja tik tada, kai jos, lyg tos peteliškės, patenka į jo šviesą.

Kad moterys savo padėtį kitaip supranta, įrodo moterys rašytojos Bitė Vilimaitė, Birutė Vėlyvaitė, Emilija Liegutė. Iki šiol jos pasitenkino trumpais apsakymais, bet jos dar jaunos rašytojos, ir iš jų galima daugiau tikėtis. Šių rašytojų kūriniuose išryškėja kitoks moters paveikslas: apviltos, vienišos, gyvenimo išvargintos, bet kartu ir daug patyrusios. Vilimaitė savo apsakyme „Kas tu esi" užakcentuoja moters norą save išlaisvinti. Veltėdis vyras dailininkas studijuoja iš jos uždarbio, valkatauja ir geria. Ji turi visko atsisakyti, kad išlaikytų šeimą. Šis gi gėdijasi prastos žmonos ir apleidžia ją su sergančiu sūnum. Bet vietoj palūžusi, ji pajunta:

„Nesuprantamas ilgesys budo širdy. Rado sudžiūvusių gėlių — vėdrynai, rugiagėlės, avižos, kelios ligustro šakelės: užkišo jas už veidrodžio ir tada pasižiūrėjo į save" (*Pergalė*, 1978, Nr. 3, p. 80). Vėlyvaitė pasakoja tragikomišką istoriją iš vienos bufetininkės gyvenimo. Vyras girtuokliauja, vaikai nori būti aprūpinami, ji pažįsta tik darbą nuo ryto iki vakaro. Bet vieno kliento pastabos pabudinta, ji pasijunta, kad šiuo gyvenimu negali būti patenkinta. Ir kai jis pakviečia ją į kiną ir paskui pas save, ji negali tam atsispirti. Deja, bufetininkė yra taip tą dieną išvargus, kad dar nespėjus patirti, ką reiškia savo jausmais gyventi, ji pas šį vyriškį užmiega. („Mieganti moteris" iš rinkinio *Kai rugpjūtis arti*, p. 16-26). Liegutė pasirenka savo apsakymui „Stiprybės žemė" jos tetos Gabrielės realų gyvenimą. Gabrielė gyvena vieniša jau aplūžusiame ūkyje. Bet jaučiasi laiminga, nes „stengiasi negyventi prisiminimais", nes „ji moka gyventi tik šia diena". Tik gavus pranešimą, kad turi išsikelti, nes ūkis bus nugriautas, ji pažvelgia atgal į čia praleistus metus. Čia Gabrielė apsivedė su seniu Vaisieta, buvo jo apvilta. Čia ji įsimylėjo į pas juos gyvenantį mokytoją, iš kurio susilaukė keturių vaikų. Bet Vaisietai mirus, mokytojas ją apleido. Ji viena užaugino vaikus. Bet ji viską atsimena be pykčio, viską priima kaip savo likimą. Šio namo praradimas jai atrodo lyg tik dar vienas žingsnis į švelnią mirtį: „Taip buvo ir taip bus, ir nieko čia nepakeisi" (*Stiprybės žemė*, p. 5-17). Šios moterų sukurtos moterys yra ne tos vyrus suvedžiojančios Veronikos, ne sumiesčionėjusios Jovitos, ne teatrališkos Danguolės, o skriaudžiamos ir skaudžių patirčių turinčios moterys. Tai jau bundančios moterys.

Susidaro vaizdas, kad tiek vyrai, tiek moterys rašytojos pasiduoda pagundai, suteikti savo lyties veikėjams pozityvesnių charakterio savybių. Tačiau ir vyrai rašytojai pripažįsta, kad moters gyvenimas kur kas daugiau šeimos ir profesijos apsunkintas nei vyrų. Bet vis tiek vyrai rašytojai, linkę apkaltinti moteris dėl jų blogo charakterio, dėl negerų savybių: aistrų, noro praturtėti ir t.t. Socialinė moters padėtis vyrus rašytojus mažai domina, bet tai kaip tik traukia moteris rašytojas. Gal todėl nuo *Puodžiūnkiemio* mes lietuvių literatūroje neturime sukurto stipraus moters charakterio. Tuo tarpu kaip tik tarybinės moters padėtis turėtų rašytojų fantaziją patraukti, nes būtent ir per paskutiniuosius keturiasdešimt metų kur kas daugiau pasikeitė, nei vyrų. Moteris įprato ne tik dirbti už

namų, bet ir tapo vieninteliu šeimos moralinio išlaikymo faktorium. Jei ne jos pasiaukojimas, tai vaikų auklėjimas šeimoje būtų visai neįmanomas. Bet atrodo rašytojai to nenori matyti ar negali pasakyti. Ir toliau tenka laukti rašytojo ar rašytojos, kurie, kaip kadaise Ibsen, moterį įvestų į literatūrą kaip pilnakraujį veikėją, kurio gyvenimas yra nemažiau įdomus ir tragiškas, nei vyrų.

Antanas Drilinga, „Laimės kūdikio gyvenimas", *Pergalė*, 1979, Nr. 3-5.

Mykolas Sluckis, *Saulė vakarop* (Vilnius: Vaga, 1976).

Raimondas Kašauskas, *Mažos mūsų nuodėmės* (Vilnius: Vaga, 1975).

Jonas Avyžius, „Chameleono spalvos", *Pergalė*, 1978, Nr. 1-5.

Bitė Vilimaitė, „Kas tu esi", *Pergalė*, 1978, Nr. 3, p. 78-80.

Birutė Vėlyvaitė, „Mieganti moteris", *Kai rugpjūtis arti.* (Vilnius: Vaga, 1979), p. 16-26.

Emilija Liegutė, „Stiprybės žemė", *Stiprybės žemė* (Vilnius: Vaga, 1979), p. 5-16.

Tarybinė moteris — aktyvi komunizmo kūrėja. 1972 metais vykusio LTSR moterų suvažiavimo medžiaga (Vilnius: Mintis, 1973).

Tarybų Lietuvos moterys — aktyvios komunizmo kūrėjos. Mokslinės praktinės konferencijos, įvykusios 1975 m. spalio 30 d., medžiaga (Vilnius: Mintis, 1976).

Gail Warshovsky Lapidus, „Zur Rolle der Frau in der sowjetischen politischen Elite", *Osteuropa*, 1976, p. 513-527.

Barbara Jancar, „Zur Rolle der Frau in der kommunistischen Gesellschaft", *Osteuropa*, 1976, p. 528-548.

Marianne Butenschön, „Frauenemanzipation in der UdSSR. Anspruch und Wirklichkeit", *Osteuropa*, 1977, p. 91-104; 192-209.

Artūras Hermann

EUROPOS KULTŪROS TRANSFORMACIJA TARP 4500 IR 2500 M. PR. KR.

Tarptautinis Kongresas Tarpuniversitetiniame Centre, Dubrovnike, 1979 m. rugsėjo 12-17 d.d.

Tarpdisciplininė mokslininkų grupė (apie 50 asmenų) iš Amerikos, Europos ir Izraelio konferavo Dubrovnike, Jugoslavijoje, diskutuodami senosios Europos ir Anatolijos kultūrų transformaciją indoeuropiečių įsibrovimo iš rytų pasėkoje. Šios konferencijos skirtingumas nuo kitų buvo tas, kad joje dalyvavo ne vienos kurios srities specialistai, bet įvairių, būtent archeologai, antropologai, istorikai, lingvistai bei mitologai. Visi jie buvo tose pačiose sesijose ir buvo priversti pasikeisti nuomonėmis bei susipažinti su įvairių disciplinų duomenimis bei naujausiais metodais.

Vienas iš pagrindinių kongreso tikslų buvo suprasti Europos kultūros dvilypumą ir nuo ko jis prasidėjo. Senoji Europa neolito ir vario amžiuje (apie 6500-4000 pr. Kr.) buvo matricentrinė, teocentrinė sėsli žemdirbių kultūra. Jos kultūra tame laikotarpyje sparčiai augo, žemdirbystė ir gyvulininkystė vystėsi, prekyba plito, klestėjo menai. Tačiau jos augimas buvo pakirstas, kai į šias teritorijas pradėjo veržtis pastoralistai iš pietų Rusijos stepių. Pagal M. Gimbutienę tų įsiveržimų buvo trys pagrindinės bangos: 1) apie 4500-4200 m. pr. Kr.; 2) apie 3400-3200 pr. Kr. ir 3) apie 3000-2800 pr. Kr. (radiokarbono datos kalibruotos pagal medžio rievių skaičiavimo metodą). Šie pastoralistai yra laikomi protoindoeuropiečiais. Jie atnešė į Europą visai naujus kultūros elementus: prijaukintą arklį bei jojimą, judrumą ir barbarišką veržlumą, ginklus (durklus, jietis bei strėles), patrilinearinę bei patriarchalinę socialinę struktūrą. Nuo 5-ojo tūkstantmečio galo ir ypač po antrosios bangos 4-ojo tūkstantmečio gale Europos kultūra buvo visiškoje krizėje. Senoji Europa disintegravosi. Šio laikotarpio Europos proistorės tyrinėjimas yra dėl to labai sudėtingas ir ilgą laiką buvo visai nesuprastas. Tikimasi, kad tarpdisciplininėmis pastangomis bus geriau suprastas kultūrinių elementų kryžiavimasis ir šito proceso analizė padės suprasti, kaip susikūrė indoeuropietiškosios grupės Europoje ir Turkijoje.

Aštuonios sesijos buvo paskirtos religijai ir mitams, socialinei struktūrai, pasikeitimams ekonomijoje bei įvairioms transformacijoms atskiruose regionuose, Turkijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Karpatų srityje, vidurio Dunojaus baseine bei centrinėje Europoje ir Rytų Pabaltijy. Šeši fizinės antropologijos atstovai iškėlė fizinio žmonių tipo maišymosi bei keitimosi problemas, o taip pat būtinai reikalingą artimesnį bendradarbiavimą su archeologais nuo pat archeologinių kasinėjimų pradžios.

Iš atskirų bendresnių temų paminėtinos: arklio prisijaukinimas ir jojimo pradžia pietų Rusijoje ir Ukrainoje apie 5-ojo tūkstantmečio pr. Kr. vidurį; vežimo ir rato vartojimo pradžia Rumunijoje ir Bulgarijoje nuo 5-ojo tūkstantmečio vidurio; metalurgijos pradžia senojoje Europoje 6-ame tūkstantmetyje pr. Kr., bet varis buvo vartojamas tik įrankiams, papuošalams bei simboliams, o ne ginklams. Tik nuo 4-ojo tūkstantmečio galo atsirado kietas metalas, vario ir arseniko mišinys, ir šitą naują metalą, tinkantį durklams ir kitokiems ginklams, atrodo, atsinešė indoeuropiečiai, išmokę šitokios metalurgijos iš Užkaukazės. Smarkiai sustiprintų sodybų ant upių krantų ir iškišulių atsiradimas siejamas su naujais ateiviais, senoji Europa piliakalnių nepažinojo. Taip pat buvo svarstyta senosios Europos rašto sunykimas ir jo išsilaikymas Kretoje, Kipre ir etruskuose, lingvistinis ir mitologinis senosios Europos palikimas ir substrato įtaka vėlyvesnėms kultūroms.

Suvažiavimo referatai bus atspausdinti keliais tomais *Journal of Indo-European Studies* Washingtone. Kongresą organizavo ir jam vadovavo dr. Marija Gimbutienė. Finansiškai jį rėmė National Science Foundation, the Ahmanson Foundation ir Duke Funds, padedant UCLA. Visiems rytinės Europos mokslininkams kelionės buvo apmokėtos, bet, nepaisant to, nei iš Lietuvos nei kitų Sov. Sąjungos respublikų mokslininkų neišleido, išskyrus vieną iš Maskvos.

Antrasis tarptautinis kongresas, skirtas tai pačiai temai, planuojamas 1982 metais Rumunijoje.

E.J.W. Barber
(Vertė M.G.)

KELIOS PASTABOS PRIE V. TRUMPOS STRAIPSNIO „DRAMA ISTORIJOJE IR ISTORINĖ DRAMA"

Kai pamatau spaudoje V. Trumpos straipsnį, skubu jį perskaityti, žinodama, kad rasiu originalių minčių, įdomių nuomonių. Tiesa, kartais ir kontroversinių.

Straipsnyje „Drama istorijoje ir istorinė drama" (*Metmenys*, Nr. 37) liečiamos be kitų ir B. Sruogos dramos, ypač „Kazimieras Sapiega" *). Tas veikalas buvo išeivijoje plačiai ir gana audringai aptartas. Šių metų birželio mėnesy jis pirmą kartą išvydo sceną — pastatytas Vilniaus Akademinio teatro, režisuojant H. Vancevičiui, premjera ėjo Kaune. Šia proga vėl iškilo klausimas: ar XVII a. didikas galėjo būti toks, kokį jį Sruoga atvaizdavo?

V. Trumpa, istorikas, puikiai supranta, kad iš dramaturgo negalima reikalauti tikslumo aprašant tikruosius įvykius ir kad drama turi būti traktuojama kaip meno kūrinys. Jis tą literatūros ir istorijos santykį pats gražiai išdėsto. Šiandien jau niekas nekvestionuoja J. Schillerio „Don Carloso" — dramos herojus žavi kaip gražuolis idealistas, tuo tarpu žinome jį buvus gyvenime fiziniu bei moraliniu iškrypėliu. O ką iš viso galima pasakyti apie Hamleto istoriškumą? Modernieji rašytojai naudojasi plačia *licentia poetica*. Svarbu, kad meno kūrinio personažai neprasilenktų su psichologija ir logika. Tiesa, ir to dabar nevisada paisoma.

Vis dėlto kiekvienam istorikui rūpi, kad literatūra, teatras kuo mažiausiai nutoltų nuo tikrovės.

Taigi, ar Sruogos sukurtas Kazimieras Sapiega galėjo tikrovėje taip įžvelgti į liaudį, kaip dramoje vaizduojama?

Kai Sruoga rašė „Kazimierą Sapiegą", teko daug diskutuoti dėl jo koncepcijos. Man keliant abejones autorius pakartotinai atsakydavo:

---

* Pirmą kartą išspausdintas Kaune, Valst. grož. lit. leidyklos, 1947 m.; perspausdintas Terros Chicagoje 1951 m. (leidimo metai nenurodyti) su J. Blekaičio įvadu; 1957 m. pateko į Vilniuje išleistų B. Sruogos *Raštų* III-jį tomą (taip pat Valst. grož. lit. leidyklos leidinys).

„Įrodyk, kad taip *negalėjo* būti!"
Tų žodžių niekad negaliu pamiršti.

Rašydamas istorines dramas Sruoga labai rimtai studijavo epochos dvasią, įvykius, skaitė ne tik istorinę literatūrą, bet gilinosi į šaltinius. Jam nestokojo gerų patarėjų: pirmoje vietoje buvo profesorius Vaclovas Biržiška, kuris beveik visas pagrindines temas jam pasiūlė, profesoriai I. Jonynas, A. Janulaitis. Daug problemų aptardavo su prof. Leonu Karsavinu. Turėjo labai gerą atmintį, mokėjo šaltinių kalbas. „Kazimierą Sapiegą" rašė ilgiausiai iš visų savo kūrinių, nes pradėjo 1937 m., o baigė 1941 m. rudenį. Jis sakydavo, kad visi veikiantieji asmenys stovi jam prieš akis kaip gyvi, tikri žmonės.

Istorinis Kazimieras Sapiega buvo apsišvietęs ponas. Važinėjo po Europą, studijavo Grace, lankydavosi Vienoje, kur jautėsi savo žmogum turėdamas Vokietijos imperijos kunigaikščio titulą („Reichsfuerst"). Galingas didikas, didžiausios anarchijos metu siekęs Lietuvą atskirti nuo Lenkijos, turėjo būti savo epochos reikalais gerai informuotas. Vilniaus vaivada ir Didysis Lietuvos etmonas turėjo progos gerai pažinti krašto vidaus reikalus, dvasiškiją ir šlėktą. Tarp kito ko, K. S. priešinosi įvedimui Lietuvoje garsaus įstatymo *coequatio iurium*, o įvedus jo nepaisė. Didelių dvarų savininkas, daugely žygių dalyvis karys, turėjęs sąlytį su valstiečiais ir paprastais kareiviais. Vilniaus universiteto žydėjimo metu negalėjo nesusipažinti su jo profesorių skelbiamomis idėjomis. O tų idėjų tarpe netruko ir keliamų socialinių problemų, baudžiavos institucijos žiaurumų.

Vakarų Europoje niekad nestokojo balsų prieš socialinę nelygybę, žmogaus išnaudojimą. Ypač tuos klausimus kėlė protestantai, įvairios jų sektos. Juk pirmieji Lietuvoje baudžiavos panaikinimo reikalavo arijonai — 300 metų prieš 1861 metų vasario 19 dienos įstatymo paskelbimą. Vilniaus Akademijos auklėtinis, vėliau jos profesorius, M. Smigleckis 1596 m. išleistame veikale apie palūkanas kritikavo baudžiavą, lygindamas ją su vergija. Vėl Vilniaus universiteto profesorius A. Olizarevskis, studijavęs Grace, kaip ir Sapiega, savo *De politica hominum societatis* 1651 m. taip pat smerkė baudžiavą (atsimenu, sunkiai su vyru virškinome tą veikalą). Vakaruose merkantilistai per visą XVII amžių siūlė

pakeisti baudžiauninkus laisvai samdomais darbininkais. Neatsiliko ir užglušusi Maskva. Tiesa, kiek pavėluotai Ivanas Posoškovas (1652-1726 m.) dėjo carui Petrui I-jam į galvą apie kaimo žmonių vargus ir jų išnaudojimą. To traktato *O skudosti i bogatstvie* (apie vargą ir turtą) mintys seniai plito ir negalėjo Lietuvos nepasiekti. O Sruoga, dėstęs rusų literatūros istoriją, negalėjo Posoškovo pamiršti.

Vėl — tikrieji Sapiegos išgyvenimai, jo karai užsieniuose ir krašto viduje, kovos su kitais didikais bei bažnyčia, daug žadėjusio sūnaus Mykolo tragiška mirtis, pagaliau pralaimėjimai, turto netekimas, tremtis — sudaro premisas autoriaus vaizduojamam psichologiniam lūžiui.

Nepretenduojant į tvirtinimą, kad istorinis Sapiega buvo toks, kokį jį Sruoga sukūrė, liekam prie prielaidos, kad tai buvo *possible* ar *probable*.

Sruoga savo intuicija įžvelgdavo į daugelį dalykų, kurių kiti nepastebėdavo. Pvz. keliais trumpais dialogais ir monologais, prof. I. Jonyno nuomone, jis sukūrė karalienės Sobieskienės, Marysienkos, tokią tikrą charakteristiką, kokios nėra davęs nė vienas istorikas.

Kas liečia „Apyaušrio dalią",* tai mane nustebino V. Trumpos žodžiai, kad Sruoga prievartavęs sukilėlę Dalią Radvilaitę „versdamas kalbėti apie vergiją, kurią atnešė bajorai, ponai, šlėktos, kunigai ir už naująją Lietuvą be ponų ir vergų". Veiksmas vyksta pačioje Prancūzijos revoliucijos angoje, kada karaliaus Stanislovo Augusto aplinkoje, Čartoriskių, Jablonovskių ir kitų šviesių ponų didždvariuose maitintasi prancūzų literatūra, buvo skaitomi ne tik romanai, bet ir Voltairo, Rousseau veikalai, kada *Didžiosios Enciklopedijos* idėjos ėmė žadinti jaunimą. Gal ir Corneille, Racine patosas buvo skaitytojus pasiekęs. Nepamirškime, kad B. S. vaizduotės sukurtąją Dalią nuo sukilėlės Emilijos Plateraitės skyrė maždaug pusės šimto metų laiko tarpas . . .

* „Apyaušrio dalia". *Raštai*, 1941, Nr. 5, p. 630–662. Balys Sruoga, *Raštai* (Vilnius: Valst. grož. lit. leid.), 1957 m., t. III, p. 5–217.

Žinome, kad Antano Tyzenhauzo baletas, kuris buvo dovanotas Stanislovui Augustui Poniatovskiui į Varšuvą, buvo sukomplektuotas iš Lietuvos baudžiauninkų vaikų. Tokia Dalia, šokėja, greičiausiai gražuolė, patekusi į kultūros centrus, turėjo progos apsišviesti. Jos tėvas, istorinis asmuo, buvo valstietis Radvila iš karališkų Šiaulių-Joniškio dvarų įsijungęs į Baro konfederatų sukilimą (1768 m.) ir kartu su kitais valstiečiais siekė nusikratyti Tyzenhauzo primetama karališkiems valstiečiams baudžiava. Atseit, turėjo būti sąmoningas kaimietis. Jo duktė, ištrūkusi iš priklausomybės nuo savo išnaudotojų, galėjo prisidėti prie sukilimo. Juk ir Jeanne d'Arc buvo kaimietė.

Nestokoja pavyzdžių apie tai, kaip per ištisus amžius prasimušdavo į aukštesnes pakopas žemųjų luomų gabūs žmonės. Prisiminkime kad ir M. K. Radvilos Našlaitėlio (miręs 1616 m.) tarną Rimšą, kuris lydėjo savo ponus kelionėse po pasaulį ir kaip sąmojingai jis juos savo pastabomis kritikavo. Pačių Sapiegų protėvis, XV amžiaus Sopiha, kuklus raštininkas, iškilo į Didžiojo Kunigaikščio dvaro aukštą pareigūną ir davė pradžią ištisai didikų Sapiegų dinastijai.

Dėl žodžių „už naują Lietuvą be ponų ir vergų" — galima sutikti, kad tai mažas anachronizmas, hiperbolė, stilizacija. Bet ji turi mūsų istorijoje gilias šaknis. XV amžiaus Goštautų Lietuvoje vyravo šūkis „Lietuva — lietuviams". Ir pačioje nepriklausomybės pradžioje 1919 m. buvo dar tokių žemaičių bajorų, kurie su širdgėla pasisakydavo: „Tuos varšuviokus reiktų lauk varyti iš mūsų krašto".

Užkliuvo man V. Trumpos žodžiai:

„O kuria kalba jie kalbėjo?"

Žinoma, tai įdomu, bet kodėl niekas neklausia, kuria kalba kalbėjo Veronos italiukai Julija ir Romeo, Venecijos pirklys Šekspyro dramose, visų pasaulinės literatūros veikiamieji asmenys verstuose kūriniuose? Ir net mūsų klasikų — Krėvės Mindaugas, Skirgaila, Maironio Kęstutis, Grušo Švitrigaila, vėl Marcinkevičiaus Mindaugas ir kt., apie kuriuos daug mažiau žinoma negu apie Sapiegas, Masalskius, Tyzenhauzus.

V. Sruogienė

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) Valdas Adamkus, *ats. red., Santara-Šviesa. 25 metų sukaktuvinis leidinys* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979). Romo J. Misiūno, Vytauto Kavolio, Vinco Rastenio, Tomo Venclovos ir Mykolo Drungos straipsniai. Birutės B. Bulotaitės meninis apipavidalinimas.

2) *Akiračiai*, 1979 Nr. 8, 9, 10; 1980 Nr. 1.

3) Martynas Anysas, *Kova dėl Klaipėdos: Atsiminimai 1927-1939*. Spaudai paruošė M.G. Slavėnienė. Įvadą parašė Juozas Jakštas (Čikaga: Kultūrai Remti Draugija, 1978).

4) Jonas Balys, *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos* (Silver Spring, Md.: Lietuvių Tautosakos Leidykla, 1979).

5) Jurgis Blekaitis, *Rudens ritmu*. Eilėraščiai (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979). Dail. Pranas Lapė.

6) *Bridges*, 1979 Nos. 5, 5/6, 8, 9.

7) *Comparative Civilizations Review*, 1979, Nos. 2, 3. Red. Vytautas Kavolis ir Edmund Leites.

8) *Dagys klajoja ir galvoja*. Eilėraščiai-poemos-epas (Toronto: Autoriaus leidinys, 1979).

9) *Evangelijos šviesa*, 1979 vasara, ruduo, žiema.

10) *Film Culture*, 1979, No. 67-68-69. Red. Jonas Mekas.

11) Algirdas J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*. Lietuvių mitologijos studijos (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979). Aplankas A. Mončio.

12) *Jaunā gaita*, Nos. 124, 125.

13) Vytautas Kavolis, „Social Evolution of the Artistic Enterprise," atspaudas iš *Research in Sociology of Knowledge, Science and Art*, Vol. II, 1979, pp. 155-188.

14) Algirdas Landsbergis, *Muzika įžengiant į neregėtus miestus* (Southfield, Mich.: Ateities Literatūros Fondas, 1979). Nijolės Palubinskienės aplankas.

15) *Lithuanian Review*, 1 (1979). Ed. by Albertas Zubras. Published by Australian Lithuanian Foundation Inc.

16) Lituanistikos Institutas, *Lituanistikos darbai* IV. Red. Vincas Maciūnas.

17) *Lituanus*, 1979, No. 4.

18) Jiří Marvan, *Modern Lithuanian Declension* (Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications, The University of Michigan, 1978).

19) *Moteris*, 1979 gegužė/birželis, liepa/rugpjūtis, rugsėjis/spalis.

20) *Mūsų sparnai*, Nr. 47.

21) *Nemuno kraštas*, 1978 Nr. 4, 5, 6; 1979 Nr. 1, 2.

22) *Pasaulio lietuvis*, 1979 Nr. 5, 6, 7, 8-9.

23) Alina Skrupskelis, *ed., Lithuanian Writers in the West: An Anthology* (Chicago, Ill.: Lithuanian Library Press, Inc., and Loyola University Press, 1979). Foreword by Michael Novak. Introduction by Rimvydas Šilbajoris. Prints by M. Giedrė Žumbakis.

24) *Svečias*, 1979 Nr. 1 ir 2, 3.

25) *Tėviškės žiburiai*.

26) Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos ir Tautų Draugystės Ordinų Valstybinis V. Kapsuko Universitetas, *Vilniaus Universiteto istorija 1940-1979* (Vilnius: Leidykla „Mokslas", 1979).

27) *World Literature Today*, Summer, 1979.

28) Albertas Zubras, *Mokslo keliais: Vilniaus Universitetui 400 metų* (Melbourne: Australijos Lietuvių Fondas, 1979).

METMENŲ RĖMĖJAI

Coordinating Council of Literary Magazines $1,000.00

Dr. M. Arštikaitytė $50

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau.

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Algis Avižienis, Dalia Bylaitienė, Rita Kavolienė, Aldona Meiluvienė, Marytė Paškevičienė, Vitolis Vengris, Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas, Irena Virkau, Horstas Žibas.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Kanada ir užsienis — 12.00 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

This issue was published with the aid of $1,000.00 grant from Coordinating Council of Literary magazines.

88.291.76

ALp(LKA)1742
1980, Nr.39